

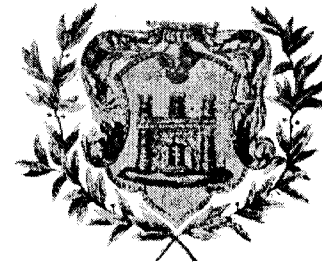
Мій Івано-Франківськ

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО МІСЬКВИКОНКОМУ
ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР

Т. Бершадська, Я. Атаманюк, С. Чехольська

Мій Івано-Франківськ

За редакцією З. Береговського

ВИДАВНИЦТВО

ЛІЛЕЯ

Івано-Франківськ

2 0 0 5

Рецензенти:

Соколова О. — начальник управління туризму та курортів Івано-Франківської ОДА.

Великочий В. — директор інституту туризму Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, кандидат історичних наук.

Руда Л. — методист ІМЦ управління освіти і науки Івано-Франківського міськвиконкому.

Б 52 Т. Бершадська, Я. Атаманюк, С. Чехольська. Мій Івано-Франківськ. — Навчальний посібник (за редакцією З. Береговського). — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. — 212 с.

Затверджено рішенням Ради ІМЦ управління освіти і науки Івано-Франківського міськвиконкому (протокол № 7 від 22.04.05).

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол № 5 від 21.10.2005 р.).

Посібник «Мій Івано-Франківськ» розрахований на учнів 9-х класів загальноосвітніх шкіл, учнів гімназій, ліцеїв та коледжів. У посібнику подана фізико-географічна характеристика Івано-Франківська та розкриваються сторінки його історії. Структура підручника дозволяє використовувати на уроках як традиційні, так і інтерактивні методи навчання. Посібник можуть використовувати класні керівники для позакласних заходів, які проводять з метою ознайомлення учнів з рідним містом.

Авторський колектив сподівається, що матеріали, вміщені в посібнику, зацікавлять широке коло іванофранківців, які бажають краще пізнати природу та історію обласного центру, а також гостей нашого міста.

© Т. Бершадська
Я. Атаманюк
С. Чехольська

ISBN 966-688-088-02

*Люблю і знаю, знаю і люблю.
І чим сильніш люблю, тим краще знаю.
В. Шкільний*

«Мій маленький Париж» — саме так з любов'ю назвав наше місто у своїй книзі Василь Бабій. Мабуть, він хотів показати цим, що ми повинні гордитися своїм Івано-Франківськом і любити його, як парижани. Тим більше, що і міська влада в останні роки робить усе можливе для того, щоб наше місто набуло рис європейського. Ліпна оздоба в стилі бароко виразно підкреслює неповторність архітектури минулих часів. Сучасні архітектори намагаються зберегти та по можливості осучаснити і підкреслити її. Всі сквери центральної частини міста впорядковано й освітлено.

Івано-Франківськ завдяки зусиллям мерії міста та його мешканців — одне з найкрасивіших і найпривабливіших міст в Україні, чудове місце для бізнесу, навчання, проживання, роботи та відпочинку. Ми можемо з впевненістю стверджувати, що Івано-Франківськ з кожним днем стає все гарнішим і гарнішим.

Дорогі учні — юні мешканці чудового прикарпатського міста Івано-Франківська, колишнього Станиславова, сьогодні ви відкрили перший посібник з географії та історії рідного міста. Недаремно епіграфом для нього став вислів Володимира Шкільного, адже любити можна тільки те, що добре знаєш. Авторський колектив сподівається, що, вивчивши матеріали, вміщені в посібнику, ви зрозумієте красу і славу історію нашого міста, закохаєтесь у його природу, станете справжніми патріотами свого рідного міста, а коли подорослішаєте, то зробите все, що від вас залежить, для процвітання Івано-Франківська.

Посібник складається з двох розділів. Перший розділ присвячений фізико-географічній характеристиці, а другий — історії нашого міста. Через те, що протягом багатьох років

наше місто перебувало в складі Польщі, у тексті підручника зустрічається багато слів, запозичених з польської мови та маловживаних. Усі вони помічені*, а їхнє значення розкрито в словнику в кінці підручника. В підручнику вміщено багато документів і додатків з літературних джерел. При їхньому цитуванні автори зберегли мову оригіналів.

Авторський колектив бажає вам успіхів у вивченні географії й історії Івано-Франківська.

Зміст

Вступ	7
§ 1. Дослідники історії нашого міста. Джерела знань про Івано-Франківськ	7
Розділ I. Фізико-географічна характеристика	
Івано-Франківська	11
Тема 1. Фізико-географічна характеристика	
Івано-Франківська	11
§ 2. Фізико-географічне положення, геологічна будова та рельєф	11
§ 3. Клімат. Поверхневі води	15
§ 4. Ґрунти, рослинний і тваринний світ	19
Розділ II. Історія Івано-Франківська	25
Тема 2. Середньовічний Станиславів	25
§ 5. Як було заселене межиріччя Бистриць до виникнення міста	25
§ 6. Народження міста	31
§ 7. Станиславівська фортеця	37
§ 8. Міські брами	41
§ 9. Військові дії на території міста-фортеці Станиславова у XVII—XVIII століттях	44
§ 10. Середмістя	49
§ 11. Населення міста-фортеці	55
§ 12. Міське самоврядування	62
§ 13. Господарство	66
§ 14. Розвиток культури в Станиславові	73
Тема 3. У складі Австро-Угорщини	81
§ 15. Від середньовічного міста до повітового центру	81

§ 16. Населення Станіслава	88
§ 17. Політичні події в місті в роки австрійського панування	92
§ 18. Господарство Станіслава	97
§ 19. Розвиток культури	103
§ 20. Станіслав у роки Першої світової війни	114
Тема 4. Столиця Західно-Української Народної Республіки	121
§ 21. Листопадовий зрив	121
§ 22. В єдиній Україні	126
Тема 5. Знову в складі Польщі	133
§ 23. Місто між двома світовими війнами	133
§ 24. Господарство	138
§ 25. Розвиток культури	142
Тема 6. Станіслав у роки Другої світової війни	149
§ 26. У складі радянської України	149
§ 27. Під фашистським чоботом	155
§ 28. Трагічні сторінки Станіслава	160
§ 29. Життя міста під час війни	166
Тема 7. Розвиток міста в складі радянської України	171
§ 30. Наше місто у післявоєнний період (1944—1991 рр.)	171
§ 31. Розвиток господарства міста	176
§ 32. Розвиток культури	180
Тема 8. Івано-Франківськ у складі незалежної держави	185
§ 33. Івано-Франківськ в умовах незалежності	185
§ 34. Населення та сфера послуг	191
Словник	198
Література	202

ВСТУП

§ 1. ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ НАШОГО МІСТА. ДЖЕРЕЛА ЗНАНЬ ПРО ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

1. Дослідники сивої давнини. Вивчати історію нашого міста почали в середині XIX ст. Однак у цих дослідженнях, які спиралися на різноманітні документи, майже нічого не говориться про те, коли на території сучасного Івано-Франківська з'явилися перші поселення.

У 20-х роках XX ст. польський науковець Богдан Януш знайшов на території міста кілька кам'яних сокир і крем'яних свердел.

У другій половині XX ст. речові пам'ятки давніх часів на території міста та на його околицях досліджували івано-франківські археологи Борис Василенко і кандидат історичних наук, доцент Прикарпатського університету І. Кочкін. На жаль, серйозних археологічних досліджень на території міста практично ніколи не проводили через щільну забудову й активну господарську діяльність протягом усього часу його існування.

Нові можливості з'явилися під час будівельних робіт з реконструкції старої частини міста в кінці XX ст. Ґрунтовні археологічні дослідження в будівельних котлованах проводили працівники відділу археології Івано-Франківського краєзнавчого музею Б. Томенчук, М. Вуянко і Н. Палійчук. Марія Вуянко та Богдан Томенчук видали у 2002 році книжку «Археологія середньовічного Івано-Франківська (Станіславова)».

2. Дослідники історії нашого міста. Першим у 1672 р. описав місто-фортецю Станіславів німецький дипломат і мандрівник Ульріх фон Вердум, який, мандруючи Польщею, побував у щойно збудованому місті. В своєму «Щоденнику» він дав коротку, але цікаву характеристику тодішнього міста. Через 12 років після нього в місті побував французький мандрівник Д'Аллерац, який побачив уже цілком збудоване місто-фортецю європейського рівня і залишив для нас свої спогади. Деякі вчені вважають, що першим істориком Ста-

ниславова був М. Грибович — автор рукопису «Історія окружного міста Станиславова в 1847 році». На жаль, про цей рукопис ми знаємо тільки зі спогадів, оскільки він не зберігся до наших часів і навіть не був надрукований.

Першим написав і видав у 1858 р. працю з історії Станиславова уродженець нашого міста, представник вірменської громади Садок Баронч. Найбільшу увагу він приділив релігійному життю мешканців міста, крім того, він описав літописні події XVII—XVIII ст., пам'ятки і пам'ятні місця.

Найповнішу на той час працю з історії та географії Станиславова і Станиславівського повіту видав у 1887 р. професор місцевої гімназії Алоїз Шарловський. Ця книга не втратила свого значення і в наш час, хоча автор висвітлює історію міста з точки зору австро-польської влади. У 1922 р. побачила світ невелика за обсягом брошура Станіслава Гайківського «Станиславів і його пам'ятники з давніх часів», написана на основі праць С. Баронча, А. Шарловського та власних досліджень автора.

З 1925 по 1937 рр. у газеті «Кур'єр Станиславівський» друкувався цикл статей Ю. Зелінського, Ю. Грабського, Ч. Хованця й інших краєзнавців з історії Станиславова. В них наводили спогади польського поета Ф. Карпінського, розповідали про Станиславівський військовий гарнізон, подавали опис міста, починаючи від середини XIX ст., розповідали про відвідування Станиславова королем Яном Собеським. Гербам і печаткам м. Станиславова та їхнім змінам з 1694 по 1938 рр. окрему статтю Ю. Зелінський присвятив у 1938 р.

На початку 70-х років XX ст. вийшла в світ книга «Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область». Історії Івано-Франківська в ній присвячений великий нарис І. К. Івасюти, який висвітлив основні події з історії нашого міста. Особливо велику увагу в цьому нарисі приділили розвиткові міста в другій половині XX ст., а питання зростання національної самосвідомості українського населення, відомості про видатних діячів науки і культури та їхній внесок у духовне і національне відродження до 1939 року, коли Галичина ввійшла до складу радянської України, подані дуже коротко.

Писали про історію виникнення і розвитку Івано-Франківська — Станиславова і за кордоном. У 1988 році в Лондоні з ініціативи польського інституту імені генерала Сікорського видано книгу К. Баранського «Колишні воїни, хлібороби, хасидисти», в якій розповідається про минуле Івано-Франківська та Станиславівсько-Коломийсько-Стрийської землі. Найбільше уваги автор приділив висвітленню економічних і політичних питань, а історія українського населення міста подана поверхово.

В 1975—1982 рр. в американській і канадській діаспорі побачив світ двотомний «Альманах Станиславівської землі», в якому надруковано 173 нариси і багато світлин. Завдяки спогадам наших земляків ми можемо дізнатися про господарство, культуру і мистецтво, релігійне життя в Станиславові в кінці XIX — на початку XX століть, про станиславівців, які, перебуваючи в умовах австрійської окупації, боролися за волю України й зберігали українські народні звичаї і традиції.

Багато зусиль і часу вивченню славного минулого нашого міста присвятив історик-краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент Прикарпатського університету Петро Арсенич. Він видав брошуру «Станиславів — столиця ЗУНР», у якій висвітлив події 1918 року — Листопадовий зрив у Станиславові й діяльність уряду ЗУНР у період, коли місто стало столицею Західно-Української Народної Республіки, перебування Івана Франка у нашому місті. П. Арсенич — відомий колекціонер, який зібрав багато книг і фотографій, що висвітлюють історію не тільки нашого міста, а й усього краю.

Цікавим для мешканців Івано-Франківська та його гостей є й історико-культурний путівник Володимира Полека «Майданами та вулицями Івано-Франківська», в якому розкрита історія нашого міста від часу його створення і до наших днів, описана історія вулиць і майданів, з'ясовано їх виникнення, особливості забудови та подані історико-літературні портрети його найвідоміших мешканців.

У 1994 році Богдан Гаврилів і Зеновій Бойчук видали довідник, у якому в хронологічному порядку подали дати з історії

Івано-Франківська (1662—1994 рр.) і зробили до них пояснення. А в 1998 році історики-краєзнавці Богдан Гаврилів, Петро Арсенич і Роман Процак видали «Літопис Івано-Франківська (Станиславова)» — хроніку міста з 1662 по 1997 рр.

Величезну роботу з вивчення історії нашого міста провів видатний український історик-краєзнавець, доктор історичних наук, професор, академік, заслужений діяч науки і техніки, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника Володимир Васильович Грабовецький. Ще працюючи у відділі історії України Львівського інституту суспільних наук України (1950—1970 рр.), він звернув увагу на те, що місто Івано-Франківськ не мало професійно написаної історії. Тому В. В. Грабовецький почав збирати архівні документи, неопубліковані першоджерела. Понад 40 років тому побачила світ його перша стаття, присвячена історії вірменської громади в Станиславові.

З переїздом В. В. Грабовецького до Івано-Франківська робота з вивчення його історії не тільки продовжилася, а й поживилася. У 1986 році він опублікував в обласній молодіжній газеті 30 нарисів під загальною назвою «Місто в межиріччі Бистриць». Ці нариси лягли в основу брошури «Сходинами історії — у майбутнє», присвяченої 325-річчю Івано-Франківська. Згодом була надрукована окрема праця В. В. Грабовецького «Нариси історії Івано-Франківська». На жаль, вона вийшла дуже малим накладом (усього 60 примірників) і відразу стала бібліографічною рідкістю. У 90-х роках ХХ ст. Володимир Васильович підготував і провів цикл передач на обласному телебаченні «Галичина», присвячених історії виникнення та розвитку нашого міста. А в 1999 році вийшла з друку перша частина «Історії Івано-Франківська (Станиславова)», в якій науковець відтворив історію нашого міста від праісторичних часів до початку ХХ століття.

Цікаві відомості про історію та розвиток нашого міста можна знайти, читаючи цикл статей Михайла Головатого «Івано-Франківськ 100 років тому» в газеті «Західний кур'єр». Короткий нарис з історії міської ратуші написав М. Паньків.

РОЗДІЛ І. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

ТЕМА 1. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

Розташований посеред красивої і родючої рівнини, яку перетинають дві Бистриці — Солотвинська і Надвірнянська, Станиславів завдяки своєму географічному положенню має всі необхідні умови для розвитку, вважаючись наче столицею всього Покуття.

Алоїз Шарловський

§ 2. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ, ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА ТА РЕЛЬЄФ

Ключові терміни і поняття: фізико-географічне положення, Передкарпатський крайовий прогин, Східноєвропейська платформа, літосферний розлом, глибинні розломи, Прадністер, Передкарпатська височина.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Які особливості фізико-географічного положення Івано-Франківська?
2. Які особливості тектонічної будови території, яку займає наше місто?
3. Під впливом яких геологічних чинників сформувалася територія, на якій розташований Івано-Франківськ?

1. Фізико-географічне положення. Івано-Франківськ розташований майже посередині території області, неподалік від центру Європи (с. Ділове Рахівського району Закарпатської області). Його географічні координати — 48°55' пн. ш. та 24°43' сх. д. Площа, яку займає місто, становить 8370 га, населення — 233,4 тис. осіб (2003 р.). Наше місто лежить май-

Фрагмент старовинної карти з позначенням Станиславова

же на однаковій відстані від сусідніх обласних центрів Львова (135 км), Тернополя (134 км) і Чернівців (143 км). Найвіддаленіший сусідній обласний центр — Ужгород, відстань до якого становить 301 км.

Запитання: 1. В якій частині області розташований обласний центр? 2. Яка площа нашого міста? 3. Яка кількість населення Івано-Франківська? 4. Які особливості положення нашого міста стосовно сусідніх обласних центрів?

2. Тектонічна будова. Івано-Франківськ у тектонічному відношенні розташований на межі Передкарпатського крайового прогину та Східноєвропейської платформи. Вздовж річки Бистриці-Надвірнянської проходить трансрегіональний глибинний літосферний Вовчинецький розлом, який відділяє Зовнішню зону Передкарпатського прогину від Волино-Подільської плити Східноєвропейської платформи. Цей розлом у вигляді чітко вираженого уступу в рельєфі з південного заходу обмежує Вовчинецькі гори, які й зараз мають тенденцію до підняття, а отже, й до прояву сейсмічності.

Через таке положення на стику двох крупних тектонічних структур територія міста розбита декількома меншими глибинними розломами. Два з них стикаються під прямим кутом у районі залізничної зупинки «Бистриця», третій простягається з північного заходу на північний схід паралельно до греблі міського озера, четвертий проходить між шкірфірмою та вул. Кривоноса. Інші глибинні розломи літосфери обмежують мікрорайон «Позитрон», а два з них під гострим кутом стикаються в районі вулиць Стуса і Миколайчука.

Запитання: 1. На межі яких крупних тектонічних структур розташована територія нашого міста? 2. Де проходить трансрегіональний літосферний розлом? 3. Чому в районі Вовчинецьких гір можливі прояви сейсмічності? 4. Чому територія Івано-Франківська розбита декількома глибинними розломами?

3. Геологічна будова. Геологічні породи у приповерхневих шарах Прикарпаття молодші за віком і м'якші за складом, ніж аналогічні товщі Складчастих Карпат. Після того, як територію Передкарпаття остаточно покинули води морського басейну, вона легко піддавалася впливові різних зовнішніх сил, особливо дії текучих поверхневих вод. Важливу роль у формуванні рельєфу Передкарпаття відіграла ріка Прадністер, яка в давні часи після виходу з Карпат різко змінювала свій напрям з північно-східного на південно-східний і несла свої води до Чорного моря поряд з гірськими хребтами й паралельно їм. З часом русло ріки зазнавало поступового зміщення у північно-східному напрямку, все більше віддаляючись від гірської країни Карпат і наближаючись до сучасного положення. Річки Бистриця-Надвірнянська та Бистриця-Солотвинська постійно видовжували свої русла вслід за пересуванням Прадністра, продовжуючи формування своїх долин.

На покинутих річкою місцевостях залишилися річкові наноси — алювій. У подальші роки цей алювій був перекритий товщею бурих лесоподібних суглинків — продуктів діяльності вітру та інших зовнішніх чинників.

Таким чином, у геологічній будові території Івано-Франківська беруть участь відклади, сформовані протягом палеозойської, мезозойської та кайнозойської ер. Палеозойські породи представлені кембрійськими темно-сірими сланцями, кварцитовими пісковиками, ордовіцькими та силурійськими темно-сірими до чорних сланцями з прошарками світло-сірих пісковиків, вапняків і мергелів, нижньодевонськими сірими і червоними аргілітами, алевролітами і пісковиками.

Зверху ці породи перекриті породами мезозойської ери: верхньоюрськими строкатими алевролітами, доломітовими вапняками, верхньокрейдяними глауконітовими пісками, світло-сірими вапняками із включеннями чорних кременів,

глинистими вапняками, пісковиками та піщаними мергелями. В неогеновий період кайнозойської ери утворювалися глини з прошарками пісковиків і вапняків, гіпси і сірі та зеленувато-сірі глини з тонкими прошарками туфів, алевролітів і пісковиків. Утворенням товщ цих порід завершився етап формування відкладів в умовах морського басейну, і йому на зміну прийшов сучасний континентальний етап осадкоутворення, який триває і досі й охоплює практично весь четвертинний період (понад 1 млн. років).

Четвертинні відклади представлені двома горизонтами. Нижній горизонт становлять відклади алювіального походження: кварцові піски жовтого кольору, галька та гравій. Верхній горизонт — бурі лесоподібні суглинки різної потужності.

Запитання: 1. Гірські породи якого віку беруть участь у формуванні території Івано-Франківська? 2. Які гірські породи на території міста утворювалися протягом палеозойської ери, протягом мезозойської ери? 3. Коли закінчився морський етап формування гірських порід на території Івано-Франківська? 4. Якими горизонтами представлені відклади четвертинного періоду кайнозойської ери?

4. Рельєф. Івано-Франківськ розташований у межах Передкарпатської горбистої височини. Основна частина міста належить до Бистрицької улоговини з найнижчими для Центрального Передкарпаття висотами — 250—230 м над рівнем моря. Територія мікрорайону «Пасічна», як і вся місцевість, розміщена на лівому березі річки Бистриці-Солотвинської, розташована в межах Бистрицько-Лімницької височини.

Роль небезпечних процесів (розмивання, зсувів тощо) на міській території незначна.

Запитання: 1. У межах якої рівнини розташований Івано-Франківськ? 2. Які пересічні висоти характерні для нашого міста? 3. Які форми рельєфу характерні для правого берега Бистриці-Солотвинської, для її лівого берега? 4. Чому роль небезпечних процесів у формуванні сучасного рельєфу міста незначна?

§ 3. КЛІМАТ. ПОВЕРХНЕВІ ВОДИ

Ключові терміни і поняття: помірний пояс, середні температури, міська забудова, опади, переважаючі вітри, поверхневі води.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Як впливає міська забудова на розподіл денних температур повітря?
2. Чому в живленні річок, які протікають через місто, переважають талі снігові та дощові води?
3. Чи можна вважати міські «озера» справжніми озерами?

1. Клімат. Івано-Франківськ розташований у атлантико-континентальній області помірного кліматичного поясу. Найтепліший місяць у нашому місті — липень, у цей час середньомісячна температура сягає +18°C. Найхолодніші січень і лютий. Максимальна температура за час спостережень — +37°C, а мінімальна — -37,7°C.

Температури понад 0°C спостерігаються після 10 березня і тримаються до 20 листопада. Найтепліший період року, коли середньодобові температури тримаються вище 10°C, триває протягом 140—160 днів (приблизно з 25 квітня по 5 жовтня).

Міська забудова активно впливає на денний хід температури. На всій території міста порівняно з приміською зоною спостерігається підвищення температури на 1—6° залежно від погоди з максимумом о 13—14-й годині і повільним спадом з 15-ї до 18-ї години. Особливості забудови також по-різному впливають на зміни температури протягом дня. В Івано-Франківську виділено декілька типів забудови:

- стародавня масивна забудова з тісним примиканням будинків і недостатнім озелененням за сонячної погоди характеризується прискореним ростом температури в першій половині дня і повільним її спадом — у другій, за похмурої погоди — денний перепад температур не перевищує 2°, зі слабо вираженим максимумом о 18-й годині;

- забудова видовженими паралельними п'ятиповерховими будинками з достатнім озелененням найбільше схожа за ходом денних температур з приміською зоною, хоча підвищення температури спостерігається і тут. За похмурої погоди падіння температури з 15-ї до 18-ї год. у цьому типі забудови не спостерігається;

- дев'ятиповерхова мікрорайонна забудова з практично відсутнім озелененням характеризується найбільшими перепадами температури. За сонячної погоди спостерігається різке наростання температури з 9-ї до 12-ї год. з її максимальними значеннями з 12-ї до 15-ї год. За похмурої погоди — нетипове зростання температури протягом цілого дня.

Різняться денні температури і з різних боків будинків незалежно від типу забудови.

Протягом року в Івано-Франківську опадів випадає від 550 до 700 мм. Найбільша їхня кількість спостерігається за теплої пори року — з травня по серпень (70%), причому найбільш дощовими місяцями є червень (100 мм) і липень (110 мм). Максимальну кількість опадів, які випадали за добу за останні 20 років спостережень, зафіксовано в липні 2001 р. — 84,3 мм. Мінімальна кількість опадів характерна для січня і лютого (в межах 20—30 мм).

Перший сніг випадає, як правило, в листопаді, а стійкий сніговий покрив утворюється в грудні. Тане останній сніг у березні, рідше в квітні.

Вітри в місті переважають західні (23,4%), північно-західні (21,2%) та південно-східні (16,6%), часто бувають штилі* (29,4%).

Запитання: 1. В якій кліматичній області помірного поясу розміщується Івано-Франківськ? 2. Чому в нашому місті переважають північно-західні та північно-східні вітри? 3. За якої пори року випадає найбільша кількість опадів? 4. За текстом параграфа охарактеризуйте пори року в Івано-Франківську.

2. Поверхневі води. Поверхневі води Івано-Франківська представлені річками Бистрицями — Солотвинською і Надвірнянською, їх численними притоками (річки Рудка, Черешенька, потік Безіменний тощо) та міськими озерами.

Міська територія належить до басейну Чорного моря. Бистриці Солотвинська і Надвірнянська, вийшовши на рівнину, ще зберігають гірський характер течії — їхнє дно кам'янисте й порожисте, течія швидка. Бистриця-Солотвинська постійно руйнує свій правий берег і наступає на міську територію. Ці річки зливаються за селом Вовчинцем, утворюючи річку Бистрицю.

Живлення річок — мішане. Найбільшу роль у ньому відіграють талі снігові та дощові води, меншу — підземні. 60—70% річного стоку припадає на весняно-літній період.

Бистриці Солотвинська і Надвірнянська належать до річок з паводковим режимом. Паводки бувають влітку і восени після сильних дощів та інколи взимку під час відлиги. Найбільший паводок спостерігався на початку червня 1969 р., коли Бист-

риця-Солотвинська, вийшовши з берегів, підтоплювала перші поверхи будинків по вул. Набережній. Після цього на берегах річок збудували дамби. Навесні на обох річках бувають повені. Межень буває тільки у посушливі роки.

За найсуворіших зим річки замерзають повністю, льодостав починається в кінці листопада і порівняно стійким стає в середині грудня. За м'яких зим з частими відлигами крига тримається тільки поблизу берегів та на ділянках з невеликою швидкістю течії. Скресують річки переважно на початку березня.

Природних озер на території міста майже немає, зустрічаються тільки невеликі озера-стариці в долині Бистриці-Надвірнянської.

Міські «озера», по суті, є ставами. Найстаріше озеро по вул. Мазепи веде свою історію ще з часів панування Австро-Угорщини. В той час на місці сучасного озера був став, з якого набирали воду для гасіння пожеж. За сталінських часів (до 1953 р.)

Міське озеро

було вирито ще декілька ставків, які шлюзами сполучалися з Бистрицею-Солотвинською. А в 1955 р. для міського озера було створено штучну улоговину площею 40 га. Річку Млинівку, яка протікає цією територією, перегороджено дамбою, вище якої й утворилося рукотворне водоймище. Воно стало справжньою окрасою нашого міста, улюбленим місцем прогулянок і відпочинку іванофранківців. Друге велике за площею водоймище спорудили німецькі будівельники, які зводили обласну клінічну лікарню та будинки в мікрорайоні «Пасічна» у 80-ті роки ХХ ст. Воно міститься на лівому березі Бистриці-Солотвинської, з якою сполучається трубою велико-

го діаметра. Система невеликих штучних озер розташована й на території парку. Ще чотири великих за площею ставів утворилося в долині Бистриць, там, де колись брали ґравій для будівництва. Котловани поступово заповнили підземні та дощові води. Вони відомі серед населення під назвою Вовчинецькі озера.

Міська територія багата й підземними водами.

Запитання: 1. До басейну якого моря відносяться річки, які протікають через наше місто? Чому? 2. Як рельєф впливає на характер течії річок? 3. До якого типу річок за режимом відносяться Бистриці Солотвинська і Надвірнянська? 4. Чи існують природні озера на території міста? 5. Які штучні водойми розташовані в Івано-Франківську?

§ 4. ҐРУНТИ, РОСЛИННИЙ І ТВАРИННИЙ СВІТИ

Ключові терміни і поняття: ґрунти, озеленення, заповідні природоохоронні об'єкти, пам'ятка садово-паркового мистецтва, тваринний світ.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Які заходи необхідно проводити для поліпшення родючості ґрунтів на території Івано-Франківська?
2. Які особливості озеленення виробничої та комунальної зон міста?
3. Чим небезпечні гризуни, які живуть у місті?

1. Ґрунти. Ґрунти в межах Івано-Франківська та на його околицях дерново-підзолисті, кислі, за механічним складом — суглинисті. Вміст гумусу в них досить низький — в орному шарі в середньому 2,8—3%. Вони мають нетривку структуру, тому легко запливають після дощу, а при висиханні утворюють кірку. Для підвищення родючості їх необхідно вапнувати, вносити мінеральні й органічні добрива.

Запитання: 1. Які ґрунти поширені в Івано-Франківську та на його околицях? 2. Які заходи потрібно проводити для поліпшення родючості ґрунтів?

2. Рослинність. Івано-Франківськ виник як адміністративний центр, його промисловий розвиток не передбачався, тому особливістю давнього міста була велика кількість різно-

манітної зелені. Поступово місто зростало, збільшувалася кількість жителів, виникли промислові підприємства. В другій половині ХХ ст. почалося прискорене житлове будівництво. Зараз місто можна поділити на дві зони: виробничу, яка займає 60% площі міста, та комунальні території. Кожна з них має свої особливості озеленення. На заводах і фабриках зелені насадження практично відсутні, за винятком смуг уздовж доріг чи насаджень поблизу адміністративних корпусів. У житлових і комунальних масивах озеленення залежить від часу їхнього заселення. Чим давніше забудовані території, тим більше на них зелені. Сучасні житлові мікрорайони, школи та дитячі садочки мають набагато менше зелених насаджень, ніж це потрібно згідно з екологічними нормами.

Переважають в озелененні Івано-Франківська липа дрібнолиста й різні види тополі. Разом вони становлять понад половину всіх деревних насаджень. Крім них, на вулицях міста поширені верба деревоподібна, акація біла, граб, береза, клен, дуб, сосна, горіх волоський, каштан, ялина, на Вічовому майдані росте тюльпанове дерево.

В місті є п'ять заповідних природоохоронних об'єктів місцевого значення. Це міський парк культури та відпочинку ім. Т. Шевченка — пам'ятка садово-паркового мистецтва і чотири цінні декоративні дерева — ботанічні пам'ятки природи: дуб звичайний, два екземпляри бука лісового форми червонолистої і гінкго дволопатево.

Дуб звичайний росте по вул. Маланюка на подвір'ї приватного будинку № 25. Дерево відоме місцевим мешканцям як дуб Богдана Хмельницького. Зараз йому понад 300 років, висота дерева — 32,5 м, величина в обхваті — 4,9 м, діаметр — 1 м 56 см. Два буки лісові червонолистої форми ростуть по вул. Княгинин, 44 на території спиртогорілчаного об'єднання. В 2003 р. їхні розміри становили: першого — висота 19,5 м, величина в обхваті — 1,53 м, діаметр стовбура — 50 см; другого — відповідно 19 м, 1,14 м, 36 см. Їхній вік приблизно становить 60 років. Гінкго дволопатево росте по вул. Василянок, 54. Це цінне листопадне дерево-релікт. Дерево по-

сажене в 1900 р., і в 2003 р. його висота становила 19 м, величина в обхваті — 2,72 м, діаметр — 86 см.

Згідно з архівними матеріалами в 1896 році міський магістрат виділив 8 тис. злотих на розбиття парку, який вирішили закласти на місці Звіринецької діброви, куди Потоцькі запрошували своїх гостей на полювання. Вони приймали їх у будинку, який зберігся до нашого часу. З тих давніх часів збереглося декілька дубів поблизу будинку підприємства «Івано-Франківськтурист», а на центральній алеї — декілька лип, якими була обсаджена вулиця Липова (нині Шевченка). Вік цих дерев — понад 350 років. У перші роки існування парку були посаджені тюльпанове дерево, гінкго дволопатево, платан та інші екзотичні види, привезені з далеких країн. Протягом століття парк неодноразово перейменовували, але весь час у міста знаходилися кошти на закупівлю прилеглих до парку земель та для його благоустрою.

Центральна алея парку ім. Тараса Шевченка

Сьогодні в парку ростуть липа дрібнолиста (20%), різні види кленів (15%), граб (10%). Серед хвойних дерев (11%) поширені ялини, сосна, туя, дещо менше таких дерев, як кипарисовик, кедр, модрина та ялиця, поодинокі зустрічаються тис, тсуга і біота. З цінних декоративних дерев, крім гінкго, тюльпанового дерева та платана, ростуть айлант, бархат амурський, гледичія, катальпа, птелея, клен сріблястий, яблуня Незвецького, японська сакура.

Серед чагарників переважають бузина, бузок, свидина й інші місцеві види, в декількох місцях зустрічається ялівець. У 1972 році парк став заповідним об'єктом і парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва. В кінці 90-х років ХХ ст.

Клумби на площі Міцкевича

міськвиконком ухвалив рішення про його реконструкцію. Проект реконструкції, розрахованої на 5—6 років, розробили спеціалісти Уманського парку «Софіївка» НАН України. Влітку 2004 року проводили роботи з прокладання по-

ливальної системи, кабелю для електроосвітлення центральної алеї, з очистки озер, облаштування джерела. Планується відновити структуру насаджень, вимостити алеї та доріжки плиткою, збудувати кам'яний ґрот навколо джерела і навіть «висячий сад», адже згідно з рішенням Міжнародного комітету з історичних садів і ландшафтів «Історичний парк є архітектурною і рослинною композицією, яка з точки зору історії та мистецтва має загальносуспільну цінність».

В останні роки приділяють велику увагу квітникуарству. На численних клумбах, особливо в центральній частині міста, милують око троянди, тюльпани, чорнобривці, сальвія, агератум, амарантум, ламбелія, алісум, різноманітні мохи. Почало розвиватися в Івано-Франківську й ландшафтне квітникуарство, яскравим прикладом чого є зелені насадження поблизу готелю «Надія» та будинку Прикарпаттрансгазу.

В трав'янистому покриві поширені тимофіївка, тонконіг, віслюг, пирій, уздовж доріг росте спориш.

Запитання: 1. Чому в сучасних мікрорайонах, на території шкіл і дитячих садочків озеленення недостатнє й не відповідає екологічним нормам? 2. Чи можуть учні шкіл поліпшити стан озеленення міста? Що для цього потрібно зробити? 3. Які заповідні природоохоронні об'єкти місцевого значення розташовані в нашому місті? 4. Які породи дерев переважають в озелененні вулиць Івано-Франківська? 5. Чому міськвиконком ухвалив рішення про реконструкцію парку?

3. Тваринний світ. На перший погляд здається, що в умовах міста тваринний світ дуже бідний. Проте це тільки здається. Тваринний світ Івано-Франківська представлений як при-

родними загальнопоширеними видами, так і домашніми — собаками та котами.

Із ссавців у міському парку живуть білки, в багатьох районах міста можна зустріти їжаків, на дачних ділянках часто бачать зайців, практично в усіх скверах та парках живуть кроти. Пристосувалася до міських умов і куниця кам'яна, яка оселяється, як правило, на горищах. Ця тваринка веде нічний спосіб життя, як хижак вона вночі полює на гризунів, дрібних пташок, інколи навіть нападає на диких голубів. Восени куниці із задоволенням ласують ягодами, яблуками, грушами, сливами, плодами шипшини, горіхами.

В Івано-Франківську багато птахів: горобець міський, ластівка міська, ворона сіра, галка, крук, дятли, дикі голуби. Прилітають навесні граки, а пізньої осені — снігурі, сойки, синиці. На паркових озерах мешканці міста бачать лебедів чорних і білих. На всіх міських озерах живуть дикі качки — крячки. Темними ночами в місті можна побачити і кажанів.

На берегах водойм та у вологих місцях зустрічаються земноводні — зелена і бура жаби, деревна квакша, кумки, ропуха звичайна. Серед плазунів виділяються ящірка прудка і зелена, веретінниця, на дачних ділянках можна побачити вужа звичайного.

Найпоширенішими гризунами в місті є хатні миші та щурі. Вони пошкоджують продукти харчування, розгризають тару, дерев'яні частини будівель. Щурі можуть пошкодити навіть кабелі та лінії електропередач. Обидва види гризунів є переносниками понад 30-ти небезпечних для людини хвороб (чуми, холери, дизентерії, сказу тощо).

В річках водяться марена, головень, гальян, піскар, верхівка, підуст, рибець; а в озерах — карась, короп, плітка, окунь, лин, щука, йорж, зустрічаються білий амур і товстолобик тощо. У Вовчинецьких озерах трапляється лящ.

Запитання: 1. Які ссавці живуть у місті? 2. Як тварини пристосувалися до умов життя в місті? 3. Які птахи живуть у місті постійно, а які прилітають тільки в певні сезони року? 4. Як потрібно ставитися до тварин у місті? Чому?

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

ТЕМА 2. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СТАНИСЛАВІВ

Хоча всі покутські міста в доброму стані, але найбільшим і найгарнішим містом із усіх є Станиславів, розташований серед гарної рівнини, в двох милях від Дністра, обнесений могутньою фортецею, збудований за останнім словом техніки. В місті є величний палац, чудово прикрашений та вимуруваний з каменю. Ринок, будинки, мешканці й арсенал виділяються понад всі інші міста Русі.

*Францішек Пауліно Даллерац,
французький мандрівник, 1687 рік*

§ 5. ЯК БУЛО ЗАСЕЛЕНЕ МЕЖИРІЧЧЯ БИСТРИЦЬ ДО ВИНИКНЕННЯ МІСТА

Ключові терміни і поняття: трипільські племена, трипільська культура, трипільське селище, село Заболоття, Андрій Потоцький, село Княгинин.

Знайдіть відповіді на запитання :

1. Чому територія сучасної Івано-Франківщини була заселена ще в прадавні часи?
2. Чому в другій половині ХХ ст. вважали, що на території сучасного Івано-Франківська не було постійних поселень давніх племен?
3. Як і коли землі, розміщені в межиріччі Бистриць, опинились у власності магнатів Потоцьких?
4. Які села існували у ХVІІ ст. на території сучасного міста? Яким було життя селян під владою родини Потоцьких?

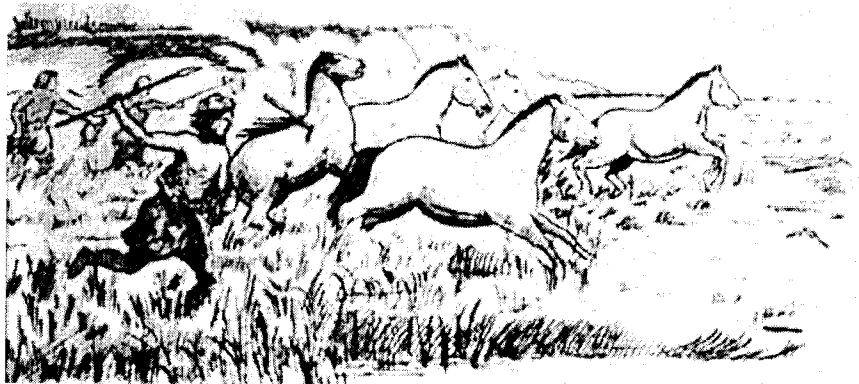
1. Праісторичні поселення. Завдяки вигідному географічному положенню на такому важливому торговельному

шляху, як Дністер, сьогоднішня Івано-Франківщина була, безперечно, заселена з найдавніших часів і належала до регіонів, зайнятих праісторичними предками українського народу. Так уважав видатний український археолог Ярослав Пастернак, який у 1936—1937 роках відкрив фундамент княжого Успенського собору в Крилосі.

В середині XX ст. на території сучасного міста поблизу міського озера по вул. Гетьмана Мазепи було знайдено скарб виробів трипільських племен. Як зазначав Б. Василенко, він складався з 53-х предметів: двох конусоподібних ядрищ, двох ножів, 48-ми масивних, ледь опуклих пластин-заготівок для ножів та одного уламка такої заготівки. Вік цих знахідок датується початком III тис. до нашої ери. Борис Василенко, вивчаючи знайдені речові пам'ятки, прийшов до висновку, що у прадавні часи територія міста була напівкільцем охоплена стародавніми поселеннями, які розташовувалися на околицях сучасних сіл Загвіздя, Пасічної, Угрінева, Вовчинця, Підлужжя.

За даними І. Кочкіна, давні племена мисливців і збирачів заселяли частину Вовчинецької гори поблизу сіл Вовчинця і Підлужжя. Перше поселення людей на цій горі виникло ще 30—13,5 тисяч років тому. Наприкінці кам'яної* доби тут жили ще якісь племена — майстри обробки каменю. Про це розповіли речові пам'ятки, залишені ними біля с. Підлужжя, — ножі, різці, ядрища з кременю. У мідно-кам'яну* добу цю місцевість заселило плем'я трипільців. Тут знайшли залишки давніх гру-

Полювання первісних людей

бок, денця, вінчики, уламки ліпних горщиків, точильне каміння та зернотерки. Серед предметів з погано обпаленої глини археологи іноді знаходили уламки красивого посуду, зробленого за допомогою гончарного круга. Поблизу цього поселення відомо ще сім подібних археологічних пам'яток.

У 1980 р. на полі за автостанцією, ліворуч від дороги Івано-Франківськ — Калуш також було відкрите поселення трипільського племені.

Кінець XX ст. ознаменувався значними археологічними знахідками в центральній частині міста, які спростували думку про те, що в центрі сучасного Івано-Франківська не було постійних прадавніх поселень. У 1995 р. у будівельному котловані поблизу крамниці «1000 дрібниць» (тепер торговий комплекс «Сезам») Б. Томенчук, М. Вуянко і Н. Палійчук виявили залишки житла трипільської культури та багато частин керамічних виробів. На жаль, частина трипільського поселення була зруйнована під час закладання котлована, а інша — захована під міськими будинками. Знайдене житло детально вивчали Б. Томенчук та І. Кочкін, які вважають, що поселення продовжувалося у напрямку майдану Шептицького. Його залишки були знайдені і на місці будівництва теолого-катехитичного центру біля сучасного греко-католицького кафедрального собору.

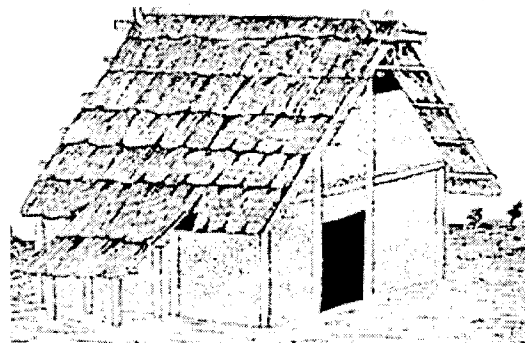
Трипільці були землеробами й займалися городництвом, рільництвом і садівництвом. Невеликі городи розміщувалися поблизу жител, їх обробляли мотиками з кам'яними або роговими наконечниками. Згодом, з розвитком орного землеробства, трипільці почали освоювати під посіви великі площі, які орали дерев'яним ралом, використовуючи волів як тяглову силу. Вирощували на полях пшеницю, ячмінь, просо, боби, горох, коноплі та овочі (цибулю, часник, капусту).

Худобу (свиней, овець, корів і волів) розводили тільки для власних потреб, тобто для одержання продуктів харчування (молока, м'яса), сировини (шкіри, вовни) та як тяглову силу (волів).

Займалися трипільці й деякими ремеслами. Вони виготовляли знаряддя праці, прикраси, обробляли шкіру, шили одяг,

крім того розвивали прядіння, ткацтво. Найрозвиненішим ремеслом було гончарство. Посуд у трипільців був з плоским дном і двох видів — кухонно-господарський, у якому варили їжу та зберігали продукти харчування, і столовий, з якого їли.

Свої житла трипільці робили з дерев'яних стовпів, переплетених лозою, та обмазували товстим шаром глини.

Макет житла трипільського поселення.
Реконструкція

Дахи будинків були двосхилими. Стіни і долівку спочатку обпалювали, а потім фарбували вохрою та крейдою в білий, жовтий і червоний кольори. Житло мало значні розміри (від 5 до 30 м завдовжки та 5—7 м завширшки), оскільки в ньому жили не окремі сім'ї, а до ста

кровних родичів, які вели спільне господарство. В середині будинку розміщувалися печі, лави, лежанки, зернотерки та ями для зберігання зерна.

Декілька таких будинків утворювали селище (поселення), всі жителі якого походили з одного материнського роду. В центрі селища була велика кругла площа, яку жителі використовували як пасовище, тут також проводили загальні збори і свята. Будинки розміщувалися навколо площі, від якої до околиць пролягали вулиці.

Запитання: 1. Як було заселене межиріччя Бистриць у прадавні часи? Чому? 2. Що було відомо про заселення території сучасного Івано-Франківська в другій половині XX ст.? 3. Які археологічні знахідки були зроблені в кінці XX ст. у центральній частині нашого міста? 4. Які заняття були характерні для трипільців? 5. Який вигляд мало трипільське селище?

2. Село Заболоття. Перші письмові згадки про с. Заболоття (1437 р.) містяться у галицьких актах, хоча, на думку В. В. Грабовецького, час його виникнення сягає XIV або й XIII століття. У назві села відображено особливості географічного положен-

ня, оскільки з боків обох Бистриць його оточували болота. За другою версією, територією села протікав потік Заболотний, який згадувався в актах XIX ст., і, можливо, саме від нього одержало назву перше поселення. Швидше за все люди поселилися серед цієї болотистої місцевості через те, що шукали природного захисту від набігів турецько-татарських ординців, які, починаючи з XIV ст., постійно нападали на Прикарпаття.

У другій половині XVII ст. більша частина Покуття разом з Галичем уже належала родині Потоцьких. Село Заболоття польський магнат* Станіслав Ревера Потоцький — великий коронний гетьман купив у родини Жечковських. У 1660 р. він передав своєму найстаршому синові Андрієві чималі маєтки (в тому числі й с. Заболоття), які об'єднувалися у декілька ключів (районів — авт.) — Станиславівський, Єзупольський, Богородчанський тощо. Андрій Потоцький — спочатку воєвода київський, а потім і гетьман коронний — вважався одним з найбагатших магнатів Польщі й одержував значні грошові надходження за рахунок феодалних повинностей селян.

Село розміщувалося поблизу чудового дубового лісу. У Заболотті на початку XVII ст. було 65 господарств, які об'єднувалися у великі сімейні общини — дворища. Члени дворищ спочатку володіли орними землями та іншими сільськогосподарськими угіддями, а пізніше — тільки угіддями. Найкращі землі належали панам, а селянам діставалися болотисті, тобто менш родючі землі.

Селяни платили феодалові податок грошима (по 2 злотих) і давали данину: по 1-й осьмачці* від урожаю вівса і по 4 — від хмелю, заносили восени у панський двір дві курки, два півні, два мотки пряжі, а також давали різні десятини — 10-й вулик, кожному 10-ту свиню і 20-ту вівцю. Якщо в селянському господарстві не було такої кількості худоби чи збіжжя*, то від однієї данини платили певну суму грошей. Пізніше селяни повинні були відробляти ще й панщину, спочатку один, а пізніше два дні на тиждень від кожного двора. Крім того, селяни виконували всі роботи з утримання панського будинку й охороняли його.

За заможністю заболотські селяни поділялися на «тяглових», тобто тих, хто мав волів і відробляв з їх допомогою панщину, й «піших», які відробляли її пішо, тобто власними силами, без худоби. За цією ж ознакою виділяли серед селян «городників», які не мали власної землі й сіножатей, а володіли тільки невеличкими городами, та «халупників», які жили в злиденних халупах.

Найбідніші селяни виконували для пана найважчу роботу. Саме вони збудували для Потоцького його перший дерев'яний замок у Заболотті, який називали мисливським. Потоцькі не жили в ньому постійно, а використовували для пишних банкетів, після яких разом з дворовою обслугою виїжджали на полювання.

Запитання: 1. З яких часів нам відомі перші письмові згадки про село Заболоття? 2. Чому село одержало назву «Заболоття»? 3. Коли і як с. Заболоття стало власністю Андрія Потоцького? 4. Яким було життя селян Заболоття у XVII ст.? 5. На які групи поділялися селяни за заможністю?

3. Село Княгинин. Північно-східна частина сучасного Івано-Франківська міститься на території колишнього села Княгинина. Перша письмова згадка про нього з'явилася в 1449 році, але є всі підстави думати про те, що село виникло ще в часи розквіту Галицько-Волинського князівства, тобто у XII—XIII століттях. Княгинин не належав родині Потоцьких, тут були маєтки кількох дрібних шляхтичів. Деякі з них володіли лише кількома селянськими дворами, інші — десятками селянських дворів. Життя княгининських селян було таким же важким, як і заболотських.

Документ

Економічна характеристика с. Княгинина

«Село Княгиничі лежить над рікою Солотвинською Бистрицею, межує зі сходу із Вовчинцями, від півдня — з містом Станиславовом, від заходу — з Пасічною, від півночі — з Угриновим у двох територіях, або руках. Має свої поля, з яких одне протягом 3-х років засівається, друга частина, або рука, пускається на переліг для вчинення поля урожайнішим, інакше

цілком не давали б доходу і насіння, кинуте в землю, згнило б. Для того найкращий обробіток не допоміг би, самі б тільки хашці росли. Для чого найкращим досвідом є спроба висіву: зі моргу поля — видає пшениці 40, жита — 40, ячменю — 40 і вівса — 48 горшків».

Запис в актових книгах за 1788 рік

Запитання: 1. Коли з'явилася перша письмова згадка про село Княгинин? 2. Чи належало село родині Потоцьких? 3. Прочитайте документ і охарактеризуйте географічне положення Княгинина. Як ви вважаєте, чи легким було життя княгининських селян? Доведіть свою думку.

§ 6. НАРОДЖЕННЯ МІСТА

Ключові терміни і поняття: виступи опришків, набіги турецько-татарських орд, маґдебурзьке право, привілей, фортифікувати, місто-фортеця, власники міста.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому Андрій Потоцький вирішив збудувати нове місто-фортецю?
2. Про що йде мова у привілеї Андрія Потоцького щодо заснування міста і надання йому маґдебурзького права? Чому саме 7 травня ми святкуємо День народження нашого міста?
3. Чому, на вашу думку, Андрій Потоцький не зруйнував українську церву села Заболоття?
4. Хто будував середньовічний Станиславів?
5. Яким був перший герб нашого міста? Які елементи герба свідчать про те, що місто було власністю Потоцьких?

1. Чому виникло наше місто. Будувати нове місто-фортецю Андрій Потоцький вирішив з декількох причин:

- влада родини Потоцьких у середині XVII ст. на Прикарпатті похитнулася через селянське повстання 1648 року під керівництвом Семена Височана та визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького у 1648—

1654 роках, а також через постійні антифеодальні виступи опришків;

- необхідно було захищати землі і населення Станиславівського ключа від частих набігів турецько-татарських орд;

- виникла можливість одержати значні прибутки, оскільки нове місто було власністю родини Потоцьких і повністю залежало від влади магната.

Землі села Заболоття обрав Андрій Потоцький для спорудження нового міста через те, що в середині XVII ст. тут уже створилися умови для перетворення села на містечко: ремесло відокремлювалося від землеробства, жваво розвивалася торгівля завдяки зручному розташуванню села на перехресті важливих торговельних шляхів, які проходили з Перемишля і Львова до Молдавії та з Галицького Поділля на Закарпаття.

7 травня 1662 р. Андрій Потоцький написав привілей* про надання маґдебурзького права* новому містові, в якому говорилося: «На моїм ґрунті дідичим* під селом Заболоттям з Божою поміччю заснував місто, назване Станиславовом». Серед дослідників історії нашого міста — як польських, так і українських — існує декілька думок про час заснування міста-фортеці (1644 р., 1654 р., 1662 р.), усі вони спираються на документи та першоджерела. Проте науковці погоджуються в одному — саме 7 травня 1662 р. Станиславів одержав статус міста. Ось чому 7 травня кожного року ми святкуємо День міста і визначаємо його вік від 1662 року. Маґдебурзьке право мало силу закону тільки після затвердження його польським королем. Король Ян Казимир у привілеї, виданому у Львові 14 серпня 1663 року підтвердив і розширив права, надані А. Потоцьким. У королівському привілеї зазначалося: «Коли він (Андрій Потоцький) виявив нам своє бажання, одночасно уклінно прохав, щоб унаслідженому* ним місті Станиславові, названому так по імені свого сина, яке лежить на кордоні з Волощиною* в Руському воєводстві, на Галицькій землі, щойно ним заснованому, (щоб) ми зволили надати з нашої королівської милості і щедрості маґдебурзьке, тобто німецьке право та обдарувати його (місто) певними преро-

Андрій Потоцький — засновник Станислава

ґативами* за зразком інших міст» Ці документи підтверджують думку про те, що наше місто було назване на честь старшого сина Андрія Потоцького — Станіслава, який загинув у бою з турками під Віднем у 1683 році.

Запитання: 1. Чому саме територія села Заболоття була обрана для будівництва нового міста-фортеці? 2. Коли польський король видав привілей, який підтвердив надання містові маґдебурзького права? 3. Як характеризується в цьому привілеї географічне положення нового міста? 4. Чому нове місто одержало назву Станиславів?

2. Будівничі міста. Маґнати Потоцькі, вирішивши закласти нове місто-фортецю, намагалися збудувати його за останніми на той час досягненнями оборонно-технічного мистецтва. В першому привілеї Потоцького на заснування міста сказано: «Щоб ґрунтовніше осісти, оснувати моїм власним коштом, фортифікувати*, валами зміцнювати і порядними брамами закритися». Будівництвом керував архітектор підполковник військової гвардії воеводи Андрія Потоцького Франсуа Корассіні з Авіньйону*, який мав великий досвід містобудування.

За давньою шляхетською традицією сам Потоцький мав «іти за плугом визначати відповідні місця на міський ринок, вулиці, доми і фортечні будівлі», — писав у 1850 р. кореспондент першої української газети «Зоря Галицька». Будівництво розпочалося одночасно по всій території, відведеній під майбутнє місто.

Всі роботи виконували залежні від феодала селяни не тільки Заболоття, але й усього Станиславівського ключа — сіл Княгинина, Драгомирчан, Загвіздя, Лисця, Опришівців, Пасічної, Пацикова, Радчі, Чукалівки, Угринева, Стебника. До робіт залучали й селян Єзупільського та Богородчанського ключів, які тут відробляли панщину.

Східна частина майбутнього міста була звільнена від дерев'яних сільських будівель. Залишили тільки «руську»* церкву Воскресіння Христового, побудовану селянами ще в 1601 р. В. Грабовецький у книзі «Історія Івано-Франківська» пише: «Можна собі уявити, як день у день, від зорі до зорі жителі передмістя (бо міщани — патриціанська верхівка були звільнені від роботи) і феодално залежні селяни виконували трудомісткі фортифікаційні роботи за рахунок панщини, шарварків — випалювали цеглу, звозили каміння, плити з-над Дністра і Бистриць, дерев'яні балки, зруби, тягли дубові колоди з Княгининого бору і місцевої діброви, викладали мури, бастіони*, оборонні вежі, висипали вали, копали рови. Це була тяжка, рабська робота.

Звідси впливає відповідь на питання: чиїми зусиллями збудовано місто-фортецю магнатів Потоцьких, чи не тяжкою працею жителів передмість, селян з приміських маєтків феодала-власника?»

За час становлення міста змінилося декілька поколінь його власників. Засновник Станиславова Андрій Потоцький помер у вересні 1691 р., і місто перейшло до власності його сина Йосифа, який доклав чимало зусиль у розбудову міста-фортеці в 1691—1751 роках. У 1734—1750 рр. багато зробив для зміцнення фортеці та у міському будівництві син Йосифа Потоцького — Станіслав, який, будучи військовим інженером, брав участь у спорудженні фортечних укріплень і в Кам'янці-Подільському, і в Ченстохові (Польща). Станіслав Потоцький був власником м. Станиславова в 1751—1760 роках. У 1761 році основним спадкоємцем було визнано неповнолітнього Вінцента Потоцького, якому й були вручені ключі від Галицької брами. Від його імені містом управляла Катерина Косаківська з роду Потоцьких. На жаль, учаси її управління містом будівельні роботи майже припинилися.

Додаток

Походження роду Потоцьких (з літературних джерел)

Рід Потоцьких у польських хроніках вважається одним із найзнаменитіших і наймогутніших родів. Походження цього роду пов'язане з легендою про польського князя Болеслава

Кривоустого, який у 1132 році зазнав поразки під Галичем від русинів і з декількома рицарями шукав притулку. Переховував його власник млина біля Золотого Поток. Після доброго відпочинку Болеслав Кривоустий залишив гостинний двір мірошника, який вирішив провести свого гостя і показати йому найближчий шлях додому. Прощаючись, Болеслав сказав: «У тебе знайшов притулок Болеслав, князь польський. На знак подяки за гостинність я роблю тебе шляхтичем, і твоїм гербом буде цей хрест, у якого половина нижньої перекладки відломлена». Спадкоємці млина із Золотого Поток стали знаменитим магнатським родом Потоцьких. Один із представників цього роду Яків Потоцький (помер у 1615 р.) отримав від короля Сигізмунда-Авґуста в подарунок за навчання королевича військової справи село Загайполе, яке він перейменував на місто і назвав його Золотий Потік. Герб Потоцьких під назвою «Пилява» пізніше став гербом міста Станиславова.

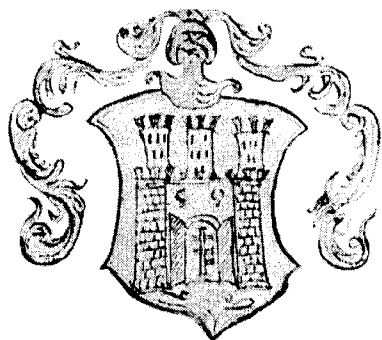
Рід Потоцьких займав при польському дворі ряд чільних посад — коронних гетьманів, старост та ін. Завдяки різного роду даруванням та привілеям польських королів цей рід у XVII ст. володів на території Прикарпаття величезною кількістю маєтків.

Запитання: 1. За проектом якого архітектора зводилася Станиславівська фортеця? 2. Як починалося будівництво нового міста-фортеці? 3. Завдяки чиїм зусиллям на Прикарпатті був збудований Станиславів? 4. Прочитайте додаток і дайте відповідь на запитання: яке становище займав рід Потоцьких у Польщі? 5. Скільки поколінь роду Потоцьких були власниками Станиславова?

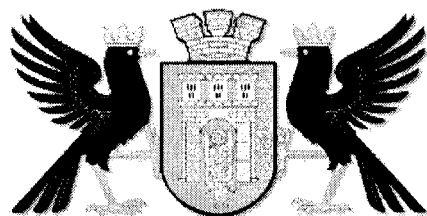
3. Герб і печатка міста. На прохання Андрія Потоцького король Польщі в своєму привілеї затвердив надання містові не тільки магдебурзького права, але й присвоїв йому герб. Про це у привілеї говориться так: «...вищеназваному містові (Станиславова — авт.) надаємо такий герб: ворота з трьома вежами, а у воротах відображення найдавнішого шляхетського знаку «Пилява», а це напівтроїстий хрест. Це все представить старанно маляр посередині цього нашого герба чітко та виразно. Цим гербом мають вищезгадані міщани Станиславова як тепер, так і в майбутньому користуватися, мати його на своїх печатках і

його мають витискати на всіх документах і письменах як таємних, так і відкритих, які будуть видавати урядовці цього міста, а головне у судових справах і вироках — як ці всі письмена мають бути печаттю того роду підтверджені й посвідчені».

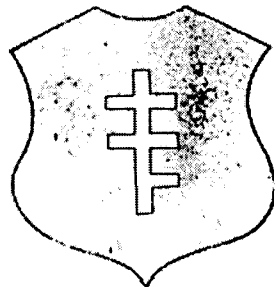
На жаль, оригінал кольорового рисунка герба, який був уміщений як додаток до диплома з привілеєм польського короля Яна Казимира про надання Станиславу маґдебурзького права, не дійшов до нашого часу. Він зберігався у міській раді до 1847 року, коли оригінал рисунка герба забрав і не повернув на місце австрійський староста міста Крайк. До нас дійшла тільки його копія 1790 року. На щиті червоного кольору була зображена голуба кріпосна міська брама з трьома вежами, на кожній з яких були намальовані три амбразури та п'ять вікон. У розкритій брамі, над якою також були поміщені дві амбразури, золотом був намальований родовий знак Потоцьких — «Пилява».

Первісний герб м. Станиславова (з копії 1790 р.)

Сучасний герб нашого міста

«Пилява» — герб Потоцьких

Найстаріша печатка Станиславівського маґістрату (1694 р.)

Стилізоване зображення герба було і на міських печатках з кінця XVII і аж до XIX століть. Так, на найстарішій печатці Станиславівського маґістрату 1694 року вміщено рисунок фортечного муру з трьома вежами, на кожній з яких видно три бійниці. В розкритій брамі міститься знак «Пилява». Навколо цього зображення є напис латинською мовою «SIGILIVM CIVITATIS STANISLAWOWICNSI», що в перекладі означає «печатка громадян станиславівських».

Запитання: 1. Яким документом був затверджений герб Станиславова? 2. Як виглядав герб міста-фортеці? 3. Чому на зображенні первісного герба Станиславова розміщувався родинний герб Потоцьких? 4. Порівняйте первісний і сучасний герби нашого міста. Чим пояснюються спільні та відмінні риси цих гербів? 5. Які документи повинні були затверджуватися міською печаткою?

§ 7. СТАНИСЛАВІВСЬКА ФОРТЕЦЯ

Ключові терміни і поняття: фортеця, земляні вали, оборонний рів, бастіони, каземати, коменданти, стрілецьке товариство.

Знайдіть відповідь на запитання:

1. Чому було ухвалене рішення про перепланування фортеці?
2. Чому в обов'язки коменданта фортеці входила й боротьба з опришками?
3. Чому Станиславівська фортеця вважалася однією з наймогутніших не тільки на Прикарпатті, а й у Європі?

1. Як виглядала Станиславівська фортеця у 1662—1679 роках. Фортеця була спланована у вигляді рівностороннього шестикутника зі сторонами завдовжки 400 м, розташованого в низині. Таке планування було характерним для більшості західноєвропейських фортець, які будували в XVII ст. з урахуванням винайдення артилерії. В кожному куті фортеці було збудовано шість земляних бастіонів п'ятикутної форми.

На думку Б. Томенчука, земляні вали, ширина яких становила 10,8 м, а висота — 4—5 м, були зроблені з щільно утрамбованої жовтої глини. Спочатку вони ззовні були укріплені дерев'яними стінами із вертикально вкопаних дубових колод, верхня частина яких слугувала оборонною стіною-чостоколом, за яким стояли гармати. Навколо фортеці по всьому її периметру проходив оборонний рів з водою. Заповнювався рів водою, яка надходила каналами з Бистриці.

В 1672 році Станиславівську фортецю побачив і описав у своєму «Щоденнику» німецький дипломат Ульріх фон Вердум: «Воно (місто — авт.) лежить на цілком рівній площині, де було руське село з церквою Заболотів (Заболоття — авт.), що зараз стало одним з передмість. З інших трьох боків місто оточене озерами і болотами, через які тече мала ріка Бистриця, впадаючи до міського рову. Укріплення складаються з шести правильних земляних бастионів, нижче яких частокіл з поставлених сторч цілих дубів. Воєвода ще збирався наказати викласти рови й забезпечити їх зовнішніми укріпленнями».

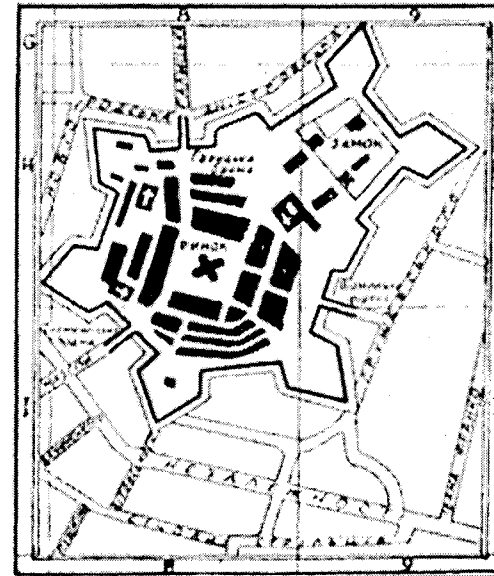
Запитання: 1. Чому новозбудована фортеця мала вигляд шестикутника? 2. Який вигляд мали оборонні споруди в перші роки існування фортеці? 3. Як описував Станиславівську фортецю Ульріх фон Вердум?

2. Перепланування фортеці. У зв'язку з будівництвом кам'яного палацу Потоцьких, який мав прилягати до північно-західної сторони фортеці і становити з нею єдине ціле, змінилася і фортеця. Після завершення будівництва палацу дерев'яні укріплення фортеці були змінені на кам'яні і цегляні.

Ззовні і зсередини земляні вали були обкладені підірними стінками з великого каміння, скріпленого розчином, а зовнішня стінка була ще обкладена й ізоляційним шаром в одну цеглу. На думку Б. Томенчука, загальна ширина земельного валу разом з підірними стінками становила 13,5 м, а висота 4—5 м (зараз збереглася тільки на 1,5 м). Верхня частина оборонного валу мала плоску поверхню завширшки 2—3 м, на якій стояли гармати та військо, захищене зовнішнім кам'яним парапетом.

Через те, що для будівництва нового мурованого палацу, який мав би вражати своєю пишністю і бути гідним своїх влас-

ників, потрібно було задіяти велику територію, змінилося і планування фортеці, ініціатором якого був надвірний інженер Потоцького Карл Беное. В 1679—1682 роках площа фортеці значно збільшилася завдяки знищенню північно-східної частини земляного валу. До двох перероблених бастионів були приєднані нові фортечні укріплення, які оточували територію міста у вигляді подовженої трапеції, з двома новими бастионами з північного сходу. Під бастионами і в окремих

План фортифікаційних споруд центральної частини міста-фортеці Станиславова (середмістя) кінця XVII ст. в сучасних назвах вулиць. Автор плану Каземіж Дибковський (Інститут урбаністики Варшавської політехніки). З особистого архіву Богдана Озарка.

місцях фортечних мурів розміщувалися каземати — приміщення для захисту військовиків, зброї та боєприпасів під час військових дій.

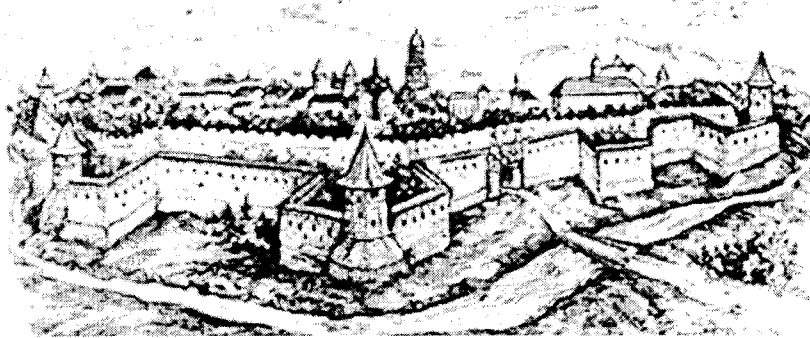
На території фортеці і замку розміщувалися спеціальні будівлі, які використовували військовики: арсенал*, комендатура, казарми. За даними В. Грабовецького, в арсеналі зберігалося багато різноманітних видів зброї. У 1754 році тут стояли 123 гармати, які були привезені до Станиславівської фортеці з інших фортець Потоцького — Ланцута, Бродів, Богородчан, а також містилися різні види ручної зброї (гаківниці*, янчарки*, мушкети, пістолі, карабіни), ядра для гармат, бомби та різне токарське, ковальське, стельмахівське* знаряддя.

Після розбудови фортечних укріплень вони набули оригінальних обрисів, подібних яким не було у містобудівничій практиці не тільки Речі Посполитої, але й узагалі — в усьому світі.

Комендантів фортеці призначали Потоцькі. Як правило, вони були вихідцями з середньозаможної шляхти. Коменданти очолювали військовий гарнізон, міську міліцію, так званих «смоляків», та керували обороною міста. Крім того, вони повинні були стежити за антифеодальними рухами на Прикарпатті й боротися з опришками. З метою підготовки міщан до оборони в місті заснували стрілецьке товариство. Воно навчало мешканців Станиславова мистецтва володіння зброєю. Товариство мало свій статут, затверджений королем.

Станиславівська фортеця була настільки міцною, що вражала сучасників. Один з них так описав її в середині XVIII ст.: «Місто Станиславів у ті часи було укріпленою кріпостою (фортецею — авт.), її оточували червоні з цегли фортифікаційні мури в стані обороннім, глибокі і широкі перекопи (рови — авт.) відділяли місто від передмість, і лише довгими, через канави мостами можна було дістатися до двох фортечних брам, званих Галицькою та Тисменицькою, а також довгим і вузьким мостом можна було увійти до міста через малу хвіртку, призначену для прогулянок, звану Вірменською».

Запитання: 1. Як змінився зовнішній вигляд фортеці після завершення перебудови? 2. Яка зброя зберігалася в арсеналі? 3. З якою метою в місті-фортеці створили стрілецьке товариство? 4. Що входило в обов'язки коменданта фортеці? 5. Чому комендантів фортеці призначали лише з представників польської шляхти?

Силует (аксометрія) міста-фортеці Станиславова. Реконструкція за описом академіка В. Грабовецького. Художник — заслужений працівник культури України Ігор Деркач

§ 8. МІСЬКІ БРАМИ

Ключові терміни і поняття: брама, фундамент, оборонна вежа, міст, таблиці.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому саме Галицька брама була парадним в'їздом до середньовічного Станиславова?
2. Чому вхідні брами будували такими міцними?
3. У якій частині сучасного Івано-Франківська містилася Галицька брама?

Для того, щоб у мирний час забезпечити вільний прохід населення через укріплення, побудували дві брами (ворота) — Галицьку і Тисменицьку, а також Вірменську хвіртку, вимуровані з каменю. Міські ворота першими підпадали під удари ворогів. Їх взяття означало, що ворог оволодів і містом. Тому укріплювали міські брами якнайкраще.

1. Галицька брама. Галицька брама була найкращою і наймогутнішою серед інших у Станиславові, адже саме вона була головним — робочим і парадним в'їздом у місто.

Галицька брама

Вперше побачили фундамент Галицької брами наші сучасники — працівники відділу археології при Івано-Франківському краєзнавчому музеї Б. Томенчук, М. Вуянко та Н. Палійчук тільки у 1995 році під час реконструкції центральної части-

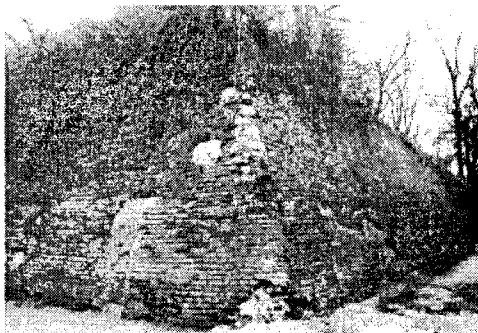
ни міста, а саме перед крамницею «1000 дрібниць» (тепер торговий центр «Сезам»). Як виявилось, Галицька брама стояла на

місці сучасних будинків і займала західну частину дороги і тротуар. Таким чином, сучасна вулиця Галицька проходить дещо східніше від давньої Галицької дороги.

Кам'яний фундамент Галицької брами міститься перед оборонним муром і своєю внутрішньою (південною) стороною щільно прилягає до внутрішньої стінки рову. Він збудований з великого каміння, перемішаного з дрібним, і залитий закріплювальним розчином. Довжина фундаменту з півночі на південь (уздовж вулиці) — 15 м, а ширина — 10 м. До нашого часу добре збереглася його частина заввишки 2,5—3 м, яка міститься на глибині 1,2 м від рівня сучасної дороги.

На цьому потужному кам'яному фундаменті й було зведено велику двох'ярусну в'їзну оборонну вежу. На думку дослідників, вона в свою чергу складалася з двох частин: передньої — одноповерхової, розміри якої по периметру основи становили 10x5 м, та задньої — двоповерхової, розміром 10x10 м. Під час досліджень виявилось, що одноповерхова частина Галицької брами була добудована пізніше, оскільки під її фундаментом знайдені залишки першого дерев'яного мосту через оборонний рів, а саме — 15 дерев'яних паль, забитих у ґрунт у два ряди на відстані 1—2 м одна від одної. Вони добре збереглися до нашого часу.

Кам'яний міст був, очевидно, збудований одночасно із передньою частиною Галицької брами, його довжина становила 10 м, а ширина — близько 4 м. За даними івано-франківських археологів, міст під землею зберігся досить добре. Він мав три цегляні опори на кам'яних основах, між якими знаходилися аркоподібні отвори для каналів, оскільки оборонний рів був заповнений водою. Ширина першого каналу (зовнішнього) дорівнювала 2,5 м, другого — 2 м, третього — 1,5 м. Четвертий канал завширшки 3 м містився в основі одно-

Фортечні мур у Фортечному провулку

поверхової частини Галицької брами. Поверхня мосту має значний нахил з півдня на північ, через те, що Станиславівська фортеця розміщувалася на підвищеному правому березі невеликого потічка, однієї з численних приток Бистриці-Надвірнянської.

У верхній частині Галицької брами із зовнішньої сторони була вміщена величезна таблиця, зроблена з чорного мармуру, на якій латинською мовою золотом було написано:

Хрест мені є мечем, і щитом, і вінцем (короною — авт.).

*Ним захищаюсь, ним вражаю
і ним скріплюю встановлений мир.
Ворота триумфальні,
що не поступаються царським,
Захист віри
на благо держави.*

*Перемагайте ворогів, що йдуть на Батьківщину,
триумфуйте нашим, що повертаються,
щоб в усі часи мир входив у дім Покуття.*

*Воздвигнуті й укріплені
Йозефом Потоцьким, царського роду, верховним
командувачем війська земель Київських, року 1737.*

Ймовірно, що ця таблиця була оздоблена півмісяцем. Із внутрішнього боку брами розміщувалася таблиця з написом:

*Боже,
Відкрий очі Твої і подивись на народ,
Над яким проголошено ім'я Твоє.*

Богдан Томенчук у книзі «Археологія середньовічного Івано-Франківська (Станиславова)» пише: «...Через неї (Галицьку браму — авт.) щодня входили сотні селян і ремісників, що несли свій товар на міський ринок, який розкинувся навколо ... ратуші. А скільки десятків возів з молдавським, угорським та польським крамом* проїхало через ці ворота! Якими тільки мовами тут не розмовляли і якими тільки грошима не платили в'їзне мито! А скільки війська — і кінного, і пішого, скільки коруг, штандартів бачили ці ворота! А скільки разів зустрічала тут міська влада різних правителів — і своїх, і чужих!..»

Запитання: 1. Коли вперше наші сучасники змогли побачити рештки Галицької брами? 2. Чому фундамент Галицької брами збудували таким потужним? 3. Який вигляд мала Галицька брама? 4. Як ви розумієте текст напису на таблицях, уміщених на стінах Галицької брами? 5. Який вигляд мав міст через оборонний рів, що вів до Галицької брами?

2. Тисменицька брама. На жаль, опису того, як виглядали Тисменицька брама та Вірменська хвіртка, немає. З книги С. Баронча «Пам'ятки м. Станиславова» можемо дізнатися лиш про те, що на Тисменицькій брамі також розміщувалися таблиці з чорного мармуру. Із зовнішнього боку таблиця була прикрашена фігурами святих і на ній золотом латинською мовою було написано:

*Цим стражам нехай будуть не знайомі страхи,
Війни, сивий Марс* і Беллона* нехай оминають місто,
нехай не страшиться воно ворога,
не боїться військових труб:
нехай здійснюють охорону у фортеці Божественної Діви
і обов'язок полководця виконує сам Бог.*

На таблиці із внутрішнього боку Тисменицької брами було написано:

*Господи, нехай відвернеться гнів і злість
Твоя від народу Твого.*

За даними В. Полека, Тисменицька брама розміщувалась у районі сучасного торгового комплексу «Мальва» та банку «Прикарпаття».

Запитання: 1. Завдяки якій книзі ми змогли хоч щось дізнатися про Тисменицьку браму? 2. Як ви розумієте напис на таблицях, уміщених на Тисменицькій брамі? 3. Де містилася Тисменицька брама? 4. Як можна було увійти в місто, не проходячи через брами?

§ 9. ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА-ФОРТЕЦІ СТАНИСЛАВОВА У XVII—XVIII СТОЛІТТЯХ

Ключові терміни і поняття: Ібрагім-паша, подяка польського сейму, Північна війна, російські війська, Пилип Орлик, російсько-турецька війна, Барська конференція.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому польський 1676 р. сейм виніс подяку Станиславо-ву?

2. Через які події російські війська вперше захопили Станиславів?

3. Через які історичні події російські війська в першій половині XVII ст. неодноразово захоплювали Станиславівську фортецю або підходили до неї?

1. Боротьба з турками. В другій половині XVII ст. на Прикарпатті часто відбувалися військові сутички між польськими і турецькими військами. На початку вересня 1676 р. Турецька армія підійшла під стіни Станиславівської фортеці, спалила і знищила східну та південну околиці, але не змогла взяти місто штурмом. Армія Ібрагіма-паші довго тримала його в облозі, через що місто і його околиці зазнали значних руйнувань. Однак гарнізон фортеці під керівництвом Яна Камінського з честю витримав облогу. Зі звільненого міста на допомогу польському королеві Яну III під Журавно навіть виступив військовий загін, який очолював Ян Денненмарк. На відзнаку бойових подвигів сейм* виніс подяку містові та звільнив його жителів від сплати будь-яких податків.

Запитання: 1. Яких збитків зазнав Станиславів через напад Турецької армії? 2. Хто керував обороною фортеці?

2. Російські війська в Станиславові. Та найбільших руйнувань зазнало місто-фортеця під час Північної війни, яка розпочалася у 1700 році між Швецією і Росією. Йосиф Потоцький виступив на боці шведів і свого родича Станіслава Лещинського, якого шведський король Карл XII у 1704 р. посадив на польський трон, скинувши з нього короля Августа II. Зазнавши поразки разом з усіма польськими прихильниками шведського короля, Й. Потоцький відступив у своє рідне місто. За ним рушили російські полки Петра I, які раптовим штурмом захопили Станиславів і перебували тут до 1707 року.

Йосипові Потоцькому вдалося втекти до Угорщини і з'єднатися із залишками армії Карла XII. Він навіть брав участь

у битві проти Російської армії над Прутом разом з польськими і турецькими військами. Учасником шведсько-польсько-турецької коаліції (об'єднання — авт.) був і вірний продовжувач справи гетьмана Мазепи, автор першої української конституції Пилип Орлик. На жаль, через недостатні військові сили він не зміг утримати ситуацію під своїм контролем після битви над Прутом, коли Петро I вимушений був погодитися з утратою впливу на Правобережну Україну і Чорне море. Ця частина України залишилася під владою Польщі. Пилипові Орлику довелося залишитися в еміґрації. А його дружина Анна з доньками знайшла свій притулок у Станиславові, де її неодноразово відвідував син Григорій.

Йосиф Потоцький і надалі очолював угруповання польських магнатів антиросійського спрямування. Після смерті Августа II у 1773 році боротьба за польський трон спалахнула з новою силою. Одного претендента на престол — Августа III підтримувала Росія, а другого — Станіслава Лещинського знову висували Потоцькі. Черговий наступ російських військ змусив Й. Потоцького відступити до Станиславова. Він удав, що примирився з Августом III і навіть одержав у 1735 р. булаву коронного гетьмана. Але, продовжуючи проводити антиросійську політику, під час російсько-турецької війни 1735—1739 років Йосиф Потоцький уклав союз із турками і розпочав військові дії проти російських військ на Дністрі. У відповідь на це окремі частини російської Дністровської армії, якою керував фельдмаршал Х. Мініх, після перемоги над турками під Хотином, переслідуючи Й. Потоцького, здобули Косів, Городенку, Тисменицю й оточили Станиславівську фортецю. Замковий загін під керівництвом генерала Гундорфа героїськи обороняв місто і змусив ворога зняти облогу. Станиславів уцілів, але Покуття зазнало страшного спустошення.

Йосиф Потоцький, так і не домігшись свого, помер у 1751 році. Проте у 60-х роках XVIII ст. нова власниця Станиславова Катерина Косаковська підтримала представників магнатського роду Потоцьких, які на чолі з Францішеком Селезієм

Потоцьким виступили проти чергового претендента на польський трон — ставленика Росії Станіслава Августа Потоцького. Станиславів став опорним пунктом змовників, тому російські війська знову вирушили до нашого міста. 7 січня 1764 року вони на чолі з князем Дашковим атакували й здобули Станиславівську фортецю. Головні змовники були заарештовані. Під час свого третього перебування в нашому місті, яке тривало до 5 жовтня 1764 року, російські війська ліквідували міський уряд і, за даними В. Грабовецького, зустрічалися з місцевим населенням, допомагали йому.

Барська конференція, яка відбулася 29 лютого 1768 р., закінчилася об'єднанням польських магнатів антиросійського

спрямування. Катерина Косаковська також відкрито виступила проти Росії і пожертвувала на боротьбу з нею 300 тис. злотих. Об'єднані польські війська розорили Правобережну Україну, що викликало антифеодальний рух українського населення, відомого під назвою Коліївщина. Російські війська, переслідуючи польських магнатів, двічі у 1768 році підходили до Станиславова, втихомирюючи панство.

Після закінчення війни почалися ремонтні роботи, спрямовані на укріплення Станиславівського замку — поновили захисне кам'яне та цегляне облицювання оборонних валів, рову, бастіонів і відремонтували фортечні брами.

Власник Станиславівського маєтку, великий коронний гетьман Юзеф Потоцький. Портрет невідомого художника 1715 року

Додаток

Похорон Йосифа Потоцького (з літературних джерел)

Похоронні урочистості відбувалися протягом кількох тижнів, дуже урочисто, з численними надгробними промовами і панегіриками. З цілої Польщі з'їхались представники духовництва, панство. Основний похорон тривав чотири дні. На цьому похороні, пише «Кур'єр Польські», було десятки єпископів і сенаторів, 60 каноніків, 1275 латинських священників, 430 грецьких; канонікам протягом 4-х днів давали по 5 дукатів, іншим по 3 дукати; протягом 3-х днів ще по дукату; монастирі мали інші оплати, а священники, крім оплати: вино, мед, пиво, горілку, коріння і т. д. Столи були встановлені в монастирях. 12 столів було в замку; на один обід витрачали 20 бочок угорського вина, 11 — бургундського, шампанського і рейнського. Тривало це протягом 5-ти днів. Протягом 6-ти днів стріляли з 120-ти гармат.

Велике враження справив цей похорон на Францішка Карпінського, який у той час мав 10 років і навчався в єзуїтській колегії. Пам'ять про цю подію збереглася в нього на все життя. Все це він висвітлив у своїх «Спогадах»: «Перший раз тоді я побачив великий світ. Подібного потім це місто не бачило і, можливо, бачити не буде. Кілька десятків сенаторів, між якими кілька єпископів. І сам рід Потоцьких дуже розгалужений — найвідоміший на той час, а війська зібрано, як тільки на коронаціях королів або чудотворних образів. На похороні була присутня незліченна кількість людей. Вони заповнили всі вулиці. Прибули навіть з далеких воєводств».

Костьол, оббитий адамаском згори донизу, густо освічений оливковими лампами, мав усередині великий катафалк, покритий оксамитом із золотими китицями. Біля узголів'я встановлено портрет, герби, відзнаки влади померлого.

Біля двох тижнів відбувалися похоронні церемонії. Майже чверть року деякі гості гостювали у Станіслава Потоцького.

Алоїз Шарловський

Запитання: 1. Через які події російські війська вперше увійшли до Станіслава? 2. Яке відношення мав Пилип Орлик до нашого міста? 3. Чому російські війська, керовані фельдмаршалом Мініхом, вимушені були зняти облогу Станіслава? 4. Прочитайте додаток і відповіджте на запитання: про що свідчить такий

пишний похорон Й. Потоцького? 5. Після яких подій російські війська під командуванням князя Дашкова знову захопили місто-фортецю?

§ 10. СЕРЕДМІСТЯ

Ключові терміни і поняття: середмістя, дерев'яна забудова, ратуша, католицький костел, ринкова площа, кам'яно-дерев'яна забудова, палацовий комплекс, єзуїтський костел.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому будівництво споруд різноманітного призначення в місті-фортеці розпочалося майже одночасно?
2. Чому забудова міста почалася саме із західної його частини?
3. Що зробив А. Потоцький для розвитку торгівлі у ново-збудованому місті?
4. Чому така велика увага приділялася будівництву ратуші?
5. Яка особливість забудови центральної частини міст, які мали маґдебурзьке право?
6. Яку частину сучасного Івано-Франківська займав середньовічний Станіславів?

1. Дерев'яна забудова середмістя. Обмеженість території середмістя* оборонними мурами вимагала раціонального внутрішнього планування. Будівництво культових, житлово-господарських об'єктів і споруд стратегічного (військового) призначення — ратуші, арсеналу тощо велося одночасно із спорудженням оборонних валів та ровів. Разом вони створювали комплекс, який задовольняв потреби населення міста-фортеці, як військові, так і духовні та господарські.

Однією з перших була збудована міська ратуша — головна споруда міст, які мали маґдебурзьке право. Для неї було відведене місце в центрі фортеці, тому ратуша стала своєрідним ядром, навколо якого відбувалося будівництво культових та житлових споруд. Спочатку ратушу побудували тільки з дерева (1666 р.), а в 1672 році її перебудували на дерев'яно-кам'яну.

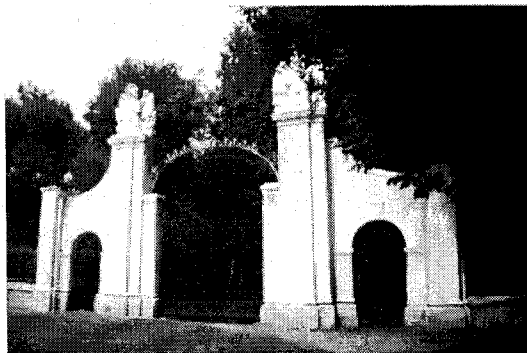

Вона була не тільки окрасою міста, але й служила сторожовою вишкою, з якої вели постійні спостереження за містом (чи не почалася десь пожежа) та його околицями (чи не наближається ворог). Ульріх фон Вердум так описав станиславівську ратушу в своєму «Щоденнику»: «Ратуша стоїть посеред великого чотирикутного ринку. Збудована у вигляді вежі з різними заглибленнями частково з дерева, а частково з каменю».

Забудова міста починалася з її західної частини. На північному заході розміщувався дерев'яний католицький костел. Про нього також писав Ульріх фон Вердум: «У місті є папський (католицький — авт.) костел, щоправда, дерев'яний, служба в якому буде правитися аж доти, доки не буде цілком закінчений гарний кам'яний костел, на будові якого вже виконано чималі роботи». В південно-західній частині містився дерев'яний замок Потоцького. Про нього також згадував Вердум: «Замок, у якому він сам (Потоцький — авт.) зараз живе, також лише дерев'яний, але вже завезено балки, цеглу і кам'яні плити для іншого замку, важкої будівлі, що має звестися в північно-східному кінці міста».

На думку дослідників історії міста, перший панський палац містився на території сучасного греко-католицького кафедрального собору.

У 60—70-х роках XVII ст. були споруджені й дерев'яні житлово-господарські будівлі навколо ратуші, вони

В'їзні ворота до замку Потоцьких

утворили чотирикутну ринкову площу. Будинки були двоповерхові (дещо пізніше дозволили будувати триповерхові) і не ширші 3—4-х вікон, як цього вимагала традиція містобудування за маґдебурзьким правом. У східній частині споруди одним торцем виходили на ринкову площу, а другим — до кафедральної. Ця особливість забудови центру міста збереглася і до нашого часу.

Андрій Потоцький з метою розвитку торгівлі і ремесел запросив до міста євреїв, виділивши їм під забудову південну частину середмістя, та вірмен, які разом з українцями селилися й забудовували східну частину міста-фортеці. Вірменська і єврейська громади також спорудили свої храми, які спочатку були дерев'яними.

*Будівництво панського фільварку.
З гравюри 1637 р.*

рівника Ульріха фон Вердума? 3. Яка особливість забудови міст згідно з маґдебурзьким правом була характерна для Станиславова? 4. Які будівлі були споруджені першими у Станиславові?

На жаль, жодна з дерев'яних будівель Станиславова не збереглася до нашого часу, і знаємо ми про них тільки із описів Ульріха фон Вердума, з архівних матеріалів та результатів археологічних досліджень, які проводили працівники Івано-Франківського краєзнавчого музею.

Запитання: 1. Чому, на вашу думку, всі первісні споруди в місті були дерев'яними? 2. Яке враження справив Станиславів на манд-

2. Період кам'яно-дерев'яної забудови. З 70-х років XVII ст. і до 1772 року починається період, коли дерев'яні будівлі почали замінювати кам'яними.

Воевода Андрій Потоцький збудував для себе та своєї родини новий кам'яний палацовий комплекс, який прилягав до північно-східної сторони Станиславівської фортеці. Новий палацовий замок мав форму прямокутника розміром 400x400 м з двома бастіонами на рогах. Ульріх фон Вердум у своєму «Щоденнику» зазначив, що «воевода хоче забезпечити його вежами та іншими укріпленнями як цитадель». Тому новий замок за своїм плануванням був подібний до міської фортеці і становив з нею єдине ціле. Цей палацовий комплекс принаймні зов-

Сучасний вигляд кафедрального костелу Пресвятої Діви Марії та дзвіниці

нішньо добре зберігся до нашого часу і розміщується при сучасній вулиці Шпитальній. Тут ми можемо побачити в'їзну браму, оздоблену панцирами й іншими військовими атрибутами. Зліва з-за високих старих дерев проглядається триповерховий колишній палац Потоцьких.

Поруч із палацом розміщувалися службові приміщення, навпроти містилася кухня, за нею були стайні. Панський палац оточувала мурована стіна. Цей район називали «бліхом» через близькість до Бистриці, на берегах якої колись сушили та відбілювали полотно.

Магнат Потоцький вирішив також зробити міську ратушу більш

Сучасний вигляд єзуїтського костелу

високою і красивою. Розробляв проект перебудови італійський архітектор Карл Беное. Оновлена ратуша мала вигляд дев'ятиповерхової круглої вежі на кам'яній основі, яка в основі мала форму хреста. Її спорудження завершилося у 1695 році. На п'ятому поверсі містився міський годинник, який зберігся аж до кінця XX століття. Під ратушею були зроблені підвали, які сполучалися з підземними ходами, що виходили далеко за межі фортеці.

В 1703 році за проектом Ф. Корссіні та К. Беное завершили будівництво кам'яного кафедраль-

ного костелу Пресвятої Діви Марії (сучасний Художній музей). Неподалік від нього спорудили дзвіницю, зруйновану в 1947 р. Під час реконструкції майдану Шептицького в кінці XX ст. — на початку XXI ст. її збудували заново на тому ж місці згідно зі старими планами.

У 1729 році завершили будівництво єзуїтського костелу, який звели дуже швидко, всього за дев'ять років. На жаль, при проектуванні були допущені помилки, фундамент костелу виявився німецьким, у стінах споруди з'явилися тріщини. Тому, за даними В. Полека, у 1752 році храм розібрали, а на його місці наступного року розпочали будівництво нового костелу (сучасний кафедральний собор Св. Воскресіння), яке й завершили у 1763 році. Будівництво костелу в 1753—1763 роках велося під наглядом інженерів Дальке та

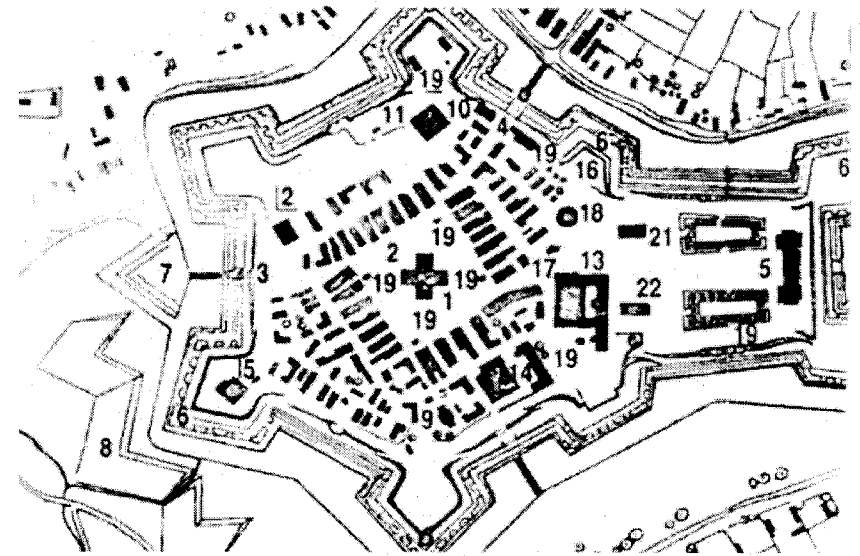

Рис. План Станиславова. 1743. Середмістя.

1 — ратуша; 2 — ринкова площа; 3 — Тисменицька брама; 4 — Галицька брама; 5 — палац Потоцьких; 6 — бастіон; 7 — рavelін; 8 — фрагмент еспланади; 9 — українська церква; 10 — католицький костел-колегіата; 11 — дзвіниця; 12 — костел та монастир єзуїтів; 13 — костел та монастир тринітарів; 14 — вірменський костел; 15 — божниця-синагога; 16 — зброярня; 17 — уряд маєтностей; 18 — кінний млин; 19 — криниці; 20 — костел; 21 — стайня

Каршницького, а очолював його інженер-фортифікатор Станіслав Потоцький. Між двома костелами містилися дерев'яні будинки єзуїтського монастиря та школи, які збереглися до початку XIX ст. Кам'яний будинок Колегії єзуїтів (сучасний морфологічний корпус Медичного університету) був збудований, очевидно, або одночасно з повторним зведенням костелу, або дещо пізніше. В 1730—1740 роках неподалік від нового палацу Потоцьких збудовано також кам'яний костел і монастир оо. тринітарів (сучасний будинок № 4 при вулиці Старозамковій).

Один з вірменських будинків на площі Ринок

У 1762 році завершили будівництво кам'яного вірменського костелу (сучасна Автокефальна православна церква), а в 1743 р. — єврейської синагоги.

З 1695 року в Станиславові почали брукувати вулиці. Для цього використовували каміння з долини Бистриці приблизно однієї величини (15—20 см), яке щільно припасовували одне до одного і вкладали на заздалегідь підготовлену основу. Однією з перших на кошти вірменської громади була забрукована вулиця поблизу вірменського костелу, яка навіть дістала назву «Брукована». Як показали археологічні дослідження, у Станиславові брукованими були площа перед ратушею, прикостельна площа (сучасний майдан Шептицького) та Галицька вулиця. Недаремно середньовічний

Хачкар — надгробна плита XVIII ст., яка зберігалась у Вірменському соборі

Хачкар — надгробна плита XVIII ст., яка зберігалась у Вірменському соборі

Станиславів був одним із найкрасивіших польських міст на Західній Україні. На думку дослідників, забудова Станиславова в XVII—XVIII ст. є унікальним прикладом містобудівельного мистецтва не лише західноукраїнського регіону, але й усїєї Європи. Андрій Куропатницький у своїй книзі «Географія Галиції і Лодомерії» (1786 р.) так описував Станиславів «... (у місті були — авт.) гарні будинки і високі кам'яниці, широкі і бруковані вулиці, багаті крамниці купців і стайні вірмен, наповнені кіньми на продаж, та багато порядних фабрик».

Запитання: 1. Який вигляд мав палац Потоцьких? Які палацові споруди збереглися до наших днів? 2. Які споруди середньовічного Станиславова збереглися на сучасному майдані Шептицького? 3. Чому єзуїтський костел довелося перебувати? 4. Які архітектори брали участь у розробці проектів забудови Станиславова? 5. Які ще кам'яні споруди були зведені у середині XVIII ст.? 6. З якого часу в місті почали брукувати вулиці? 7. Чи погоджуєтеся ви з описом Станиславова А. Куропатницького? Чому?

§ 11. НАСЕЛЕННЯ МІСТА-ФОРТЕЦІ

Ключові терміни і поняття: українська громада, поляки, вірменська громада, єврейська громада, передмістя, підзамче, податки, селяни-кріпаки, фільварки, міжусобні сутички.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому А. Потоцький запросив до міста вірмен та євреїв?
2. На які групи поділялося населення міста за соціальним станом?
3. Чому саме в передмістях жила основна частина українського населення міста?
4. Чим відрізнялися умови життя в середмісті та в передмістях?

1. Населення середмістя. Спочатку в середмісті оселяються українці та поляки. Українці — заболотські селяни, які перейшли в розряд міщан. Вони займали район на південному сході середмістя (сучасні вулиці Шеремети, Мельничука, Старозамкова та площа перед костелом УАПЦ). Засновник міста Андрій Потоцький у 1658 році на вимогу української громади видав привілей на спорудження церкви (на місці заболотської церкви Вос-

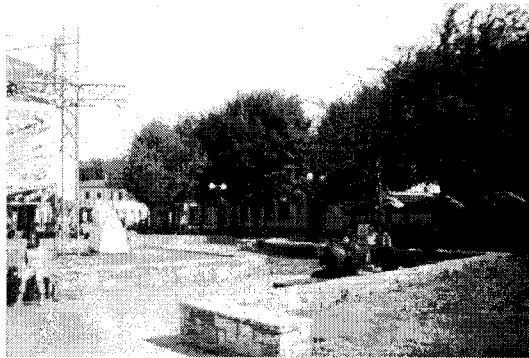

Представники польської шляхти

кресіння Христового, збудованої ще в 1601 р.), організацію братства, школи та шпиталю. Поляки — замкова адміністрація, комендант гарнізону, шляхтичі, які не підпорядковувалися містові, але мали свої фільварки в передмістях тощо, будувалися в західній частині міста-фортеці. З метою розвитку в місті ремісництва і торгівлі Андрій Потоцький у 1662 р. запрошує сюди з Угорщини та Молдавії вірмен, яким виділяє частину території на

північний схід від ратуші. Вірменська громада одержала від Потоцького і привілей, згідно з яким вона на 20 років звільнялася від податків, а також їй було виділено фільварок з полями та млин в Угринові. Поступово чисельність вірмен у Станиславові зростала, і після приїзду групи вірмен з Кам'янця-Подільського у 1672 р. їхня громада стала другою на Прикарпатті за кількістю після львівської.

У тому ж 1662 році А. Потоцький дозволив поселитися в місті й євреям, відвівши їм південну частину середмістя (сучасні вулиці Лесі Українки, І. Труша, площа Ринок). Їм також був наданий при-

Музеєфіковані фундаменти єврейських будинків на площі Ринок

вілей на будівництво в південно-східній частині синагоги. Вони мали право споруджувати свої будинки, займатися ремеслом і торгівлею. Згідно з привілеєм управляв життям єврейської громади орган самоуправління — кагал. Польський і вірменський бургомістри не мали над єврейською громадою ніякої влади. Зараз на площі Ринок можна побачити протрасовані (музеєфіковані) фундаменти колишніх єврейських будинків.

Міське населення за соціальним станом поділялося на аристократів (патрициїв) та плебеїв. До перших належали шляхта, заможні купці і ремісники, лихварі, власники ремісничих майстерень, цехові майстри (цехмайстри), а до другої групи входили підмайстри, учні, слуги (челядь), наймити, бідні ремісники, які жили переважно в передмістях.

Міщани Станиславова платили в скарбницю міста різноманітні податки: податок з будинку — 3 злотих на рік, податок ґрунтовий з лану — 8 злотих на рік, податок від пивоваріння — 4 злотих на рік тощо.

За даними 1709 року в середмісті проживали 146 родин, з них 62 українські, 50 вірменських, 25 єврейських і 9 польських.

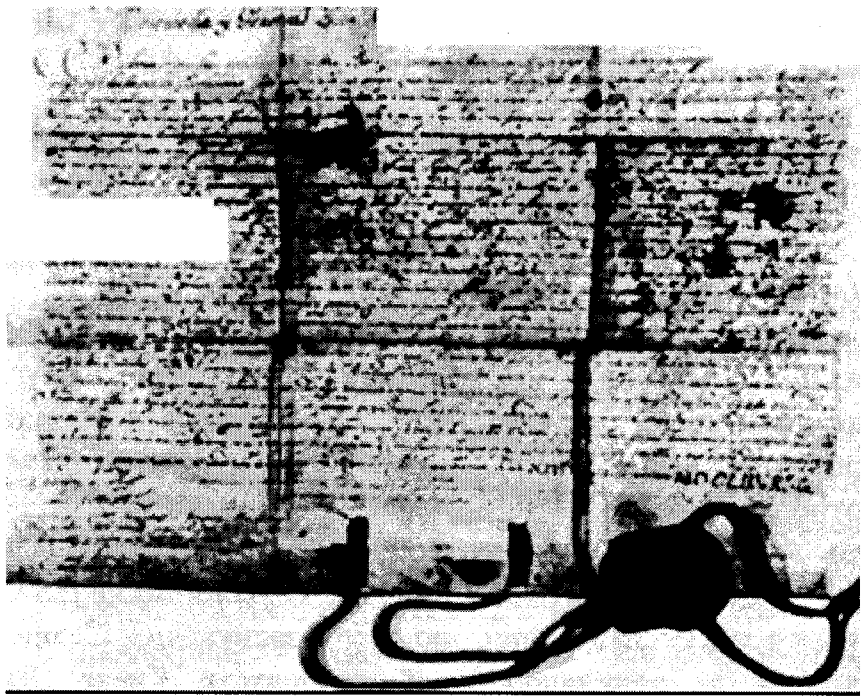
Документ

Привілей Потоцького українській громаді Станиславова (оригінал привілею, написаний власноручно Потоцьким на пергаменті, зберігається в Івано-Франківському краєзнавчому музеї)

Тип галицького єврея кінця XVIII ст.

Андрій з Потока на Станиславові Потоцький-воєвода і генерал земель, Київський, Галицький, Коломийський, Лежайський староста. До відома, кому про те належить знати. Хоч-не-хоч внесене прохання міщанами, які остаються при своїй грецькій (православній — авт.) вірі, на побудову церкви під тим титулом, якого хочуть вони мати з дозволу преподобного отця Львівського Єпископа. Я виділяю під цю міську церкву площу в тому місті Станиславові по правій руці, яка прямує з міста до (Вірменської — авт.) хвіртки (порти) в окрузі, яка давно виміряна. Тією церквою будуть завідувати братство і пресвітери (церковні браття) до духовних послуг. У Церкві будуть здійснювати свої відправи, а обрані пресвітери мусять представляти (презентувати) моїм помічникам та отцю

Копія привілею 1658 р., виданого українській громаді м. Станиславова на спорудження церкви, організацію братства, відкриття могили і читальні. З оригіналу пергаменту, що зберігається в Івано-Франківському обласному краєзнавчому музеї.

Львівському і Галицькому владиці. Пресвітер, школа, шпиталь, паламар і проскурничий та старший брат братства не будуть зобов'язуватися до жодних міських і замкових повинностей, і взагалі на всі вічні часи дозволяю їм бути вільними. А коли б ті пресвітери виявилися неспосібними або в церковному богослужінні недбалі, через що братство не було б з них задоволене, то за позовом до мене або до моїх помічників вільно буде тих пресвітерів віддалити від служби, а поставити інших.

При тій же церкві перебуватиме один бакалавр (учитель) з тим, щоб він здібних підлітків рекомендував до послуг церковних при інших церквах. Той же бакалавр і надалі при міських полях, які є диспозицією братства, буде призначений на потреби духівництва й церкви. Шпиталь належить до тієї церкви, йому убогі місця і площа визначаються за брамою (у передмісті — авт.).

**Діялося в Станиславові
дня 14 місяця вересня 1658 року**

Запитання: 1. В якій частині середмістя селилися українці? 2. Прочитайте документ і дайте відповідь на запитання: які права українського населення закріплював привілей Потоцького? 3. Які привілеї одержали вірмени від власника міста? 4. В якій частині міста селилися євреї? 5. Який орган управляв життям єврейської громади Станиславова? 6. Яка частина населення міста належала до аристократів, яка до плебеїв? 7. Які податки до міської скарбниці платили міщани?

2. Станиславівські передмістя. Станиславів у середньовіччі складався із шести районів: середмістя, підзамча і чотирьох передмість: Заболотського, Галицького, Тисменицького та Лисецького. Саме в передмістях жила основна частина українського населення міста.

Заболотське передмістя згадується в усіх документах, починаючи з 1662 року, і це не дивно, адже воно являло собою частину села Заболоття, на землях якого й виникло місто (розташовувалося в районі сучасної вулиці Грушевського та обласної державної адміністрації). Тут стояв і перший на станиславівських землях будинок Потоцьких. Перша письмова згадка про Тисменицьке передмістя (район сучасної вулиці Коновальця), яке виникло на шляху до старовинного міста Тисмениці,

міститься в «Щоденнику» Ульріха фон Вердума (1672 р.): «Одним передмістям є Заболотів (Заболоття — авт.), з другого боку є таке саме — Тисменицьке, кожне з них має свою церкву (на Заболотському — Введення, на Тисменицькому — св. Варвари — авт.).». Про Галицьке (містилося на шляху до Галича) та Лисецьке (на шляху до Лисця, район сучасних вулиць Мазепи і Шевченка) передмістя в письмових джерелах уперше згадується лиш у кінці XVII

З життя передмістя. Гравюра 1674 р.

— на початку XVIII століть. Найпізніше з усіх виникло Лисецьке передмістя. Де розташовувалося підзамче, точно не з'ясовано, але відомо, що в 1770 році в ньому проживало 59 господарів і 9 комірників.

Передмістя були напівремісничими, напівземлеробськими частинами міста. Тут у дерев'яних халупах, між якими розкинулися городи, поля й сіножаті, жили дрібні ремісники та купці, приміські селяни-кріпаки. Безправні і беззахисні українські селяни обробляли не тільки свої городи, але й панські землі, розміщені як у середмісті, так і за його межами, в своїх хатах-майстернях працювали ремісники. Передміщани платили до міської скарбниці різноманітні податки: торговий (за продаж своїх товарів у середмісті), мостовий (за прохід через міські брами), ярмарковий (за участь у міських ярмарках і торгах), а також податок з будинку — 4 злотих на рік, ґрунтовий податок з лану — 8 злотих на рік. Передміщани, як і міщани,

мали право на будівництво броварень, солодовень, але повинні були платити за це власникові міста більші, ніж міщани, податки (5 злотих на рік). Проте вони не мали права варити мед, через що мед і навіть вино вимушені були купувати у міщан. Селяни-кріпаки відробляли панщину. Багатші серед них володіли цілими наділами землі, тому відробляли 104 дні панщини на рік та платили данину: 20 осьмачок вівса, 1-го півня, 12 штук яєць і пряли з панського прядива по 1-му моткові вовни в 30 пасом. Ті ж, хто тримав половину земельного наділу, відробляли 52 дні панщини на рік, давали панові півтори осьмачки вівса, половину півня, 1 курку і 6 яєць, пряли по 1-му моткові вовни в 50 пасом. Усі залежні селяни давали щороку власникові міста мед з кожного 10-го вулика (якщо вуликів було менше десяти, то з кожного платили по 12 грошів), а також повинні були виходити на роботи, пов'язані з утримуванням у належному стані доріг, мостів тощо, та відповідно до черги сторожувати вночі.

У передмістях розташовувалися також фільварки ченців католицького ордену тринітарів, садиби шляхтичів, які не підпорядковувалися міській адміністрації. У них також працювали залежні селяни, становище яких було таким же важким, як і становище селян у маєтках Потоцького. Були в передмістях також крамниці, цегельні, млини. В 1709 році в передмістях нараховувалося 62 українські, 9 вірменських, 3 єврейські та 10 польських родин.

Жителі передмість, не захищені оборонними мурами, першими зустрічали ворогів. Так, у 1676 році, коли орди Ібрагіма-паші підійшли до Станиславівської фортеці, Заболотське і Тисменицьке передмістя були повністю спалені, а їхніх мешканців турки захопили в полон. Не менших страждань приносили населенню передмість і міжусобні сутички польських магнатів. У 1712 році в Станиславів удерлися війська Адама Сенявського, який ворогував з Потоцьким. Під час цього нападу особливо постраждало Заболотське передмістя: більшу частину населення було вбито, майно забрано, а городи знищено. Страждало населення передмість і

від епідемій. Відомо, що під час епідемії чуми в 1730 р. загинуло багато жителів Заболотського передмістя. Така ж епідемія повторилася через 40 років.

З розвитком ремесел і торгівлі населення міста швидко зростало. Так, у 1774 році в місті (середмісті разом з передмістями) було вже 404 українських і польських родин, 102 вірменські і 402 єврейські родини.

Запитання: 1. Які назви носили передмістя Станиславова? 2. Яку частину сучасного міста вони займали? 3. Люди якого соціального стану жили в передмістях? 4. Які податки платили передміщани до міської скарбниці? 5. Чому саме населення передмість найбільше страждало від нападників, епідемій тощо?

§ 12. МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Ключові терміни і поняття: самоврядування, магістрат, бург'омістр, вірменський магістрат, опишки, становище бідного населення.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чи можна вважати, що мешканці Станиславова могли повною мірою керувати життям у місті?
2. Як правителі міста розправлялися з опишками?
3. Яким було становище бідних верств населення у середньовічному Станиславові?

1. Міське самоврядування. За маґдебурзьким правом Станиславів мав своє самоврядування. Всім життям у місті керував магістрат (міська рада — авт.), який працював у ратуші під контролем замкової адміністрації. До його складу входили бург'омістр (війт), сім радників (райців) та міські скарбники (лонґери), які відали міськими прибутками і видатками. Крім того, обирали суд (судову лаву), який працював на чолі з війтом і складався з чотирьох лавників (членів судової лави) і інстиґатора суду (секретаря судової лави). Магістрат керував господарським та адміністративним життям міста, розглядав цивільні справи, а кримінальні справи вирішувала судова лава.

Вибори до магістрату відбувалися на початку кожного року в присутності замкових економів (намісників) Потоцьких. Міську раду повинні були обирати всі вільні мешканці міста (тільки чоловіки) з числа найповажніших людей, проте найбагатша верхівка, користуючись підтримкою Потоцьких і католицького духівництва, проводила до магістрату своїх представників. Бург'омістра фактично призначав власник міста, а магістрат тільки затверджував його кандидатуру. Першому бург'омістрові Бенедикту Андрушевському Потоцький дозволив перебувати на цій посаді пожиттєво.

Із збільшенням чисельності вірменської громади і посиленням її економічної могутності Андрій Потоцький 14 січня 1677 року надав їй привілей, затверджений польським королем. За цим привілеєм вірмени одержали право на самоврядування. Вони обирали свій магістрат, до складу якого входили бург'омістр, 12 радників, лавники і скарбники. Спочатку вибори до магістрату відбувалися щороку, але згодом членів ради почали обирати пожиттєво. В кінці XVII ст. при вірменському магістраті була створена рада із сорока найбагатших купців. Отримавши цей привілей, вірменська громада Станиславова — єдина на Прикарпатті — отримала такі ж права, як і поляки.

Бург'омістри українсько-польської та вірменської громад спільно із замковими намісниками розглядали найважливіші справи. Тільки вони мали право виносити рішення про страту злочинців. Дрібніші справи розглядали в кожному магістраті за національною належністю.

Страта Василя Баюрака 25 квітня 1754 р.
Художник — заслужений діяч мистецтв України
Михайло Ткаченко

Станиславівська судова лава утримувала ката, який за непослух піддавав ув'язнених страшним тортурам і виконував смертні вироки. Засуджених до смерті страчували на ратушевій площі в присутності жителів міста, яких зганяли сюди з метою залякування, обох бург'омістрів, лавників та представників польської й вірменської верхівок. За даними В. Грабовецького, тільки в 1703—1723 рр. і 1738—1751 рр. було засуджено і страчено понад 50 в'язнів, у тому числі 10 опришків із загону Довбуша, яких ловили в горах смоляки. З опришками суд розправлявся особливо жорстоко. Під час слідства їх катували (підтягали на гаках, припікали свічками або тягли залізними гаками прикутого до дошки в'язня за зв'язані за спиною руки), добиваючись таким чином «добровільного зізнання». Як свідчать судові протоколи, опришки на допитах поводитися дуже мужньо, пощади не просили, таємниць своїх загонів не видавали, хоча знали, що їх чекає смертний вирок.

У 1754 році правителі міста жорстоко розправилися з Василем Баюраком, який дев'ять років (1745—1754 рр.) після смерті Олекси Довбуша очолював антифеодальний опришківський рух. Упіймали його на початку 1754 року і, закувавши в кайдани, доставили через Косів та Коломию у каземати Станиславівської фортеці. Під час засідання судової лави, яке тривало з 20 по 24 квітня, Баюрак добровільно розповів про свою антифеодальну діяльність. 24 квітня народного героя піддали страшним тортурам: тричі витягали його на гаках, тричі припікали свічками, але Баюрак мужньо виніс усі катування. За спогадами польського поета Ф. Карпінського, Василь Баюрак, «йдучи на площу смерті, казав дати собі сопілку, тобто улюблену гуцульську дудку, на якій вигравав сумні гірські думи».

Документ

Вирок, оголошений Василю Баюраку 25 квітня 1754 року на ратушевій площі

Повинен бути катом випроваджений на площу смерті, який має відрубати йому живому обидві руки сокирою по лікті. Після їх відти-

ну має бути відрубана голова. На кінець, з метою удержання інших від такого життя — четвертувати. Окремі частини тіла повинні бути розвішані на шибеницях у полі, при шляху, а пізніше мають бути закопані в землю. Тільки голова повинна висіти довше.

Запитання: 1. Який орган міського самоуправління керував життям у Станиславові? 2. Яким чином проводилися вибори до органу міського самоврядування? 3. Чому в Станиславові існував вірменський магістрат? 4. Як поводитися опришки на допитах? 5. Чому ратушеву площу називали ще «площею смерті»? 6. Прочитайте документ і дайте відповідь на запитання: чому власники міста так жорстоко розправилися з Василем Баюраком?

2. Становище бідного населення міста. З перших років існування міста члени міського магістрату — представники католицької верхівки почали зловживати своїм становищем (нечесно збирали податки, не розплачувалися з ремісниками за виконану для міських потреб роботу тощо).

Зловживали своїм становищем навіть бург'омістри. Міщани скаржилися до замкової адміністрації про те, що бург'омістр привласнює собі податки, знахабнів і зазнався, побив писаря й інших представників міського уряду. Його провина була настільки очевидною, що замковий економ, побоюючись відкритого виступу міщан, змушений був оштрафувати й ув'язнити бург'омістра. Бідні ремісники звинувачували й інших членів магістрату. Наприклад, радника А. Фіалковського звинувачували в тому, що він несправедливо збирав гроші, частину яких віддавав під проценти монастиреві, а частину привласнював, а про присяжного Д. Торб'яка говорили, що «не було такого тяжкого збирача і здирця». Члени вірменського магістрату самі ухилялися від сплати податків, а з бідноти збирали податки понад встановлену норму, не видаючи при цьому квитанцій.

Напруженими були стосунки і в об'єднаннях ремісників. У статутах цих об'єднань переважали статті, які відстоювали інтереси майстрів та охороняли їх від виступів ремісничої челяді. Штрафи, побої, вигнання з цехів, заборона займатися ремеслом і нарешті тюрма — такими заходами верхівка цих об'єднань намагалася утримувати в покорі свою

челядь, використовуючи її на важких господарських роботах. Челядники й учні майстрів мали право покидати майстра тільки після свят і ярмарків. Усе це викликало протести, а то й відкриті виступи проти своїх гнобителів бідних передміщан і ремісників українського та вірменського походження.

Запитання: 1. Чому міська верхівка могла зловживати своїм становищем? 2. Наведіть приклади зловживань членів магістрату. 3. Якими були стосунки всередині ремісничих об'єднань? 4. Коли челядники й учні майстрів могли покинути своїх хазяїв?

§ 13. ГОСПОДАРСТВО

Ключові терміни і поняття: ремісники, ремісничі цехи, броварня, водогін.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Яку роль відігравали цехи в розвитку господарства міста?
2. Яку роль відіграла вірменська громада в господарському розвитку міста?
3. Чому Станиславів швидко став важливим торговим центром Прикарпаття?
4. Чому в першій половині XVIII ст. торгівля почала зосереджуватися в руках євреїв?

1. Розвиток господарства. З перших років свого існування Станиславів став відомим ремісничим центром не тільки на Покутті, а й у багатьох країнах Європи. Ремісники — ковалі, бондарі, ткачі, стельмахи були ще в селі Заболотті. З появою в місті вірмен та євреїв швидко виникли й інші види ремесел — шевське, кравецьке, різницьке, кушнірське, слюсарське, римарське, котлярське, пушкарське.

Згідно з маґдебурзьким правом представники певного роду занять об'єднувалися в цехи. Кожен цех мав свій статут, органи управління на чолі з цеховим майстром (цехмайстром), якого щороку вибирали всі члени цеху (майстри). Ма-

гістрат затверджував результати виборів і контролював правильність сплати податків. Майстрам підкорялися підмайстри та учні. Цехи мали свої свята, ікони, прапори. Вони у випадку війни повинні були виставляти певну кількість воїнів. За кожним цехом закріплювалася ділянка фортечного муру, яку він обороняв під час облоги. В 1664 році в місті виникли

Міські ремісники. З рисунків XVII—XVIII ст.

два перші цехи — різницький і шевський, а в 1672 р., крім двох перших, утворюються кравецький, кушнірський, ковальський, римарський, котлярський, бондарський та інші цехи. В 1709 р. у Станиславові жили 48 ремісничих сімей 19-

ти спеціальностей, з яких тільки представники 9-х спеціальностей проживали в середмісті, а решта — в передмістях і на підзамчі. З цих 48-ми сімей 22 були українськими. Але оскільки українські ремісники мали обмежені права, то вони рідко входили до цехів і працювали переважно у передмістях, тобто були так звані партачами. Цехи в Станиславові були невеликими (по 12 осіб у кожному).

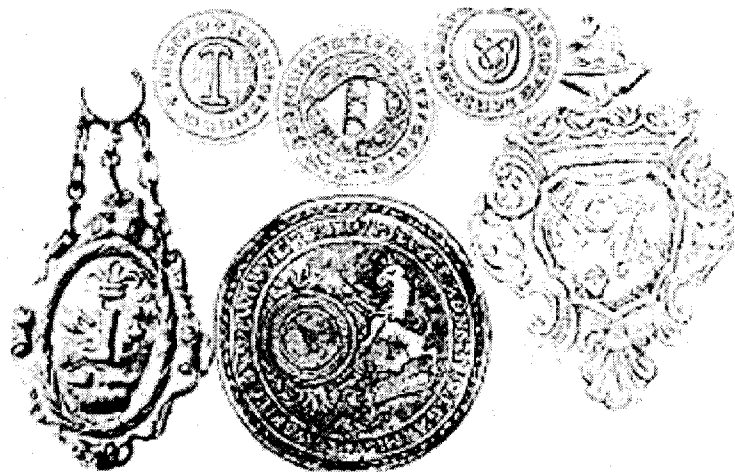
Вірменський ремісник-сап'яник за роботою в табакарні. Художник Мирослав Гаталевич

Виробники металевих виробів (слюсарі, ковалі, золотарі, меч-

ники, сідлярі, пушкарі, замковики, токарі) об'єдналися в один ковальський цех. Славилися своїми виробами гончарі, які також мали свій цех. Крім різноманітного посуду, вони виготовляли кахлі — як полив'яні, так і неполив'яні.

Вони досить дорого коштували, тому придбати кахлі могли лише заможні верстви населення. Їх використовували для оздоблення печей і прикрашання фасадів будинків. Крім того, кахлями викладали стіни та підлогу будинків. Майже на всіх кахлях XVII—XVIII ст., які були знайдені під час археологічних досліджень центральної частини міста, зображене виноградне ґроно, обрамлене круглою рельєфною рамкою. Члени кравецького цеху шили одяг не тільки на замовлення мешканців міста, але й на потребу армії, так, у 1718 р. вони виготовили 40 солдатських і 4 офіцерських мундири. Шевці також робили взуття як на продаж, так і для ґарнізону фортеці.

В кінці XVII ст. вірменські поселенці налагодили в Станиславові виробництво сап'яну* й організували разом із сап'яниками Лисця спільний цех. Вони виготовляли у майстернях, званих ґарбарнями або табахарнями, сап'ян жовтого та червоного кольорів. Вірменські ремісники опанували також унікальне

Печатки шевського, годинникарського, слюсарського й інших ремісничих цехів XVII—XVIII ст.

виробництво шовкових, оздоблених сріблом і золотом, перських поясів. Вони навчилися цього ремесла, буваючи в торгових справах у Персії і Туреччині. За народними переказами, вірмени часто викупували українських невільників з бусурманської неволі та привозили їх додому. В міських актах (документах — авт.) середини XVII ст. згадується про те, що саме один із викуплених ремісників сприяв розвитку в Станиславові виробництва перських поясів. При сап'яновому цеху вірмени створили також кушнірський і різницький цехи. На початку XVIII ст., крім вірменського, існував ще й польський кушнірський цех.

У 1767 році в Станиславові засноване найстаріше промислове підприємство — пивоварня, приміщення якої збереглося до нашого часу на перехресті вулиць Новгородської, Тичини та Заклинської. На одному будинку встановлено охоронну таблицю про те, що тут із 1767 року містився солодовий цех, а в будинку навпроти — варний цех (котельня), у підвалах якого відбувався один з основних технологічних* процесів виробництва — доброджування пива.

Крім ремісників уже названих спеціальностей, у Станиславові жили також аптекарі, шаповал, пекар, мельник, проскур-

Вірменська торгівля на прикарпатських ярмарках XVIII ст. Художник Мирослав Гаталевич

ник, столяр, коновал, муляр, маляр, цегельники, годинники, будівельники тощо. В Станиславові жив також скляр, єврей за національністю. Він був обізнаний з гутним виробництвом (варінням скла — авт.), мав майстерню і помічників. Тут

виробляли віконне скло та скляний посуд з так званого простого скла, або скла «зеленої води», тобто з не зовсім прозорого скла різних відтінків зеленого кольору.

З кінця XVII ст. починається історія станіславівського водогону (водопроводу), будівництвом і ремонтом якого займалися спеціальні ремісники — рурмайстри*. В цей час труби були дерев'яними, робили їх з цілих дубових, соснових або вільхових колод, просвердлюючи або випалюючи серцевини. Труби з'єднувалися металевими муфтами. До середини XVIII ст. водогін обслуговував тільки середмістя. Його пильно охороняли, щоб під час облоги ним не могли скористатися вороги. Рурмайстри були особливо довіреними людьми, поступаючи на службу, вони складали перед магістратом спеціальну присягу.

Додаток

Присяга рурмайстра (з літературних джерел)

Я присягаю пану Богові Всемогутньому, урядові того міста і громаді, що будучи на рурмайстерській службі в тому місті, яке мені доручено, буду старатися проводити чисту воду і доставляти її до всіх тягів того міста, і над водою буду пильним та добрим сторожем. До того ж тяги водні, які йдуть до міста, буду зберігати в таємниці і про місця тягів та криниць, з яких йде вода до міста, нікому не буду розголошувати. Начиння все міське і труби, за міські гроші куплені й мені довірені, пильно і вірно буду стерегти. Все те, що належить до повинності рурмайстерської, з пильністю і вірністю найбільшою, як тільки зможу, буду виконувати.

В. Грабовецький, 1999 р.

Запитання: 1. Яку структуру мали ремісничі цехи? 2. Які цехи першими виникли в Станіславові? 3. Яку продукцію виготовляли ремісничі цехи нашого міста? 4. Який внесок у розвиток господарства міста зробили представники вірменської громади? 5. Яке і коли виникло найстаріше промислове підприємство Станіславова? 6. Яким був перший водопровід у нашому місті? 7. Прочитайте додаток і дайте відповідь на запитання: як ви розумієте текст присяги рурмайстра?

2. Розвиток торгівлі. Завдяки вигідному географічному положенню на перетині торгових шляхів Станіславів швидко став важливим торговим центром Прикарпаття. Адже Дністровсько-Бистрицька річкова система з'єднувала його з багатьма містами

Галицького краю та південними країнами, Волоський шлях або Великий гостинець — зі Львовом і Чернівцями, Лисецький тракт ішов через Богородчани й Надвірну до Закарпаття, а Тисменицький тракт вів на Тлумач і через Дністер на Поділля. Права міста на ведення внутрішньої та зовнішньої торгівлі були затверджені маґдебурзьким правом (див. документ).

Станіславів швидко став центром жвавої внутрішньої торгівлі між середмістям і передмістями, в яку втягувалися і приміські села. Навколо ратуші розташовувалися крамниці (в 1720 р. їх було 27), ятки* та склади. Саме тут на щотижневих торгах ремісники і приміські селяни збували свої вироби. Але особливо оживало місто під час проведення трьох щорічних ярмарків (у день перед святом св. Станіслава, перед святом св. Андрія та в переддень Різдва Непорочної Діви Марії), сигналом про початок і закінчення яких був ратушевий дзвін.

Ярмарки також проводили на ратушевій площі, через що вона й одержала назву Ринок. В. Грабовецький у книзі «Історія Івано-Франківська» пише: «Вже напередодні купецькі валки з усіх шляхів прямували у місто і через брами в'їжджали на ринкову площу... Різноманітним був асортимент товарів: багата зброя (мечі, шаблі, пістолі, кримські і стамбульські луки), гданські вози, арабські і волоські (молдавські — авт.) коні, вино, срібний посуд, закордонні сукна, обладнання для майстерень, знаряддя праці, завезені з різних країн світу Заходу і Сходу. На станіславівських ярмарках, крім місцевих купців постійно бували купці з Молдавії, Угорщини, Польщі і з основних міст України, серед них і козаки з Лівобережжя (Лівобережної України — авт.). Кримські, турецькі і перські купці привозили тютюн, смушки, дорогі жіночі прикраси, цукор, фініки, родзинки, прянощі, бавовну. З південних слов'янських країн привозили в'ялену рибу-білугу, яку називали візиною». Під Звіринецькою дібровою (сучасний парк Шевченка) торгували худобою, переважно волами. В 1687 році станіславівськими ярмарками захоплювався француз, секретар польського короля Яна II Собеського, тому що вони «щодо багатства і різноманітності товарів не поступаються ярмаркам у Львові і Варшаві».

У першій половині XVIII ст. Прикарпаття зазнало значних руйнувань через військові російсько-польські конфлікти, що спричинило занепад ремесла і торгівлі. Заможні вірмени поступово покидали Станиславів, а до міста переселялося все більше євреїв. Торгівля все більше зосереджувалася в руках багатих євреїв.

Документ

Права міщан Станиславова на торгівлю, затверджені польським королем Яном Казимиром 14 серпня 1663 року

Надто ратуша та купецькі крамниці, так звані крами, вже побудовані або які мають бути в майбутньому побудовані, на них даємо свою згоду. Погоджуюсь також і на загальні ваги та міри, якими виміряти зерно та овочі, які в даному місті вживані, оскільки вони будуть позначені знаками цього ж міста. А тому що торгівля і купецтво великою мірою причиняється до зростання та розквіту міста, всі зв'язки, які згадане місто Станиславів має внутрі нашої держави та за її кордоном, схвалюємо, як також всім купцям та міщанам, що живуть у згаданому місті, як і всякій торгівлі, даємо свободу. Погоджуємось і на те, щоб там відбувались тижневі торги кожного свobodного тижня: п'ятого дня і в неділю.

А щоб міщани згаданого міста відчували більшу нашу милість, даємо свою згоду на річні торги, так звані ярмарки, 3 рази на рік, а саме: в день перед святом св. Станіслава, перед святом св. Андрія та в переддень Різдва Непорочної Діви Марії, протягом днів, які мають відбутися саме в згаданому місті. Однак ці ярмарки повинні починатися не пізніше, ніж буде даний знак ратушевим дзвоном, і тим самим знаком повинні закінчуватися. На тих же річних ярмарках, які будуть відбуватися у вищезгаданому часі, повинні не тільки самі городяни згаданого міста, але й купці та торговці, які туди будуть з'їжджатися, речі і товари всякої назви продавати, купувати, міняти, вільно ними торгувати та які-небудь довільні та чесні торгові угоди здійснювати і повністю користуватися

всіма іншими правами, які прислужують постійним і установленим ярмаркам у всіх більших наших містах, що керуються маґдебурзьким правом.

Запитання: 1. Прочитайте документ і відповіжте на запитання: які ярмарки і торги відбувались у середньовічному Станиславові згідно з королівським привілеєм? 2. Чому ратушева площа одержала назву Ринок? 3. Якими товарами торгували на ярмарках? 4. Представники яких національностей приїздили на станиславівські ярмарки? 5. Що сповіщало про початок і завершення ярмаркових торгів у Станиславові? 6. Які торги, крім ярмарків, відбувались в нашому місті?

§ 14. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ В СТАНИСЛАВОВІ

Ключові терміни і поняття: православ'я, греко-католицька віра, ченці, ренесанс, класицизм, колеґіум, циркульники.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому українці ще 40 років після прийняття Брестської унії дотримувалися православ'я?
2. Чому ми не знаємо імен станиславівських майстрів, які брали участь в оформленні найважливіших споруд міста?
3. Яким був рівень освіти та медичного обслуговування в середньовічному Станиславові?

1. Релігійні конфесії. Українці Прикарпаття, незважаючи на рішення відомої Брестської (Берестейської) унії* 1596 року, ще довго зберігали православну віру своїх батьків. Лише в 1700 році Львівська єпархія, до якої належав Станиславів, з'єдналася з Апостольським Престолом у Римі, і православні українці прийняли греко-католицьку віру. Таким чином, близько 40 років на території польської фортеці існувала православна церква Св. Воскресіння, вона ж стала першим греко-католицьким храмом Станиславова, прихожани якого свято берегли давньоруські релігійні традиції.

Західноукраїнські вірмени також належали до вірмено-григоріанської гілки православної церкви, але, беручи активну участь у громадсько-політичному житті Прикарпатського краю, домагаючись піднесення своїх прав, вони у 1654 році прийня-

ли унію з католицькою Вселенською церквою. Таким чином утворилася Вірменська католицька церква, хоча вірмени Станиславова ще довго дотримувалися звичаїв та обрядів своїх батьків.

Церква Христового Воскресіння, споруджена 1601 р в с. Заболотті. Художник Ігор Деркач

Поляки були католиками і всіма силами намагалися окатоличити місцеве населення. Саме через це Андрій Потоцький у 1690 р. запросив до міста ченців католицького ордену Отців Тринітарів, а його син — Йосиф запросив (імовірно, в 1691—1700 рр.) до Станиславова ченців одного з найвпливовіших у середньовічній Європі чернечих орденів — єзуїтів. Саме останні відіграли помітну роль в історії міста-фортеці, оскільки єзуїти впливали як у політичному житті краю, так і в особистому житті Йосифа Потоцького. Особистим духівником і першим порадником молодого власника міста був чернець єзуїт о. Томаш Зеленський. Українці Станиславова мали залежне від поляків становище. Вони могли стати цехмайстрами або бути обраними до магістрату тільки за умови прийняття католицької віри.

Євреї дотримувалися своєї національної релігії — іудаїзму.

Додаток

З історії української церкви Станиславова

(з літературних джерел)

Дослідники історії нашого міста давно висловлювали думку про те, що першою українською церквою Станиславова була заболотська церква Воскресіння Христового, яка під час

будівництва міста опинилася в межах середмістя. На плані середмістя 1743 року видно, що церква мала форму хреста, видовженого зі сходу на захід, і складалася з трьох приміщень — Притвору, Корабля-Храму вірних, Святилища. Така тризубоподібна конструкція культових дерев'яних споруд була характерна для церков східного обряду Галичини.

Церква Воскресіння була споруджена ще в 1601 році, тобто в часи існування села Заболоття. За свідченням візитатора Львівської консисторії св. Юра, який перебував у Станиславові в 1740 році, церква була накрита гонтовим дахом, біля неї була дерев'яна дзвіниця. У ті часи в церкві містилися сім образів, намальованих на дерев'яних дошках. Її також прикрашали намісні образи, іконостас, на якому виділялися св. Миколай та центральна ікона Ісуса у Славі. Остання, за словами візитатора, була «пристойної малярської роботи», тобто це був високохудожній твір. У церкві також зберігалися на-

ДІРСЬКАГО ІЕРЕЯ ІЗСОБРАЖЕНЕ

Галицький священик кінця XVII—початку XVIII ст.

престольне «друковане Євангеліє, червоним оксамитом в сріблі оправлене», Службник, надрукований в Учнівській монастирській друкарні, писаний Ермолай і Псалтир.

Візитатор згадує також, що при церкві діяло церковне братство, та про церковний шпиталь для вбогих парафіян.

Про це візитатор пише так: «При цій церкві знаходяться два братства, два старших і третє молодше, які не мають жодного фонду, тільки керуються привілеями, наданими їм Йосифом Потоцьким, згідно з братськими артикулами. Також (прихожани

— авт.) мають шпиталь без жодного фонду, тільки що збудували хатину для убогих парафіян... До цієї парафіяльної

церкви належить 50 парафіян, священник-декан має на передмісті фільварочок із городом розміром на один день оранки».

**За В. Грабовецьким,
М. Вуянко і Б. Томенчуком**

Запитання: 1. Прочитайте додаток і дайте відповідь на запитання: який вигляд мала церква Св. Воскресіння? Як вона була оздоблена? Які заклади діяли при українській церкві? 2. Якого віросповідання були поляки, вірмени та євреї? 3. Як польська верхівка міста намагалася окатоличити українське населення?

2. Архітектура та образотворче мистецтво. Магнати Потоцькі, заснувавши Станиславів, прагнули надати середмістю пишності та величності, саме тому вони й запросили талановитих закордонних архітекторів Франсуа Корассіні, Кароля Беное і Дальте.

У 70-х роках XVII ст. ратушу перебудували в стилі пізнього ренесансу. Єзуїтський костел, на думку мистецтвознавця В. Барана, збудований у стилі класицизму з характерними рисами австро-баварської архітектурної школи.

Костел виділяється чіткою композицією основних об'ємів, пропорційністю, строгим ордером і стриманістю пластичної обробки. Стрункий силует головного фасаду доповнюють шатроподібні завершення башт, запозичені з гуцульської дерев'яної архітектури. Однією з небагатьох архітектурних пам'яток XVII ст., яка збереглася до нашого часу, є польський католицький костел Пресвятої Діви Марії (сучасний Художній музей), збудований у стилі бароко з деякими рисами ренесансу. Його лаконічні форми підкреслюють про-

З настінного розпису художника XVIII ст. Яна Солецького «Христос Учитель», який зберігався у вірменському костелі в Станиславові. 1761–1762 рр.

сторовий об'єм. Вірменський костел споруджений у стилі зрілого бароко.

Образотворче мистецтво середньовічного Станиславова було представлене живописом, фресками, кам'яною та дерев'яною скульптурою. До наших днів дійшли відомості про те, що в місті працювали майстри і підмайстри, які й розмальовували палаци Потоцьких, патрициїв, багатих ремісників і культові споруди середмістя. На жаль, імена українських майстрів донині залишаються невідомими, хоча в архівних документах згадується четверо станиславівських малярів, які розписували палац Потоцького та костели разом з іноземним майстром Фрідріхом Гейбеком. Таке замовчування імен місцевих майстрів ще раз свідчить про ставлення поляків до українського населення.

Найбагатше живописними й архітектурними творами була оформлена внутрішня частина вірменського костелу. Тут розміщувалися галерея з 14-ти великих колон з фігурами апостолів, які містилися на карнизі центрального вівтаря і трансепту, чудові фрески роботи Яна Солецького та прекрасно намальована ікона Діви Марії.

Запитання: 1. Чому Потоцькі запрошували до Станиславова закордонних архітекторів? 2. Назвіть прізвища архітекторів, які створювали найвизначніші споруди в середньовічному місті? 3. Якими видами було представлене образотворче мистецтво в Станиславові?

3. Освіта. Ульріх фон Вердум ще в 1672 році писав, що «воевода (А. Потоцький — авт.) заклав тут (у Станисла-

Сучасний вигляд Вірменського костелу

вові — авт.) також вищу школу з п'ятьма професорами». Спочатку була організована духовна католицька середня школа, в якій навчали теології, філософії, риторики та діалектики.

*Перша українська школа в Станиславові.
За описом джерел.*

Ця школа існувала до прибуття у Станиславів єзуїтів, основною місією яких була освітньо-виховна діяльність, спрямована на підтримку панівної польської верхівки міста. Єзуїти при своєму монастирі започаткували створення Колегіуму,

який до будівництва кам'яного корпусу містився в дерев'яному будинку. Колегіум існував у нашому місті з 1716 року, коли були відкриті два класи, аж до скасування ордену єзуїтів у 1773 р. Молодь, яка йшла сюди на науку, повинна була вміти читати і писати, оскільки підготовчих шкіл єзуїтів не було. Навчання в Колегіумі тривало 5 років, перші два роки («граматичні класи») тут вивчали граматику і синтаксис, у подальші два роки («гуманітарні класи») — піїтику і риторику, до яких з 1718 року додалися дворічні класи філософії. Крім названих предметів, у Станиславівському Колегіумі був ще курс теології. Викладачами були єзуїтські духівники, які навчали учнів польською та латинською мовами, прищеплюючи їм ненависть до всього українського, проводячи політику окатоличення й ополчення місцевого населення. Вже у 1718 році в Колегіумі, який називали ще «покутськими Афінами», навчалося 200 студентів. Як ми вже знаємо з привілею Потоцького, виданого українській громаді на будівництво нової

церкви, при церкві Воскресіння існувала братська українська школа.

В магістратських книгах за 1766—1822 роки згадується «школа молоді, яка в мові руській (українській — авт.) удосконалюється, побудована цілком з ялинового дерева і покрита гонтовим дахом». Ймовірно, що в цій школі діти і вчилися, і жили, тому що в одній з кімнат містилися піч і пекарня.

Була в Станиславові й вірменська школа, в якій рідною мовою навчалися діти-сироти й учні з купецьких і ремісницьких сімей. При вірменській церкві існувала багата бібліотека старовинних книг, які були привезені з Великої Вірменії.

Запитання: 1. Який освітній заклад першим був заснований у Станиславові? 2. Які предмети вивчали в цьому закладі? 3. Що ви дізналися про навчання в Колегіумі? 4. Які ще школи існували в місті в середні віки?

4. Медицина. В середньовічному Станиславові при церквах і костьолах організовували шпиталі, але вони швидше слугували притулками для бідних і престарілих, ніж були лікарнями. Тому медичну допомогу надавали цирюльники й аптекарі, які також стригли і голили тих, хто бажає. Вони часто не мали спеціальної освіти, а були лікарями-практиками, які переймали досвід лікування від старших. Хоча серед них зустрічалися й досвідчені лікарі, послуги яких коштували досить дорого. Наприклад, з достовірних джерел відомо, що дружина станиславівського ремісника М. Снічака за лікування чоловіка записала лікареві свою хату. Інколи лікарі відкривали у власних будинках приватні лікарні на декілька ліжок. Аптекарі виготовляли ліки, косметичні засоби, в аптеках, крім ліків, можна було купити й різноманітні товари (цукор, солодощі тощо).

Цирюльники-лікарі й аптекарі належали до заможної міської верхівки й обслуговували в основному багатих міщан, ченців і торговців, які приїздили на ярмарки. Бідняки користувалися послугами знахарів.

Запитання: 1. Чому в Середньовіччі шпиталі були швидше притулками для бідних, ніж медичними закладами? 2. Хто надавав медичні послуги населенню міста в ті часи? 3. До якої верстви населення за рівнем заможності належали середньовічні лікарі?

ТЕМА 3. У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ

*Ти пережив драгунські ляцькі кнути,
Пруссацький чобіт, лайку й кулаки...*

Б. Бора

§ 15. ВІД СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА ДО ПОВІТОВОГО ЦЕНТРУ

Ключові поняття і терміни: монархія Габсбургів, Катерина Косаковська, Прот Потоцький, крайсгавптман, повітовий центр, староста Краттер.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому Станіславів потрапив до складу Австро-Угорської імперії? Як змінилася його назва?
2. Які зміни відбулися в самоуправлінні міста з появою представників австрійського уряду?
3. Які зміни відбулися в нашому місті в XIX столітті?

1. Зміни власників Станіславова. Після першого поділу Польщі в 1772 році Галичина ввійшла до складу Австрії. Наш край одержав нову назву — Королівство Галіції і Лодомерії (Володимирії), територія якого стала найбільшою провінцією монархії Габсбургів.

25 жовтня 1772 року до Станіславова ввійшли перші австрійські стрільці, на основі яких був сформований новий військовий гарнізон міста. Разом з військами з'явилися й нові чиновники — представники австрійського цісаря Йосипа II. З цього часу дещо змінилася й назва міста — тепер його почали називати Станіслав (від німецького — Stanislau).

До 1792 р. Станіслав перебував у власності Катерини з Потоцьких Косаковської, але доходи від міста ділилися тепер порівну між нею й австрійським урядом. У 1782 р. вона приймала в своєму місті Йосифа II, який відвідав Станіслав. А в 1791 р. Катерина Косаковська змушена була продати всі

землі Станиславівського ключа своєму братові Проту Потоцькому за 2 млн. злотих через те, що мала близько 338 тис. злотих боргу. Станіслав недовго був власністю Прота Потоцького. Внаслідок різних ризикованих грошових операцій він у 1801 році збанкрутів і втратив маєток. У 1802 р. міські доходи перейшли до релігійного фонду, а з 1848 р. — до державної австрійської скарбниці.

Додаток 1

Візит австрійського цісаря (імператора — авт.) Йосипа II до Станислава (з літературних джерел)

Приймала австрійського цісаря Катерина Косаковська з великою пишністю. Під час триденних відвідин Йосиф II переважно перебував у замку, захоплюючись багатством і смаком, з яким були облаштовані апартаменти, але в замку не зупинився. Вийшовши за місто, як розповідається в «Пам'ятнику Анекдотичному», біля Тисменицької брами натрапив на єврейський заїжджий двір і обрав його за місце проживання. Від'їжджаючи, дав власникові 2 тис. злотих на ремонт і перекриття дому, а Катерина Косаковська подарувала дерево для будівництва нового заїжджого двору. Швидко в цьому ж місці з'явився великий будинок, над яким власник помістив напис, що засвідчував про перебування тут цісаря.

Алоїз Шарловський, 1887 р.

Запитання: 1. Яку назву одержало Прикарпаття, увійшовши до складу Австро-Угорщини? 2. Які права залишалися в Катерини Косаковської як власниці міста з переходом Станислава до складу Австро-Угорської імперії? 4. Хто з представників роду Потоцьких став останнім власником Станіслава? 5. Прочитайте додаток і відповірте на запитання: як Катерина Косаковська приймала австрійського цісаря? Яке враження справив на нього палац Потоцьких?

2. Від середньовічного міста до повітового центру. За новим адміністративним устроєм Станіслав стає центром одного з 18-ти округів, на які було поділено Східну Галичину. Для керівництва округом був створений окружний уряд, який очолював староста, крім нього, до складу уряду входили ще три

намісники. Згідно з розпорядженням цісаря Йосипа II зазнали змін і органи міського самоврядування. В місті залишилася виборна міська рада, але вона вже не мала права виносити смертні вироки. З 1775 р. припинилася участь представників замкової адміністрації у розгляданні кримінальних справ, а трохи згодом стало неможливим їхнє втручання у управління Станіславом. Вони контролювали тільки надходження прибутків з міських маєтків. З 1776 р. для керівництва магістратом з Відня призначали державного службовця — крайсгавптмана (крайового капітана), якого в місті називали бургомістром. Йому підпорядковувалися синдики (старшини) й асесори (радники). В такому вигляді система управління містом існувала аж до 1855 року.

**Загальний вигляд м. Станислава кінця XVIII ст.
Картина невідомого художника**

В 1855 р. згідно з указом австрійського імператора міське самоврядування було значно обмежене. До складу міського уряду входили начальник, два асесори, секретар, три писарі, будівничий та 20 поліціантів. Бургомістра тепер обирав гмінний* відділ з панівної чиновницької верхівки, його кандидатуру затверджував галицький намісник. Бургомістр складав у Відні присягу імператорові. Головним його обов'язком було загальне керівництво представницьким і виконавчим органом міської влади — магістратом, у руках якого й було

зосереджене все міське самоврядування. Магістрат складався з трьох відділів (сенатів) — громадського, кримінального та політичного, до кожного з яких входило декілька радників. Останніми могли стати лише люди з відповідною освітою, які склали необхідні экзамени. Тобто радниками були представники багатих верств населення, переважно німці й поляки. Русинів, як тоді називали українців, у складі магістрату не було.

З 1855 року Станіслав уходив до I класу міст з річним прибутком понад 20 тис. корон.

У 1867 р. за новим адміністративним устроєм Австро-Угорщини Станіслав став повітовим центром одного з 74-х повітових староств Східної Галичини. Першим бургомістром міста — повітового центру став Антон Суханек.

Запитання: 1. Яку роль відіграла замкова адміністрація в керівництві містом у перші роки панування Австро-Угорщини? 2. З якою метою австрійська влада призначала крайсгавптмана? Як його називали в місті? 3. Яку структуру мав міський магістрат згідно з указом австрійського імператора 1855 р.? 4. Хто міг стати бургомістром або членом магістрату? 5. Коли Станіслав став повітовим центром?

3. Розбудова Станіслава (період кам'яної забудови).

Австрійський уряд, викупивши місто з власності Потоцьких, проголошує його вільним королівським містом і ухвалює рішення про знищення фортечних мурів і валів. На початку XIX ст. (з 1804 р. до 20-х років XIX ст.) основні частини фортеці було ліквідовано, залишилися лише невеликі фрагменти укріплень, що не перешкоджали розбудові міста. Передмістя нарешті з'єдналися з відокремленим до цього часу центром. Фортечний матеріал ішов на бруківку старих і нових вулиць, усього цим каменем було забруковано 4 площі та 24 вулиці, а з цегли, знятої з оборонних валів, вимурувано чимало будинків. Після злиття середмістя з передмістями в місті з'явилося багато нових вулиць.

Значне поліпшення принесла зміна міського керівництва, що відбулася в 1820 році. Владу перейняв новий староста Краттер. Його наполеглива праця, як і праця його наступника Мільбахера, сприяла відновленню та розквітові міста. Крат-

Міська ратуша, споруджена у 1870 р., яка простояла до 1917 р.

тер рішуче взявся за впорядкування міста: в районі ринку знесено всі старі та дерев'яні будинки, на вулицях викладено бруківку і запроваджено стале освітлення, осучаснено й розширено каналізацію, поліпшено умови безпеки в місті шляхом організації поліції та пожежної охорони. За 20 років місто повністю оновлюється. Чистий центр, освітлені вулиці, викладені бруківкою, відреставровані культові споруди, нові сучасні приватні будинки, гарні компактні передмістя, що потопають у зелені садків і городів, — усе це давало підставу вва-

жати Станіслав одним з найкрасивіших міст у Галичині. А в 1827 р. в місті відкрито перший громадський сквер (нині Вічовий майдан), названий «Краттерівкою» на честь його ініціатора — старости міста Ф. Краттера.

Величезна пожежа, що спалахнула в місті 28 вересня 1868 року, стала найбільшою і найтрагічнішою за всю історію Станіслава. Вона знищила значну частину міста: згоріли ратуша, вірменський собор і 260 будинків. Завдяки активним заходам міського магістрату та двом позикам місто зібрало 7 млн. гульденів (ринських) і досить швидко змогло відбудуватися. За кілька років було споруджено будівлі, які мали не тільки функціональне значення, але й велику архітектурну цінність. У 1869 році відбудовано ратушу та вірменський собор, споруджено залізничний вокзал, адміністрацію магістрату, будинок дирекції залізниць, театр, велику кількість приватних будинків, які надавали містові вигляд тогочасного культурного центру.

В набагато гіршому стані перебувало передмістя, де проживали переважно євреї. Вулиця Липова (нині Шевченка) була ще тільки алеєю, утвореною двома рядами чудових лип. На початку XIX століття вона налічувала 16 будинків. Теперішня вулиця Тисменицька на той час майже не існувала. Тут збу-

довано три єврейські будинки, тому це місце назвали «На трьох домах». Назв справжніх вулиць заслуговували на передмісті тільки «Галицька» і «Брукована».

Додаток 1

Перелік вулиць, які ввійшли до складу Станіслава завдяки руйнуванню фортечних мурів

(з літературних джерел)

1. Карпінського (нині Галицька);
2. Вірменська (Єреванська);
3. Заболотська (Грушевського);
4. Нижня Заболотська (Василіянок);
5. Вузька Заболотська (Франка);
6. Каліцька або Зосина Воля* (Коновальця);
7. Середня (Університетська);
8. Липова (Шевченка);
9. Широка (Вітовського);
10. Брукована (Мазепи);
11. Тисменицька (Незалежності);
12. Тісна Тисменицька (Січових стрільців);
13. Седельмайєрівська (Новгородська);
14. Бельведерська*;
15. Дністровська;
16. Газова;
17. Валова;
18. Шпитальна та інші.

**Б. Гаврилів, П. Арсенич,
Роман Прошак, 1998 р.**

Додаток 2

Місто зростає вгору (з літературних джерел)

Найвищі будинки в Станіславові XVII — XVIII ст. були триповерховими. Наприкінці XVIII століття збудовано перший чотириповерховий будинок (Галицька, 29). Тільки через століття, у 1894 р., до нього приєднався ще один чотириповерховий рідич (нині це головний корпус Медичного університету — авт.).

П'ятиповерхові будинки з'явилися в місті перед Першою світовою війною. Першим з них став будинок готелю «Унісон» (тепер готель «Київ»), споруджений у 1912 році. Другим — розташований навпроти житловий будинок (вул. Незалежності, 11 — авт.). На 1939 рік у місті було всього 10 п'ятиповерхових будинків.

У перші роки після заснування вулиці Матейка на ній було заборонено споруджувати будинки, які б мали більше двох поверхів, з метою збереження її позаміського, дачного вигляду. В 1911 році якийсь М. Норман попросив у магістраті дозволу на побудову триповерхової кам'яниці і, звичайно ж, отримав категоричну відмову. Настирливий забудовник звернувся аж до намісництва у Львові і таки домогся свого. Обмеження на кількість поверхів було скасоване.

М. Головатий

Додаток 3

З історії скверу «Краттерівка» (з літературних джерел)

У 1825 р. з ініціативи австрійського окружного старости Ф. Краттера у братів Агапсовичів (здається, вірмен за походженням) місто закупило ґрунт (приблизно) між вулицями Січових стрільців та І. Мазепи до вулиці Д. Вітовського, на якому було висаджено дерева і кущі. Так появився перший у нашому місті сквер, що урочисто був відкритий у 1827 р. Він став улюбленим місцем відпочинку для мешканців. Тут щонеділі можна було послухати військовий оркестр. На честь австрійського старости тодішнього Станіслава Франциска Краттера сквер називався «Краттерівкою». На його нечисленних лавочках часто знаходили «нічліг» бездомні мешканці міста і вбогі гімназисти, про що свідчить О. Заклинський у своїх «Записках пароха Старих Богородчан». «Я пригадав собі мою нужденну ночівлю, — згадував мемуарист, — як то я, ще учнем в станіславівському парку Краттерівка сік зубами на твердій і зимній лавці».

У другій половині XIX ст. із розширенням Станіслава та утворенням нового парку за містом — т. зв. Діброви (тепер парк

імені Т. Г. Шевченка) «Краттерівка» втрачає своє значення, стає звичайною площею... Тоді сквер був зменшений (його рештки бачимо і тепер), бо за його рахунок була проведена вулиця Сапезинська (нині Незалежності — авт.)

В. Полек

Запитання: 1. Прочитайте додаток 1 і відповідайте на запитання: які вулиці з'явилися в нашому місті завдяки знесенню фортечних мурів? 2. Яке значення для розвитку міста мало знесення фортечних мурів? 3. Прочитайте додаток 3 і відповідайте на запитання: який внесок у розбудову Станіслава внесли старости Краттер і Мільбахер? 4. Яких збитків завдала містові пожежа 1868 р.? 5. Прочитайте додаток 2 і відповідайте на запитання: чому висотні будинки зводилися у Станіславі поза межами середньовічного центру?

§ 16. НАСЕЛЕННЯ СТАНІСЛАВА

Ключові терміни і поняття: населення, національний склад, господарі, комірники, робітники.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Як змінилася чисельність населення Станіслава протягом XIX ст.?
2. Чому в національному складі населення нашого міста переважали євреї та поляки?
3. Яким було економічне становище робітників у Станіславі?

1. Населення. В 1794 р. у місті проживало вже 908 родин, у тому числі в середмісті — 285 сімей, з них 30 українсько-польських, 20 вірменських і 235 єврейських, а на передмісті — 523 сім'ї. Кількість вірмен зменшується, оскільки частина вірменських купців (з 1769 р.) почала переселятися в Угорщину. За даними істориків, значну роль у житті міста в другій половині XIX ст. стала відігравати німецька громада, що з 1829 р. оселилася в Княгинині. Наприкінці сторіччя кількість представників цієї громади значно зросла.

Щодо ступеня заможності мешканців Станіслава, то відомо, що всі вірмени були господарями. Серед 407 сімей українсько-польських господарями вважалися 248 сімей, а комір-

никами — 109. Серед єврейських сімей становище було ще гіршим: на 392 сім'ї припадало 189 господарів та 203 комірники. Останні являли собою незаможні єврейські родини, які не мали своїх хат і, як і українці, винаймали житло (комірчини) у більш багатих євреїв. Австрійців у місті було мало, всі вони були державними чиновниками.

Згідно з переписом 1801 р. на балансі міста нараховувалося 144 будинки, а на передмістях — 510, із них на Галицькому — 165, на Тисменицькому — 381. Всього населення міста (середмістя разом з передмістями) складалося із 2009 сімей.

Кількість населення в місті, як видно з таблиці 1, постійно зростала.

Таблиця 1. Кількість населення м. Станіслава у XIX ст.

1800	1820	1840	1850	1851	1857	1869	1880	1890	1900
6192	7192	9959	11864	10864	13047	14479	18260	22391	34285

Відомо також, що з 1900 по 1910 роки міське населення Станіслава збільшилося на 78,9%, а кількість будинків у місті зросла з 950-ти у 1849 році до 2377-ми у 1900. Як стверджують тогочасні джерела, за чисельністю міщан Станіслав займав 2-ге місце серед міст Східної Галичини (після Львова), а за кількістю мешканців у середмісті разом з передмістями — 8-ме після Львова, Кракова, Тернополя, Тарнова, Коломиї, Перемишля та Бродів.

Національний склад населення Станіслава був строкатим, найбільше в місті було євреїв і поляків. Кількість поляків протягом XVIII століття, порівняно з першими роками існування міста, значно зросла. Вони належали до привілейованих верств населення не лише за часів панування Польщі, а й у австрійський період. Протягом XVIII ст. єврейські ремісники поступово випередили українських і польських майстрів у розвитку свого ремесла. Не витримували їхньої конкуренції й вірмени, тому вони продовжували покидати Станіслав, переселяючись до Молдавії та Угорщини. Натомість до міста приїжджало все більше євреїв. На початок 1902 року українці ста-

новили лише 19,48% усього населення, євреї — 43,2%, поляки — 35,5%, а австрійці, німці та представники інших національностей — усього 1,8%.

Таблиця 2. Національний склад населення Станіслава в 1869 — 1910 рр.

Національність	1869	1880	1900	1910
Українці	2236	2794	4606	5624
Поляки	4221	5584	8334	9065
Вірмени	55	90	58	-
Німці	-	135	149	-
Євреї	8088	10023	13826	15161
Чехи	-	-	39	-
Інші	186	-	-	-

Згідно з проведеним переписом серед міського населення чоловіки становили 49,8%, а жінки відповідно — 50,2%.

Запитання: 1. Проаналізуйте таблицю 1 і відповідайте на запитання: як змінилася чисельність населення міста протягом XIX століття. 2. Які зміни відбулися в національному складі населення Станіслава за цей період? 3. Яке місце займав Станіслав за чисельністю населення в Галичині? 4. Чим можна пояснити переважання жінок у статевій структурі населення?

2. Формування робітничого класу. Незважаючи на повільний розвиток промисловості в Станіславі в перший період панування Австро-Угорщини, в місті поступово зароджувався робітничий клас. Він поповнювався завдяки ремісникам, які розорилися, не витримавши конкуренції з більш крупними підприємствами, та селянам з передмість і навколишніх сіл. Вони продавали свою робочу силу підприємцям, які поступово наживали капітал.

Крім робітників, які працювали на порівняно великих підприємствах (вагоно-паровозні майстерні, броварня, млин), у ремісничих майстернях і цегельнях працювали ще й поденні та сезонні робітники. Економічне становище робітників було дуже

важким. Станіславські робітники працювали по 12—14, а то й більше годин на добу. Тільки в 1885 р. в Австро-Угорщині був ухвалений закон про встановлення 11-годинного робочого дня, але й його не виконували. В першу чергу від свавілля підприємців потерпали поденні та сезонні робітники, яких господарі заставляли працювати стільки, скільки їм було вигідно. Як зазначає В. Грабовецький, один із сучасників писав, що «станіславський робітник нагадує панщизняного кріпака, бо гне спину від ранку до ночі під наглядом пана-дозорця».

Заробітна плата за таку каторжну роботу була надзвичайно низькою — приблизно 37 злотих ринських. Якщо врахувати ще й податки, які потрібно було заплатити до австрійської скарбниці магістратові, то навіть уявити важко, які мізерні кошти залишалися робітникам. Доля робітничих сімей була незавидною. Платня за квартиру в 1883 р. становила 153 злотих ринських. Незважаючи на те, що платня робітникам була і так дуже низькою й не забезпечувала їхніх мінімальних потреб, власники підприємств намагалися її знизити. Підприємці обкладали робітників штрафами. У багатьох випадках ці штрафи перевищували кількадечну заробітну плату. Інколи за роботу платили натурою — сіллю, горілкою тощо. За свідченнями сучасника «страшно було дивитися на той обірваний, полатаний, почорнілий і висохлий робочий люд, що на зорі поспішав на роботу у темні і вонючі ремісничі комори, а увечері з темнотою повертався в свої злиденні хижі. Диво, що й схудлі дітваки спішили за батьками, позбавлені дитячої радості. Та й жінок можна було побачити на цих роботах».

Робітники з сім'ями вимушені були тулитись у підвальних приміщеннях, де не було ніяких умов, або в комірках, які винаймали в домовласників. Ще гіршою була доля робітників, які покалічилися на підприємстві через відсутність елементарної техніки безпеки. Їхні сім'ї залишалися без усякої допомоги власників підприємств.

Якщо центральні частини міста розбудовувалися й впорядковувалися, то околиці міста, де переважно жили як постійні, так і сезонні робітники, навіть на початку XX ст. були досить занедбаніми. Вони були забудовані напівселянськими буди-

ночками з городами і садами. Тільки деякі з них мали веранди і хоч трошки відрізнялися від навколишніх халуп. Саме тут проживала основна частина робітничих сімей, хоча на каторжній праці робітників наживалися власники підприємств, імператорські чиновники й урядники магістрату.

Населення передмість займалося здебільшого сільським господарством. Цьому значною мірою сприяли родючі ґрунти, тут сіяли різних гатунків збіжжя, садили овочі, фруктові дерева і виноград.

Важкі умови праці, мізерна заробітна плата, тривалий робочий день, високий виробничий травматизм, відсутність елементарних правил техніки безпеки й антисанітарні умови часто викликали справедливі протести й обурення серед робітників міста, які часто переростали у вуличні маніфестації та страйки.

Перший страйк будівельників Станіслава відбувався в 1895 році. Під час цього страйку було заарештовано 30 робітників. Усього страйкувало 800 робітників, зайнятих на будовах міста, які висунули такі вимоги: 10-годинний робочий день, підвищення заробітної плати до 1,5 золотого ринського на день. Страйк закінчився перемогою будівельників.

Робітники боролися за свої права, поступово переходячи від тільки економічних до політичних вимог. Страйки і демонстрації робітників фабрик і заводів, залізничників, ремісників не припинялися протягом 1905—1906 рр., часом вони відбувалися щодня.

Запитання: 1. Завдяки яким верствам населення формувався робітничий клас Станіслава? 2. Чому сучасники порівнювали станіславських робітників з панцизнями кріпаками? 3. В яких умовах жили робітники нашого міста в XIX ст.? 4. Як робітники боролися за свої права?

§ 17. ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ В МІСТІ В РОКИ АВСТРІЙСЬКОГО ПАНУВАННЯ

Ключові терміни і поняття: *Варшавське князівство, польський уряд, польське повстання, «весна народів».*

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Завдяки яким подіям польським військам у 1809 році вдалося захопити Станіслав?
2. Чому похорон М. Гославського перетворився на маніфестацію мешканців міста?
3. Чому панщину на галицьких землях австрійський уряд скасував на 5 місяців раніше, ніж в Австрії?

1. Місто під час французько-австрійської війни. В 1809 р. Наполеон почав війну з Австрією. За Тільзітським миром, укладеним між Францією та Росією, частина Польщі, яка перебувала під пруським пануванням, була визнана незалежною під назвою Варшавського князівства. Це дало полякам надію на розширення королівства завдяки приєднанню польських земель, що перебували під Австрією. Тому польські війська, керовані князем Йосифом Понятовським, просуваючись угору правим берегом Вісли, вступили до Галичини. Невздовзі всі великі міста краю, навіть Львів — столиця Галичини, були зайняті польськими військами. 6 червня 1809 року польський загін з 26-ти кінних стрільців під керівництвом сержанта Антона Шумлянського прибув до Станіслава з боку Калуша. Перед Галицькою брамою польські воїни розділилися на два загоны: 12 з них попри фортечні мури подалися на Заболотське передмістя; другий загін з 14-ти воїнів в'їхав до міста через Галицьку браму, швидко перетнув Ринкову площу і направився до Тисменицької брами, де стояло 50 австрійських солдатів на чолі з поручником Гатвані. Захоплені зненацька австрійські солдати здали зброю, а міський люд тут же озброївся австрійськими карабінами.

Потім цей загін пройшов галопом через Тисменицьке передмістя і об'єднався з першим загonom там, де Заболотівське передмістя стикалося з Тисменицьким, і всі разом подалися до корчми напроти австрійського кладовища. Там були розквартировані ще 50 австрійських солдатів і 30 гусарів. Відбулася сутичка, в результаті якої австрійські гусари

відступили в бік Тисмениці. Після цього й піхотинці склали зброю.

У місті дуже урочисто приймали переможців. Усе населення міста вийшло їм назустріч, а ввечері була влаштована ілюмінація. Під вечір цього ж дня прибуло ще кілька десятків стрільців під керівництвом Гродаїцького, і польський збройний загін у Станіславі швидко зріс до 400 чол. Представники австрійської влади покинули місто. Тому був створений тимчасовий обводний уряд на чолі з Каетаном Городиським, бароном Рох Чеховичем і Тадеушем Мисловським. Нова влада призначила комісарів з числа власників земель.

Польський уряд у Станіславі існував до кінця липня. В середині місяця до Галичини повернувся австрійський корпус під керівництвом генерала Мерфельда. Між Станіславом і Тисменицею, під с. Підпечарами, відбулася битва польського війська з переважаючою силою противника. Кілька десятків поляків потрапило в полон, а решта почала відступати до Микитинець. Польські стрільці під керівництвом майора Обуха ще деякий час трималися в Станіславі, а потім відступили до Львова. Саме через ці події австрійський уряд і ухвалив рішення про знищення мурів, що оточували місто.

Запитання: 1. Чому 26 польських стрільців змогли оволодіти Станіславом? 2. Чи довго протрималися польські війська в нашому місті в 1809 році? 3. Як зустрічало населення міста польських воїнів? 4. Чому австрійський уряд ухвалив рішення про знищення Станіславської фортеці?

2. Польське повстання 1830—1831 років і події в Станіславі. В 1830—1831 рр. частині Польщі, яка перебувала в складі Австро-Угорщини, спалахнуло визвольне повстання. Населення Станіслава з великим хвилюванням слідувало за цими подіями. Гімназисти Станіслава переходили кордон між Австрією і Польщею, щоб узяти участь у повстанні, не дивлячись на те, що багатьох з них було виключено із Станіславської гімназії.

Маврикія Гославського — польського поета, «співця Поділля», активного учасника польського повстання після поразки повстанців було заарештовано поблизу Заліщиків і ув'язнено в Станіславі. Слабкий організм і надмірна враз-

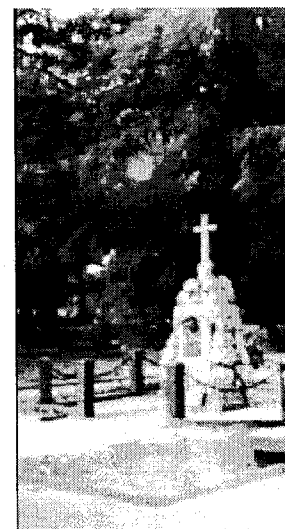
ливість поета стали причиною нервової гарячки і смерті Гославського 17 листопада 1834 р. Староста Мільбахер намагався скрити чутку про його смерть, але похорон поета перетворився на велику маніфестацію.

Імені М. Гославського мешканці Станіслава не забули. 20 вересня 1875 р. на його могилі було відкрито пам'ятник, виконаний місцевим майстром Я. Бебновичем за проектом італійського скульптора Марконі (цей пам'ятник зберігся в Меморіальному сквері поруч з могилою Д. Січинського).

Додаток **Про похорон Маврикія Гославського** (з літературних джерел)

Старанням Теофіла Вісьньовського вдалося переодягнути небіжчика в уланський мундир, у якому він воював під Гроховим. 19 листопада в присутності місцевих мешканців і шляхти похорон проводив греко-католицький пробощ священник Поглодовський. На кладовищі, коли підняли віко труни, всі побачили померлого в мундирі польського улана — «зворушення присутніх описати неможливо». Повідомлені родичами Андрія Пшибиславського і Теофіла Вісьньовського 19 листопада рано в Станіслав з'їхалося багато людей. Вони побачили на звичайному возі труну, прикриту соломою, що прямував до церкви на передмісті біля Опришевець. Священик Поглодовський... освятив катафалк, прикликав своїх вікаріїв, скликав хор, проводив парастаси і молитви і аж до полудня, а може, і далі, затагнув відправу.

Після закінчення всіх церемоній в церкві тіло було винесене на скромний караван, у який були впряжені коні, ті самі, що привезли його з в'язниці. На присутніх зробило велике

Пам'ятник на могилі Маврикія Гославського у Меморіальному сквері

враження те, що за скромним караваном ішло пішки багато панів, одягнених в оксамити, соболі та інші коштовності, а за ними натовпи чоловіків, що прибули на цей похорон.

За Алоїзом Шарловським

Запитання: 1. Чому в Польщі 1830 року спалахнуло визвольне повстання? 2. Як мешканці Станіслава зустріли вістку про початок повстання? 3. Як австрійські власті розправлялися з учасниками повстання в Станіславі? 4. Чому мешканці нашого міста довго зберігали пам'ять про М. Гославського?

3. «Весна народів» у Станіславі. В 1848 році по всій Європі прокотилася «весна народів» — бурхливі революційні події, початок яким дало повалення монархічної влади у Франції і проголошення її республікою. Звістки про революцію у Франції, Відні та Будапешті дійшли й до Станіслава. 24 березня в Станіславі почалося формування національної гвардії, до якої записалося загалом 300 осіб, переважно представників польської, української та єврейської інтелігенції.

27 квітня 1848 р. у місті відбулася демонстрація, яка переросла в збройну сутичку гвардійців з австрійськими військами. Саме тоді під багнетами жовнірів* упав на бруківку учень гімназії Т. Гошовський — «перша жертва революції». Його похорон переріс у політичну маніфестацію, під час якої промовці — учасники польського повстання 1831—1832 рр. Й. Цибульський, П. Шанковський та інші закликали до єднання польського та українського населення.

Цього ж року вперше відбулися першотравнева маївка і віче, на якому робітники домагалися введення восьмигодинного робочого дня і загального виборчого права.

На початку травня 1848 р. в нашому місті була створена окружна Станіславська Рада — філія Львівської Центральної Ради. А 30 травня в Станіславі була утворена Руська Рада з 12-ти представників українських ліберальних кіл, яку дещо пізніше очолив викладач Станіславської гімназії Остап Прокопчиць. Остання розгорнула широку громадсько-політичну і культурно-освітню роботу. Перелякана австрійська адміністрація міста спочатку заговрала з представниками обох Рад,

а потім спробувала розпустити національну гвардію. Цього ж дня відбулося всенародне віче українського населення міста, на якому виступив поет і громадський діяч Антін Могильницький. Він вимагав демократичних свобод, введення української мови, а згодом народне віче провели Іван Франко і Михайло Павлик, де відстоювали загальне виборче право.

В червні відбулися перші в Галичині вибори депутатів до австрійського парламенту, під час яких послом від Прикарпаття обрали професора Станіславської гімназії Євстахія Прокопчиця.

Австрійському урядові вдалося придушити революційні виступи, проте заворушення на галицьких землях привели до того, що навіть панщину на землях Галичини скасували на 5 місяців раніше, ніж по всій Австрійській імперії.

Запитання: 1. Які події одержали назву «весна народів»? Чому? 2. З представників яких національностей формувалася національна гвардія в Станіславі? 3. Які вимоги висували робітники під час першої маївки в нашому місті? 4. Які відомі діячі брали участь у народних вічах у Станіславі? 5. Який вплив на зростання національної свідомості українців міста мали події 1848 року?

§ 18. ГОСПОДАРСТВО СТАНІСЛАВА

Ключові терміни і поняття: цехова система, мануфактурне виробництво, електростанція, промисловість, залізниця, торговиця.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому в першій половині XIX ст. Станіслав залишався ремісничо-торговельним центром?

2. Коли розпочався розвиток промисловості в нашому місті? Які галузі промисловості почали розвиватися в нашому місті першими?

3. Чому в кінці XIX — на початку XX ст. промисловий розвиток міста значно прискорився?

1. Господарство. В часи панування Австрії місто залишалося ремісничо-торговельним осередком Прикарпаття. У цей час продовжували діяти ремісничі майстерні, залишалася давня

цехова система. Місто мало великі привілеї на право виробництва і продажу спиртних напоїв, починаючи від 1790 року. В 1801 році в Станіславі діяло 39 ґуралень, 9 броварень, 3 винокурні й одна медоситня. Броварня — одне з найстаріших станіславських промислових підприємств. Вона заснована в 1767 році, а розпочала свою діяльність у 1787 р. Броварня повністю забезпечувала своєю продукцією місто і його околиці. Парова машина потужністю 10 кінських сил значно полегшила працю на підприємстві, завдяки чому обсяг варіння пива значно зріс. У 1869 році чотири броварні Станіслава спільно виробляли 20 148 відер пива на рік (див. додаток).

Цікаво, що з 12-ти млинів, які працювали на початку XIX століття, 4 належало приватним власникам українського походження, 3 — євреям. На всіх млинах міста працювали вільні робітники, яких у 30-х роках XIX століття налічувалося 160—180 осіб. У Станіславі працював паровий млин потужністю 20 кінських сил, встановлений у 1864 році (власник М. Вайнгартен).

Функціонували в місті також 6 приватних цегелень, на трьох з яких виробляли білу вогнетривку цеглу для будівництва печей, та 4 магістратських.

Із середини XIX століття в Східній Галичині відбувався процес розкладу міського ремесла і зародження промислових підприємств, на яких застосовувалася вільнонаймана праця. В Станіславі переважало мануфактурне промислове виробництво. В 1887 році тут налічувалося близько десяти великих та двадцяти малих промислових закладів, переважно дрібних мануфактур.

Під кінець XIX ст. на околицях міста починають зароджуватися галузі машинобудівної промисловості. На заводі, що був збудований у 1838 році в селі Пасічній, виготовляли сільськогосподарську техніку та запчастини до неї. Продукція підприємства, власниками якого були К. Стойковський, Ю. Схерц, М. Марковський, користувалася великим попитом не лише в Галичині, але й за її межами. В самому місті також була представлена галузь машинобудування. Працювали ме-

ханічні паровозоремонтні майстерні, в яких у 1887 році працювало 278 робітників з міста та навколишніх сіл.

Початок XX ст. у Станіславі ознаменувався також будівництвом першої електростанції. Міська електростанція була обладнана трьома трифазними динамомашинами. Вони видавали струм 380 ампер при напрузі 130 вольт. Для освітлення міста в районі електростанції використовували дугові лампи, які встановлювали на високих щоглах та у виробничих спорудах. Пізніше почали використовувати лампи розжарювання.

Новозбудований газовий завод розпочав роботу 27 грудня 1902 року і міг виробляти 2000 м³ газу при потребі 1300 м³ на добу.

Фабрику шкір, власником якої був Я. Марґошес, збудовано в 1888 році, однак завдяки заходам австрійського уряду продукція підприємства не виходила за межі Галичини.

В Станіславі починають розвиватися і підприємства деревообробної, хімічної, легкої та харчової промисловості. Всього їх налічувалося біля 30-ти. В цей період у Галичині спостерігається організація банківської справи і концентрація грошового капіталу. Великий вплив на господарський розвиток міста здійснювали фінансово-кредитні установи, які особливо активно почали діяти після отримання Галичиною автономії у 1867 р. Вони надавали кредити промисловим і торговельним підприємствам (передусім нафтової і деревообробної промисловості), здійснювали важливі інвестиції в міське будівництво і комунальну сферу.

Місто намагалося йти в ногу з часом. Усі досягнення науково-технічного прогресу відразу ж упроваджували в життя.

Такими газовими ліхтарями освітлювали вулиці Станіслава (знаходиться у кафе «Крапка»)

В 1875 р. було відкрито першу метеорологічну станцію. А з 1876 р. вулиці Станіслава вперше в Галичині почали освітлюватися газовими ліхтарями.

В 1894 р. відкрили першу телефонну станцію на 12 абонентів, а через десятиліття збудували великий торговельний центр Пасаж Гартенбергів, що являв собою криту галерею з рядом крамниць, та фешенебельну кав'ярню «Едісон».

Додаток

Нездійснений проект (з літературних джерел)

Мешканцям сучасного Івано-Франківська, мабуть, буде дивно почути, що, починаючи від 1896 року, Станіслав всерйоз планував проводити у себе трамвайний рух. Проектні роботи бралась виконати відома німецька електротехнічна фірма «Сіменс і Гальське».

У 1908 році були затверджені маршрути. Наводимо їх, подаючи сучасні назви і об'єкти: вокзал — Вовчинецька — Грушевського — Незалежності. Далі — розгалуження до залізничного віадуку та до гастроному «Верховина». Звідси знову розгалуження: по Галицькій до парку Воїнів-інтернаціоналістів, а також Мазепи — Січових стрільців — Чорновола — парк.

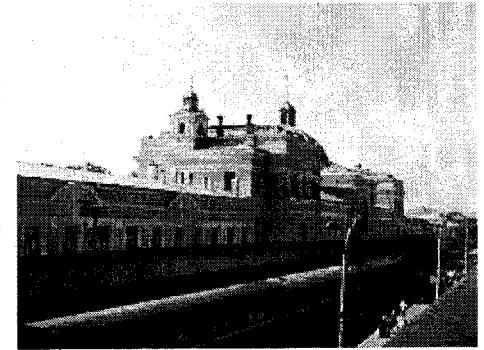
Вибух Першої світової війни перекреслив ці проекти, а після війни до ідеї про трамвай вже не поверталися.

За М. Головатим

Запитання: 1. Які промислові підприємства діяли в Станіславі в кінці XVIII — на початку XIX ст.? 2. Чому саме із середини XIX ст. у місті почали виникати мануфактурні підприємства? 3. Які машинобудівні підприємства виникли в Станіславі в кінці XIX ст.? 4. Яку роль у розвитку промисловості відіграли фінансово-кредитні установи? 5. Які досягнення науково-технічного прогресу впроваджували в нашому місті в кінці XIX — на початку XX ст.? 6. Як ви ставитеся до проекту створення в Станіславі трамвайного транспорту?

2. Розвиток транспорту. Однією з причин швидкого розвитку міського життя стали спорудження залізниці Львів—Чернівці (перший потяг прибув до міста в 1866 році) та заснування дирекції залізничної колії. В результаті цього з 1868

року Станіслав стає важливим залізничним вузлом. Через нього проходять 2 колії: Львівсько-Чернівцько-Ясска і Трансверсальна (від Станіслава через Боднарів на Стрий і до Львова). В місті жваво обговорювали проект створення електричного трамваю, який, на жаль, не вдалося реалізувати (див. додатки 1, 2, 3).

Міський вокзал було збудовано одночасно із спорудженням залізниці

Станіслав був також сполучений шосе з містами Болеховом, Дрогобичем, Бурштином, Коломиєю, Кутами, Самбором, Стриєм, Чернівцями тощо. В 1913 р. у місті було організовано приватну службу таксі, таксомотори могли перевозити одночасно трьох пасажирів.

Додаток 1

Залізнична станція Станіслава в кінці XIX ст.

(з літературних джерел)

Наприкінці XIX ст. станіславська залізнична станція займала площу 28 га, а загальна площа залізничних колій становила 30,5 км. Пропускна спроможність станції становила 6300 вагонів на рік. Для повсякденної роботи спалювали 20 вагонів вугілля. В 1900 році станіславська залізниця мала у власному користуванні 228 локомотивів, 362 пасажирські вагони (з них 42 поштових, 129 службових), 1716 критих і 1000 відкритих вантажних вагонів. Залізнична станція налічувала 1747 працівників, у тому числі 59 чиновників. У середині 80-х років XIX століття Станіславський залізничний вокзал пропустив 105 730 пасажирів, 597 794,5 тонни посилок і інших пакунків. У 1887 р. залізничний вокзал та станційні споруди було електрифіковано.

Я. С. Щепанський, 2003 р.

Додаток 2

Залізничний переїзд і парламент

(з літературних джерел)

Залізничний переїзд на Вовчинецькій дорозі, що вела до Княгинина-Гірки, створював багато незручностей для транспорту, призводив до аварій і жертв. Власті Станіслава настирливо домагалися, щоб держава побудувала транспортну розв'язку. Питання досягло такої гостроти, що навіть обговорювалося у парламенті Австро-Угорщини!

Нарешті в 1906 році був споруджений тунель, через який, прямуючи вул. Вовчинецькою, ми проїжджаємо і досі.

За М. Головатим

Запитання: 1. За текстом параграфа та додатком 1 поясніть, чи справді Станіслав на початку XIX ст. був великим транспортним вузлом? 2. Прочитайте додаток і поясніть, чому для будівництва залізничного переїзду властям Станіслава довелося звертатися до парламенту Австро-Угорщини? 3. З якими містами наше місто було сполучене шосейними дорогами?

3. Розвиток торгівлі. В місті жваво розвивалася торгівля. В середмісті та на околицях панувала торговельна метушня. У крамницях, які розміщувалися на ринковій площі, під валами й за міськими брамами торгували ремісничими і продовольчими товарами. Деякі крамниці, в яких торгували шкірою, хутром, ткацькими та ґалантерейними виробами, поступово перетворювалися на досить великі. В кінці XVIII ст. через утворення кордону між Росією та Австро-Угорщиною притік східних товарів практично припинився, проте вірменські купці жваво торгували худобою, переважно кіньми. Вони вигодовували коней у Бессарабії на придунайських рівнинах і великими стадами гнали їх на європейські ринки. Торгували великою рогатою худобою, вівцями та кіньми і під Звіринецькою дібровою.

У 1857 році в Станіславі було два трактири, 31 готель, 181 шинок, 72 крамниці тощо. Щороку відбувалося вісім ярмарків, а щочетверга — торги, що приносили величезні прибутки і заслужили добру славу далеко за межами Галичини. В 1886 році загальна сума торговельного обігу міста спільно з повітом становила 8,5 млн.

злотих. У 1894 р. на тодішній околиці Станіслава по вулиці Галицькій за рішенням міської ради була відкрита торговиця, де щочетверга можна було купити і продати сільськогосподарські продукти, худобу тощо. Пізніше територію торговиці засадили зеленими насадженнями, і на її місці утворився парк, який раніше називався Піонерським, а зараз — Воїнів-інтернаціоналістів.

Наприкінці XIX століття у Станіславі функціонувало 15 фінансових установ, у тому числі позичкова каса для промисловців і ремісників та ощадна каса.

Додаток

Як вірмени торгували худобою

(з літературних джерел)

Гнали вірмени рогату худобу через Буковину, Галичину до Оломоунця, Відня, Вроцлава, Берліну, навіть аж за Рейн. Продавали її дуже вигідно, беручи за 6-центнерного вола по 22 голландських дукати. Коні продавали ліверантам, а деколи і галицьким купцям, постачаючи кавалерійських коней Австрії, Баварії, Саксонії і Пруссії. В 1820 році доставлено коні до Франції по 34 дукати за коня. Найдешевше продавали в Австрії — по 25 дукатів, не витрачаючи коштів на мито, тому що коней перепускали без мита. Один купець поставив для баварського двору 19 тисяч, для саського (пруського) двору — 10 тисяч, австрійського — 6 тисяч, французького — 2 тисячі коней.

Алоїз Шарловський

Запитання: 1. Що свідчить про те, що Станіслав і надалі залишався значним торговим центром Прикарпаття? 2. Чому вірмени з кінця XVIII ст. практично повністю переключилися на торгівлю худобою? 3. Прочитайте додаток і відповіжте на запитання: з якими країнами вірмени торгували кіньми?

§ 19. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ

Ключові терміни і поняття: єпископат Греко-Католицької Церкви, Святовоскресенський костел, кірха, «Просвіта», бібліотека, театр ім. Фредри, кінотеатр, гімназія, «загальний шпиталь».

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому римо-католики так довго не дозволяли створити в Станіславі греко-католицьке єпископство?
2. Що свідчить про швидкий розвиток культури в нашому місті?
3. Чому українська гімназія в Станіславі була відкрита тільки в 1905 році?

Вид на греко-католицький катедральний собор

1. Релігійне життя.

1885 року сталася важлива подія в духовному житті не тільки мешканців міста, а й усєї Галичини — у Станіславі відкрили єпископат Української Греко-Католицької Церкви. Першим єпископом став о. ректор др. Юліан

Пелеш, який управляв єпископатом протягом 6 років. Завдяки його зусиллям були організовані та розпочали роботу єпископська капітула та Консисторія, почав виходити часопис «Вісник Станіславської єпархії». У 1899 році станіславським єпископом став

Григорій Хомишин

о. Андрей Шептицький, чернець ордену Святого Василя Великого, якого 17 вересня 1899 р. було висвячено на єпископа. Андрей Шептицький станіславським єпископом був недовго (до грудня

Юліан Пелеш

1900 р.), проте саме він заклав в місті духовну семінарію та наукову бібліотеку. Після А. Шептицького на 4 роки Станіславська єпархія залишилася без владики, і лише 16 квітня 1904 року цар Франц Йосиф I іменував станіславським єпископом ректора Григорія Хомишина.

Андрій Шептицький

Визначною подією для релігійної громади стала передача занедбаного храму єзуїтів Греко-Католицькій Церкві. Новий кафедральний костел одержав назву Святовоскресеньського, успадкувавши її від назви давньої української церкви. В костелі відразу почалися реставраційні роботи. Довелося затратити багато зусиль і коштів, щоб майже зруйнований храм став кафедрою греко-католицького єпископа. В липні 1885 року були відновлені головний і бічні вівтарі, а праворуч, одразу біля іконостасу, в стилі бароко споруджено єпископський трон, що зберігся до нашого часу. Художнє оформлення катедрального собору розробив в 1897 році художник Ю. Макаревич. Ці роботи значно пришвидшилися, коли єпископом став А. Шептицький, який з власних коштів виділяв значні суми на реставрацію кафедри. Під керівництвом Ю. Макаревича був виконаний величний п'ятирусний іконостас, ажурно різьблений і позолочений. Ікони для нього і настінні розписи виконали відомі художники А. Монастириський, М. Сосенко. Колони головного нефа були облицьовані темно-зеленим мармуром, а портал храму увінчаний єпископською митрою, хрестом і жезлом, що мало підкреслювати статус церкви як єпископської кафедри.

В зв'язку зі збільшенням чисельності німецької громади в Станіславі збудували приміщення (кірху) для німецької евангелістської церкви (між сучасними театром і готелем «Надія»).

Величезна пожежа 1868 року пошкодила і вірменський костел. Уціліли тільки стіни. Були пошкоджені цінні фрески,

Будинок духовної семінарії

внутрішній живопис від вогню потріскався. Під час реставраційних робіт вежі були зменшені і покриті звичайними дзвоноподібними щитами, вікна втратили свій попередній вигляд. Кам'яні обрамлення в стилі бароко і мала вежа були знищені, входи при головних дверях заштукатурені. Реставрація будівлі завершилася в 1869 р.

Перша світова війна також зачепила костел: німецька артилерія в 1917 році пошкодила вежі, фасад і дах, а сніг і дощ довершили його руйнування.

Додаток

3 історії Станіславського єпископства

(з літературних джерел)

Ще у революційному 1848 році виникла думка про відкриття у тогочасному Станіславі греко-католицького єпископства, але польська шляхта і римо-католицьке духовенство робили все для того, щоб перешкодити цьому, добре розуміючи, що це зміцнить українство на Прикарпатті. Тільки у 1885 р. здійснилася ця мрія. 1 листопада 1885 р. громадськість міста урочисто вітала свого першого єпископа Ю. Пелеша, відомого ще як автора двотомної «Історії унії української церкви з Римом». Граф А. Потоцький «подарував» під єпископську резиденцію свій палац. На перший погляд може здатися, що це був великодушний жест підтримки польським магнатом національно-культурних і церковних устремлінь українців. Насправді палац був у дуже занедбаному стані і вимагав значних коштів для його реставрації. Завдяки пожертвуванням віруючих єпископська резиденція була приведена до зразкового порядку і стала окрасою вул. Липової (сучасна Шевченка — авт.), у цьому можна переконатися і зараз. Після Першої світової війни на замовлення єпископа Г. Хомишина художник А. Добрянський розписав у дусі українського бароко палацову каплицю...

З утворенням Станіславського єпископства виникла і потреба відкриття духовної семінарії. У лютому 1894 р. був складений план будівництва семінарії навпроти єпископського па-

лацу по вулиці Липовій (тепер Шевченка, 11). Це був триповерховий будинок із семінарською каплицею з двома бічними крилами, в яких мав розміститися гуртожиток (для — авт.) 63-х семінаристів. Проте за браком коштів тоді не вдалося розпочати будівництво. Коли єпископом було іменовано графа А. Шептицького, він на власні кошти закупив у серпні 1899 р. вказану площу, а наступного року переписав її на греко-католицьку семінарію, де й був споруджений будинок семінарії за вказаним проектом, що зберігся до нашого часу. Одночасно єпископ А. Шептицький передав для неї свою бібліотеку вартістю декілька тисяч золотих, зобов'язуючись щороку передавати 500 корон на поповнення бібліотечного фонду...

Будівництво семінарії було закінчене у 1904 р. У січні 1907 р. 20 семінаристів розпочало навчання. Австрійський уряд виділив на обладнання приміщення 28 тисяч корон, а на навчання і проживання одного семінарста — щорічно 546 корон.

В. Полєк

Запитання: 1. Яка важлива подія в духовному житті української громади міста сталася у 1885 р.? 2. Прочитайте додаток і відповідайте на запитання: який внесок у розвиток греко-католицького єпископства зробив А. Шептицький? 3. Які реставраційні роботи довелося виконати в Святовоскресенському костелі? 4. Як змінився вірменський костел після пожежі 1868 р.? 5. Чому в Станіславі було збудовано кірху?

2. Культура. Великі зміни в цей час відбувалися і в культурному житті міста. В 1877 р. зусиллями професора гімназії Є. Желехівського була відкрита філія «Просвіти», почали працювати спортивно-пожежні товариства «Сокіл» (1894—1939), «Січ» (1900—1925), «Луг» (1925—1939), «Пласт» (1912—1930), члени яких пізніше поповнили ряди українських січових стрільців, засновано товариство українських жінок.

У місті відкрилася книгарня з читальнею (нині це так званий «дім з колонами» при вул. Незалежності, 21). Пізніше в місті відкрилася ще одна читальня для жінок, яку утримувало «Товариство станіславських дам». Важливою подією для культурно-

«Дім з колонами» при вул. Незалежності,

го життя міста було заснування першої публічної бібліотеки в Станіславі. Початок її укомплектування поклав Віцентій Новина Смагловський, який разом із двома компаньйонами збирав для неї книжки ще в Парижі. На пропозицію бургомістра Станіслава Ігната Камінського бібліотеку

було перепроваджено до міста у 14-ти великих скринях, які містили 5 тис. томів. Незабаром фонди бібліотеки доповнив зібранням 4 тис. томів стрий бургомістра Ян Непомуцен Камінський, а ще три тисячі примірників подарував краківський бібліограф Реббе-Ширін.

2 вересня 1848 року почала виходити перша газета «Дзеннік Станіславовскі», пізніше в Станіславі виходили такі часописи: «Кур'єр станіславівський», «Голос станіславівський», «Газета Підкарпатська», «Ехо з Покуття», «Хроніка», «Омнібус», «Гасло», дитяча газета «Світелко», українські видання «Денниця», «Господар і промишленник».

Визначною подією стала також перша господарсько-промислова виставка, на якій були представлені твори різьбяра Ю. Шкрібляка й інших народних майстрів Гуцульщини і Покуття.

З нашим містом тісно пов'язана творча праця відомих українських письменників І. Франка, Ю. Федьковича, Б. Лепкого, І. Вагилевича, композитора Д. Січинського, польських поетів Ф. Карпінського та М. Романовського. В грудні 1903 року проїздом до Коломиї у місті зупинився на декілька годин видатний український компози-

Богдан Лепкий

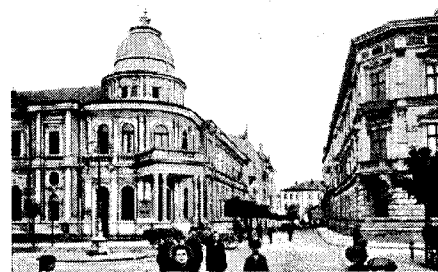
Пам'ятник на могилі Січинського у Меморіальному сквері

тор Микола Лисенко. На вокзалі, а потім у товаристві «Українська бесіда» (тепер Вічовий майдан, 3) відбулася урочиста зустріч з видатним композитором. Гостя вітали лікар В. Янович, посол до Львівського сейму Й. Гурик, від імені 16-ти українських товариств — голова «Бесіди» п. Каранович. 21 березня 1992 року на Вічовому майдані відкрито меморіальну дошку на честь цієї події.

Денис Січинський

Розвивалося і театральне життя. Ще в 1891 р. у місті відкрито професійний театр ім. Фредри. Часто до Станіслава приїжджають із гастроллями інші театри, в тому числі театр М. Садовського, в якому роль Харити в п'єсі І. Карпенка-Карого з великим успіхом зіграла Марія Заньковецька. В скульптурній майстерні і в театрі М. Садовського під час гастролей у Станіславі працював відомий український скульптор Михайло Бринський (народився 11. 10. 1883 р. в с. Долині Тлумацького району). Визначною і славною для нашого міста була діяльність відомого західноукраїнського композитора, диригента і музичного діяча Дениса Січинського, який жив у місті з 1899 р, помер і похований тут.

Будинок театру

У 1897 році мешканці міста стали учасниками першого сеансу кіно, який відбувся в будинку І. Данькевича (нині вул. Мазепи, 6). Кінотеатр рекламувався як «найновіший винахід

Едісона в царині блискавичної фотографії», і станіславчани з великою охотою насолоджувалися світловими картинами.

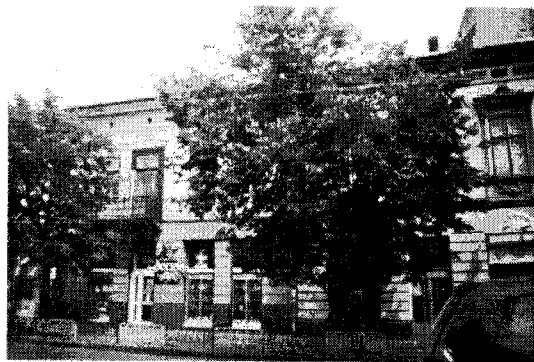
Запитання: 1. Які зміни відбулися в культурному житті міста в XIX та на початку XX ст.? 2. Як і коли було засновано першу бібліотеку в Станіславі? 3. Які газети виходили в нашому місті в цей період? 4. Імена яких визначних діячів культури пов'язані з нашим містом? 5. Коли в Станіславі були створені перший театр, перший кінотеатр?

3. Освіта. В австрійський період відбулися певні зміни і в галузі освіти в Станіславі. Помітно зростає кількість як народних, так і фахових шкіл, збільшилося в них число учнів, учителів. Постала проблема вчительських кадрів, розширення мережі шкільних приміщень.

Найголовнішим середнім закладом у Станіславі стала державна польсько-німецька школа, яка з 1 листопада 1784 року отримала статус міської гімназії з п'ятикласною формою навчання, яка пізніше змінилася восьмикласною. Тоді в Станіславській гімназії навчалося 102 учні, а в 1812 навчальному

Будинок при вул. Галицькій, 14, у якому працювала публічна школа для дівчат

Будинок, у якому відбувся перший сеанс кіно

році в гімназії налічувалося 206 учнів. Станом на 1886 рік у ній навчалося вже 586 учнів. Цікаво, що вчительська бібліотека гімназії налічувала тоді 6055 томів різних книг, а вчительська читальня мала 1244 томи. В 1902 році в 1-й Станіславській гім-

Євген Желехівський

Іван Вагілевіч

назії нараховувалося 620 учнів, зокрема за національним складом: поляків — 460, українців — 161, німців — 3.

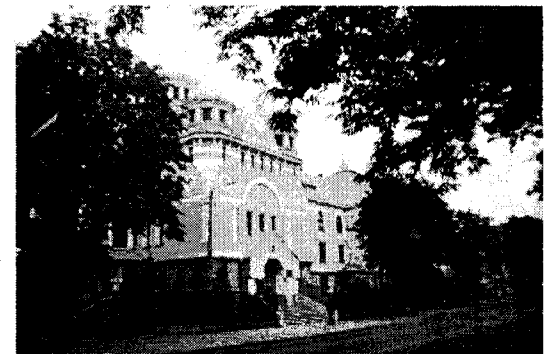
У стінах Станіславської гімназії навчалися пізніше відомі діячі науки і культури: греко-католицький кардинал Михайло Левицький, польський та український історик, фольклорист вірменського походження родом із Станіслава Садок Баронч, відомий український письменник, фольклорист, галицький просвітник, член «Руської Трійці» і співавтор славнозвісного альманаху «Русалка Дністрова» Іван Вагілевіч, галицький поет, учасник польського повстання 1863 року Мечислав Романовський, публіцист і краєзнавець Остап Терлецький, відомий український етнограф, фольклорист, академік Володимир Гнатюк та інші.

В станіславській гімназії викладали історію відомий галицький історик Юліан Целевіч (1845—1892), автор праці про карпатських опришків та історії Скиту Манявського, а також лексикограф Євген Желехівський (1845—1892) та багато інших відомих діячів.

У 1787 році при «домі безпритульних і старців» (нині Галицька, 14) стараннями К. Косаківської відкрилася перша

Юліан Целевіч

Будинок Осостовича (вул. Василіянок, 17), де розміщувався український жіночий інститут

публічна школа для дівчат. Це був перший навчальний заклад такого роду на всьому Покутті.

Для контролю, нагляду і керівництва за роботою шкіл та дошкільних закладів створили станіславську окружну шкільну раду.

І все-таки, не дивлячись на певні успіхи в галузі освіти, за даними статистики австрійських властей, на 1880 рік в місті 57% усього населення було неписьменним.

1 вересня 1899 р. з ініціативи Товариства Пань Руських (українських) у Станіславі був відкритий український жіночий інститут. Цього дня 16 учениць почали навчання у будинку по вул. Казимирівській, 33 (на цій території споруджено СЗШ № 23). У 1901 р. інститут було переведено на вул. Василіянок, 17, до будинку інженера О. Осостовича.

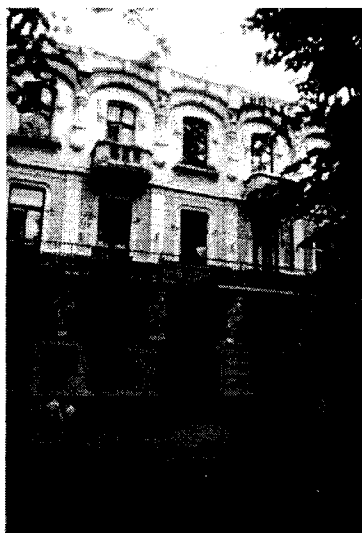
В 1905 році на вимогу української громадськості австрійський уряд та галицьке намісництво дали згоду на відкриття Станіславської української гімназії, яку в 1939 році закрили, і перетворили на радянську середню школу. Першим директором гімназії призначили Миколу Сабата. Запам'ятався своїми передовими ідеями і викладач Станіславської української гімназії Григорій Кичун, який заснував перший у місті пластовий відділ, де в 1913 р. було 80 учасників.

Додаток 1

3 історії української гімназії Станіслава

(з літературних джерел)

Будинок № 44 (по вул. Шевченка — авт.) тісно пов'язаний з історією першої української гімназії у нашому місті. Його побудувала відома будівельна фірма Серафіні, а химерні фігу-

Будинок при вул. Шевченка, 44, у якому українська гімназія проіснувала до 1939 р.

ри, що підтримують балкон другого поверху, створив відомий український скульптор М. Бринський (1883—1957) ... Будинок спочатку призначався під житло, але у зв'язку із відкриттям гімназії став навчальним закладом...

31 липня 1905 р. австрійський цісар дозволив відкрити українську гімназію, але для неї не знайшлося... приміщення!.. Врешті, 4 жовтня 1905 р. вона була відкрита у тимчасовому приміщенні по вулиці Собеського, 30 (тепер Січових стрільців). Тут розпочало навчання 140 гімназистів. Через три роки, у 1908 р., українська гімназія перейшла у приміщення по вул. Липовій, але орендну умову було підписано тільки на 6 років. Усе змінили Перша світова війна та окупація Польщею Західної України. Оскільки власник будинку Розенштрайх виїхав до Австрії, будинок став державною власністю, а отже, і постійним приміщенням гімназії. Вона проіснувала до 1939 р., коли цей будинок було передано СШ № 3.

За 34 роки існування гімназії у ній навчалися і працювали люди, які зробили значний внесок у політично-громадське і культурне життя українського народу. Тут вчителем малювання працював художник О. Сорохтей, організатор міської бібліотеки В. Пашницький. Тут навчався коломийчанин А. Кос, пізніше відомий композитор А. Кос-Анатольський. При гімназії діяв ІІ курінь «Пласту» ім. Гетьмана Мазепи, в якому виховувалися пізніше добре відомі діячі національного визвольного руху. Це член Проводу ОУН М. Климишин, С. Ленкавський, автор знаменитого «Декалога українського націоналіста-революціонера», відомий вчений Я. Цимбалістий та інші.

За В. Полеком

Додаток 2

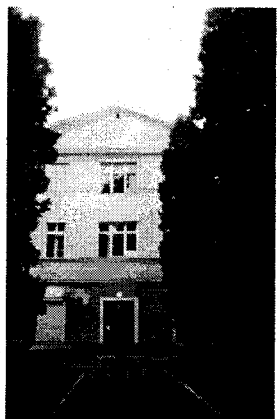
3 історії «Маріїнського інституту»

(з літературних джерел)

Інженер Олександр Осостович, віддаючи половину свого маєтку на вулиці Заболотській (сучасна вул. Василіянок — авт.), намагався вшанувати пам'ять своєї передчасно померлої дочки Марії. Тому він просив назвати новий навчальний

заклад «Інститут Марії» або «Маріїнський інститут». При цьому інституті мали бути відкриті три фахові відділення — агрономічний, бухгалтерський, який готував дівчат до поштової і залізничної професій, а також медичний.

Запитання: 1. Які зміни в розвитку освіти відбулися в Станіславі в часи австрійського панування? 2. Які відомі діячі науки і культури навчалися в стінах Станіславської польсько-німецької гімназії? 3. Який навчальний заклад займався освітою дівчат у нашому місті? 4. Прочитайте додаток і відповідайте на запитання: яке значення для української громади міста мало відкриття української гімназії?

У цьому будинку розміщувався «загальний шпиталь»

4. Медицина. В 1786 році на території міста значаться два шпиталі. В 1834-му збудовано «загальний шпиталь» (вул. Мазепи, 114) — нині один із корпусів обласної лікарні, а в 1845 році зведено єврейську лікарню на 30 ліжок. Окрім загально-міського та єврейського шпиталів, у колишньому палаці Потоцьких діяв ґарнізонний шпиталь ім. архієпископа Фердинанда, було кілька будинків для інвалідів, людей похилого віку та сиріт.

У м. Станіславі на той час налічувалося 43 лікарі всіх спеціальностей, зокрема 5 докторів медицини, 9 хірургів і 13 акушерів. У червні 1902 року помер головний лікар загально-міського шпиталю Г. Конкольняк, заразившись тифом. Вірний клятві Гіппократа, він не покинув хворого на висипний тиф і до кінця виконав свій професійний обов'язок.

Запитання: 1. Які лікарняні установи з'явилися в нашому місті в часи австрійського панування? 2. Чому станіславці довго пам'ятали ім'я лікаря Г. Конкольняка?

§ 20. СТАНІСЛАВ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

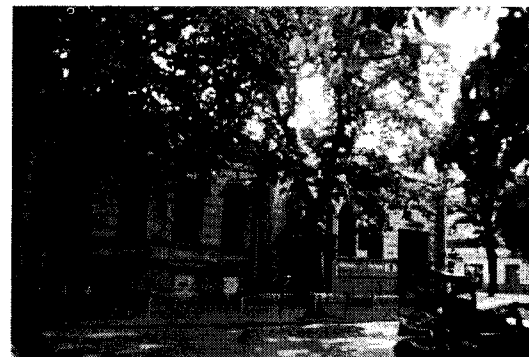
Ключові терміни і поняття: український театр, спортивний клуб, Перша світова війна, російські війська, легіон Українських Січових Стрільців.

Знайдіть відповіді на питання:

1. Як у Станіславі відзначали 50-річчя від дня смерті та 100-річчя від дня народження Т. Шевченка?
2. Чому було зруйновано міську ратушу?
3. Яким було економічне становище міста в роки Першої світової війни?

1. Культурне життя міста напередодні війни.

Культурне життя міста напередодні війни було насиченим і цікавим. У 1911 р. сталася визначна подія в житті української громади — з ініціативи лікаря, голови товариства «Просвіта» В. Яновича було створене товариство «Український театр ім. Тобілевича». Свою діяльність новий театр розпочав виставою «Наталка Полтавка» І. Котляревського. В цьому ж році з величезним успіхом пройшли гастролі Гуцульського театру Г. Хоткевича, який дав у Станіславі три вистави. Враження від вистав цього колективу описані в газеті «Станіславські вісті»: «...Гуцульський театр дав в нашій місті три вистави, які завдяки гарному проведенню поодиноких дій та сцен виглядали дійсно гарно і величаво... Найбільше припали до вподоби гарні й бравурні танці гуцульські, які на рясні оплески відтанцювано вдруге».

Будинок «Руської бесіди», у якому І. Франко читав поему «Мойсей»

Колішній Пасаж Гартенбергів, нині торговий комплекс «Мальва»

6 квітня в залі ім. Монюшка було відзначено 50-річчя від дня смерті Тараса Шевченка. На урочистому зібранні з промовами виступили селянин Глум з Вікторова, відомий театральний діяч Лесь Курбас та інші. Потім народний театр ім. Тобілевича показав виставу «Неволення» М. Кропивницького. Режисером вистави був Лесь Курбас. До 50-х роковин від дня смерті Кобзаря в селі Вовчинці відкрили пам'ятник Шевченкові.

В листопаді 1911 р. відбувся один з останніх приїздів до нашого міста Івана Франка. Він читав свою поему «Мойсей» у залі «Руської бесіди» (нині вул. Січових стрільців, 24).

Цього ж року в Станіславі організовано й перший спортивний клуб «Ревера». Всі футбольні клуби, створені в місті дещо пізніше, ділилися за національною ознакою. Серед польських були відомі такі клуби, як «Ревера», «Гірка», а серед українських — «Пролом», «Сокіл», серед єврейських — «Гакоах» та інші (див. додаток).

У 1912 р. нашому містові виповнювалося 250 років, проте магістрат вирішив цю дату не відзначати через брак коштів у міській скарбниці.

В червні 1912 р. до Станіслава з концертом приїздив львівський академічний хор «Бандурист», у концерті брали участь співачка Анна Крушельницька (сестра Соломії Крушельницької) та цитрист і композитор о. Є. Кульчицький. 5 вересня український народний театр ім. Тобілевича потішив глядачів виставами «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» з участю львівської акторки Рубчакової, а 10 жовтня виставою «Невольник». У цьому ж році в будинку з сучасною адресою вул. Василянок, 17 розпочала свою діяльність учительська семінарія сестер Василянок.

У 1914 році мешканці Станіслава урочисто відзначали 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. 9—10 березня врочисто відсвяткували соту річницю від дня народження поета українські гімназисти. У святкуванні брали участь і поляки з обох польських гімназій та реальної школи. 24 березня гімназисти взяли участь у загальноміському святі в театрі ім. Монюшка, під час якого з музично-вокальним концертом виступив «Ста-

ниславівський Боян». 25 березня відбувся численний похід вулицями міста на честь славної дати, який завершився відкриттям пам'ятної дошки з написом «Кобзареві України Тарасові Шевченкові 1814—1914» на будинку «Українського Сокола» (нині Грушевського, 18).

Таке напружене і цікаве життя перервала Перша світова війна, під час якої культурне життя в місті майже завмерло.

Додаток Про розвиток футболу в Станіславі (з літературних джерел)

Перша згадка про футбольний матч станіславської команди з командою іншого міста датується квітнем 1911 р. Станіславська команда «Ревера» у Львові грала проти місцевої команди «Чорні». Наші земляки програли 3:8. Після цього газетна інформація зростає, мов снігова лавина. В польські часи тут (у Станіславі — авт.) було вже понад десяток команд, що розігрували першість у кількох лігах... Найкращою серед польських команд була «Ревера», серед українських — «Пролом», серед єврейських — «Гакоах».

М. Головатий

Запитання: 1. Яка визначна подія сталася в культурному житті української громади в 1911 р.? 2. Гастролі яких творчих колективів пройшли в нашому місті напередодні Першої світової війни? 3. Прочитайте додаток і відповідайте на запитання: який новий вид спорту з'явився в Станіславі?

2. Військові дії на території міста. З початком Першої світової війни місто опинилося у прифронтовій смузі між двома ворогуючими імперіями — Австрійською та Російською. У серпні—вересні 1914 року війська Австро-Угорщини зазнали поразки, і російські війська ввійшли на Прикарпаття. Зайняли вони й Станіслав. У складі Російської армії воювали відомі згодом державні і військові діячі Росії: О. Антонов, М. Бонч-Брує-

*Символічні могили січових стрільців
у Меморіальному сквері*

вич, О. Брусилів, М. Криленко, М. Тухачевський та інші. З 1914 по 1917 роки Австрійська армія тричі залишала місто, а російські війська тричі захоплювали його.

З 8 по 19 лютого 1914 р. тривали важкі бої за Станіслав між Російською та Австро-Угорською арміями, відбувалася так звана

«перша станіславська битва». В 1916 р. фронт проходив по річці Бистриці-Солотвинській. У цей час була декілька разів обстріляна і зруйнована міська ратуша, а також значна частина центральної міської забудови. Росіяни використовували ратушу як найвищу споруду в місті для обсерваторії та спостережного пункту. З 19 лютого на три тижні (по 12 березня) місто знову окупували австрійські війська. Після цього росіяни повернулися. До міста з фронту прибувало багато поранених, тому в 1915 р. була створена жіноча благодійна організація «Комітет допомоги раненим та хворим українським воюючим», яку згодом очолила Н. Бачинська.

Після Лютневої революції 1917 р. у Росії Станіслав в останній раз зайняли частини 80-ї Російської армії на чолі з відомим генералом Корниловим та комісаром Савінковим. За нетривалий час свого перебування в місті російська адміністрація встигла закрити всі українські організації і розпочати насильницьку русифікацію всіх шкіл та гімназій. За прихильність до Австрійської держави багатьох городян заарештували і заслали до Сибіру.

Українці під час Першої світової війни воювали на боці Австрійської армії. Австрійський уряд навіть дозволив українцям сформувати свій легіон Українських Січових Стрільців (УСС), основу якого становили вихованці руханкового пожежного това-

риства «Січ». У Станіславі було дуже багато охочих стати до лав легіону, але відібрали небагато. У списку першого полку УСС за 1 червня 1916 року згадуються тільки 12 осіб із Станіслава.

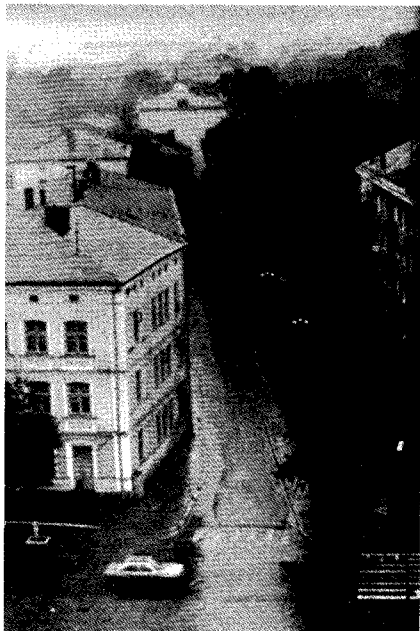
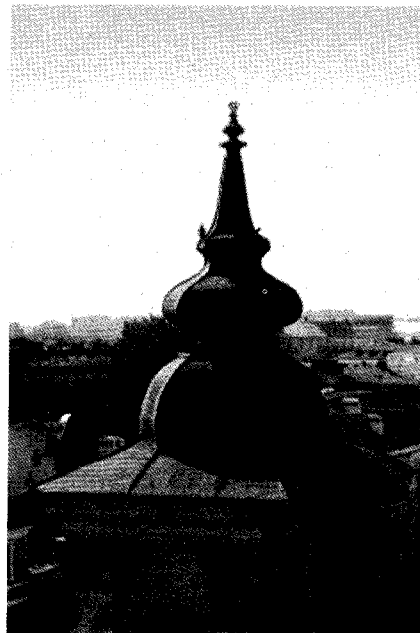
В липні 1917 року здеморалізовані та просякнуті більшовицьким духом російські війська покидають місто, грабуючи і знищуючи його під час відступу. Місто було визволене від росіян 24 липня під час наступу польських уланів під керівництвом поручика Мостиського.

Запитання: 1. Чому наше місто під час Першої світової війни декілька разів переходило до рук ворогуючих сторін? 2. Коли відбулася «перша станіславська битва»? 3. На боці якої держави воювали українці під час Першої світової війни? 4. Який військовий підрозділ дозволив сформувати українцям австрійський уряд? 5. Війська якої країни звільнили місто від російських військ?

3. Економічне становище міста під час війни. Господарство міста в роки війни занепало. Росіяни, особливо в останнє своє перебування в місті, нищили і вивозили заводське обладнання. Міська газоня в 1916—1917 роках опинилася на лінії бойових дій, через що зазнала великих пошкоджень. Гарматні снаряди зруйнували газове сховище, де містилося 1200 кубометрів газу, майже повністю знищили фабричний комин заввишки 25 м та інші споруди. Внаслідок завданих збитків і відсутності сировини з 1916 по 1919 роки робота заводу повністю припинилася. Приміщення електростанції, яка розташовувалася в Княгинині, цілком знищили російські війська, а машини та обладнання вивезені з міста.

В Станіславі зростала дорожнеча, лютував голод. В останні роки війни ціни на товари першої необхідності виросли на понад 1000%. Населення потерпало від військово-поліцейного режиму, безробіття, матеріальних нестатків та епідемії холери.

Запитання: 1. Яких збитків зазнало наше місто під час військових дій? 2. Яким було становище населення міста в часи війни?

ТЕМА 4. СТОЛИЦЯ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

*...Мелодії життя встають
Над містом знов і знов,
І гімни перемог,
І зов святих могил.*

Орест Івасик

§ 21. ЛИСТОПАДОВИЙ ЗРИВ

Ключові терміни і поняття: Українська Народна Республіка, Українська Національна Рада, Західно-Українська Народна Республіка, столиця ЗУНР.

Знайдіть відповіді на запитання:

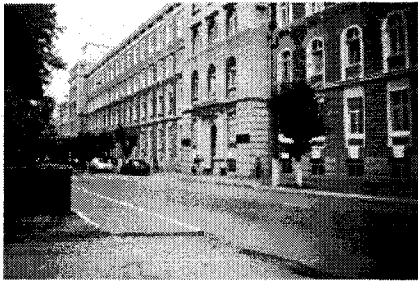
1. Які події в Галичині одержали назву «листопадовий зрив»?
2. Чому Станіслав став столицею ЗУНР?
3. Чи були закони ЗУНР, ухвалені в Станіславі, демократичними? Доведіть свою думку.

1. Утворення ЗУНР та події в Станіславі.

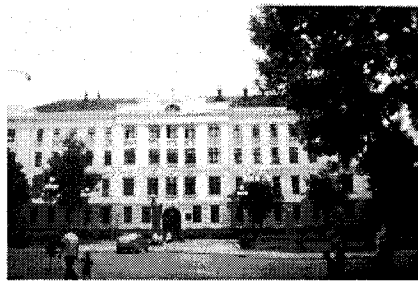
Завершення Першої світової війни ознаменувалося розпадом Російської імперії та Австро-Угорщини. В 1917 році на сході України була створена Українська Центральна Рада, яка своїм III Універсалом проголосила створення Української Народної Республіки. В Галичі наприкінці вересня 1918 року з числа українських старшин були утворені Централь-

Казарми піхоти, які знаходились навпроти будинку обласної та міської рад

*Колишній будинок окружного суду
(нині вул. Сахарова, 15)*

*Колишній будинок дирекції
залізниць (нині Грюнвальдська, 11).*

Будинки, у яких працювали Державні Секретаріати ЗУНР

ний Військовий Комітет та Українська Парламентська Репрезентація, яку очолив Євген Петрушевич. 18 жовтня у Львові Парламентська Репрезентація на зборах усіх українських послів до австрійської Державної Ради, членів палати Сеньйорів та депутатів Галицького і Буковинського сеймів ухвалила рішення про створення Української Національної Ради (УНР). До складу УНР від Станіслава увійшли адвокат Л. Бачинський та єпископ Г. Хомишин.

30 жовтня Українська Національна Рада звернулася до намісника Галичини графа Гуйна з вимогою передати владу УНР, але намісник не задовольнив її. 1 листопада після збройного повстання у Львові, яке очолив випускник Станіславської гімназії Д. Вітовський, влада перейшла до рук УНР. Ці події пізніше отримали назву «листопадовий зрив». Цього ж дня Українська Національна Рада оприлюднила звернення до народу Галичини.

*Пам'ятник на честь
злуки ЗУНР та УНР*

В нашому місті підготовка до перевороту почалася ще в останній тиждень жовтня. Вже 2 листопада 1918 року в Станіславі владу від представників Австрійської держави перебравли члени повітової Української Національ-

ної Ради: лікар В. Янович, старший радник залізниці інженер В. Мирон та старший радник окружного суду К. Кульчицький. Цього ж дня головою міста призначено професора Павла Чайківського. Господарські справи міста і повіту доручено інженерові Йосифові Раковському, шкільні — вчителю Гнатові Павлюху, робітничі — Осипові Устияновичу. Комісаром міської поліції призначено поручика Степана Калиновича. Для забезпечення охорони єврейського населення було навіть організовано окремий відділ єврейської поліції. Завдяки діям хорунжого Нестора Гаморака в місті були створені телеграфне агентство і правове бюро.

13 жовтня у Львові проголошено утворення Західно-Української Народної Республіки. А 15 числа українські вояки Станіслава на подвір'ї казарми 95-го полку склали присягу на вірність Українській державі, текст якої написали поручник УСС Богдан Гнатович і редактор «Станіславівського голосу» І. Ставничий.

Документ 1

Звернення Української Національної Ради

«До населення цілої держави»

Український народе! Голосимо тобі вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Віднині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української держави... Український народе! Доля Української держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замаху на Українську державу. Заки будуть установлені органи державної влади в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні краєві і громадські уряди, в імені Української Національної Ради виконувати владу.

Львів, 1 листопада 1918 р.

Документ 2

Військова присяга, яку 15 листопада в Станіславі прийняли українські вояки в присутності старшин та представників Української Національної Ради

Ми, жовніри Українського Війська, присягаємо нині перед Богом всемогутим та перед людьми, що відтепер будемо вірно із цією посвятою служити лишень Українській Державі... Присягаємо, що вірно і постійно будемо боронити нашу дорогу Вітчизну, ніколи, хоч би навіть у лихій годині, не покидати наших стягів та рядів, старшин і товаришів наших та ніколи не будемо вдаватися у порозуміння з ворогом нашим. Взагалі будемо поводитися так, як се воєнні правила та жовнірська честь, Воля, Добро і Щастя українського народу вимагають, що й життя своє віддати ми готові. Так нам допоможи, Боже. Амінь.

Запитання: 1. Чому саме в 1918 році стало можливим проголошення Західно-Української Народної Республіки? 2. Хто очолив збройне повстання у Львові? 3. Прочитайте документ 1 і відповіжте на запитання: як ви розумієте текст звернення до народу Галичини? 4. Які українські організації були створені в Станіславі для керівництва містом і повітом згідно з цим зверненням? 5. Прочитайте документ 2 і відповіжте на запитання: як ви розумієте текст військової присяги?

2. Столиця ЗУНР. Українська Галицька Армія (УГА) — армія ЗУНР, створена на базі УСС, була змушена воювати проти польських військ, які розпочали бої за Львів. 21 листопада 1918 року під натиском переважаючих сил поляків УГА покинула Львів. Через ці події уряд змушений був переїхати спочатку до Тернополя, а в січні 1919 року — до Станіслава. Так наше повітове місто стало тимчасовою столицею ЗУНР. Тут діяльність уряду на деякий час стабілізувалася.

В новій столиці засідав парламент ЗУНР — Українська Національна Рада, до складу якої входили лише українці через відмову інших національних громад міста брати участь у її роботі. В грудні вона була доповнена новими членами. Ними стали Гнат Павлюх — учитель зі Станіслава, Осип Устиянович — залізничник з передмістя Княгинина. Державні Секретаріати, як тоді називалися міністерства, розмістилися в тодішніх будинках окружного суду (нині вул. Сахарова, 15) та дирекції залізниць (нині вул. Грюнвальдська, 11).

В Станіславі розміщувалася також повітова Українська Національна Рада, яка 21 грудня 1918 року видала меморандум про українізацію і демократизацію громадських установ.

**Вихованець
станіславської гімназії
Дмитро Вітовський —
військовий міністр ЗУНР**

Уряд ЗУНР у надзвичайно важких умовах (війна, саботаж польських чиновників, нестача національних кваліфікованих управлінців) зумів налагодити активну державотворчу роботу. За короткий період особовий склад Української Галицької Армії було доведено до 100 тисяч, ухвалено низку законів.

26 грудня відбулися вибори 36 членів Повітової Господарської Ради в Станіславі. До неї від міста увійшли Й. Райковський і К. Шевчук, від Княгигина-міста — І. Ясінський, В. Бринзей,

Р. Грицуляк, Д. Дем'янчук, від Княгинина-колонії — С. Яворівський. Члени УНР висловилися за проведення негайної злуки ЗУНР з Українською Народною Республікою. 1 січня 1919 р. у приміщенні товариства «Молода гвардія» відбулися передсесійні збори, на яких розглянули питання про негайну злуку ЗУНР з Українською Народною Республікою. Проти цієї пропозиції були Л. Цегельський, Л. Бачинський та члени опозиційного до уряду ЗУНР Селянсько-Робітничого Союзу (заснованого в грудні 1918 року жителем Княгинина Дмитром Дем'янчуком). Дійшовши до порозуміння, збори ухвалили резолюцію про злуку ЗУНР з УНР, конфіскацію великої земельної власності і введення 8-годинного робочого дня.

Другого січня 1919 року в залі кінотеатру «Австрія» (тепер вулиця Шевченка, 1) відбулося перше засідання Української Національної Ради. Відкрив засідання президент ЗУНР Євген Петрушевич. На ньому з'ясували головні завдання УНР і Державного Секретаріату, підтримали пропозицію про злуку всіх українських земель, підняли питання організації війська й адміністрації, рільництва і харчування міста. 12 квітня 1919 року Українська Національна Рада ухвалили Закон про введення з 1 травня на всіх промислових підприємствах 8-годинного робочого дня, про святкування 1 травня громадянами ЗУНР. 13

Готель «Дністер», будинок колишнього готелю «Одеса» та кінотеатру «Австрія»

лютого УНР ухвалила Закон про державні і приватні школи, а 15 лютого — Закон про державну мову, за яким державною мовою визнано українську, хоча національні меншини мали право в усіх випадках користуватися рідною мовою.

14 квітня ухвалено Закон про земельну реформу, що визнавав приватну власність на землю, чим викликав незадоволення партій соціалістичної орієнтації.

15 квітня був ухвалений Закон про вибори до Сейму, який мав

складатися із 226-ти послів (160 українців, 33 поляки, 27 євреїв і 6 німців), що мало ліквідувати міжнаціональну ворожечу.

Запитання: 1. Які державні органи ЗУНР діяли в Станіславі? 2. В яких умовах довелося працювати уряду ЗУНР? 3. Чи легко було ухвалити рішення про злуку ЗУНР та УНР? 4. Які закони ЗУНР були ухвалені в Станіславі?

§ 22. В ЄДИНІЙ УКРАЇНІ

Ключові терміни і поняття: злука, Директорія, Універсал, ЗОУНР, повстання бойовиків польської військової організації.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Яке значення мала злука ЗУНР і УНР?
2. Єдина Україна згідно з підписаними угодами мала бути унітарною чи федеративною республікою? Доведіть свою думку.
3. Чому Західно-Українська Народна Республіка припинила своє існування в травні 1919 року?

1. Злука ЗУНР та УНР. Третього січня найвищий законодавчий орган ЗУНР — Українська Національна Рада ухвалила

Лев Бачинський

Закон про злуку ЗУНР з УНР в одну Українську Народну Республіку, що було дуже важливо для державотворення України.

Для затвердження ухвали про злуку Українська Національна Рада 12 січня вислала до Києва делегацію із 65-ти галичан, буковинців і закарпатців, яку очолював Лев Бачинський. Обидві сторони підписали окрему умову, яка нормувала взаємини між обома частинами об'єднаної держави.

У Києві 22 січня 1919 р. на Софійському майдані відбулося проголошення злуки. Близько 200 тисяч людей зібралося на урочисту церемонію. Біля пам'ятника Богданові Хмельницькому стояли поряд представники Директорії і члени західноукраїнської делегації. Церемонію розпочав промовою Л. Бачинський, після чого він вручив голові Директорії* Володимирові Винниченку грамоту-ухвалу про злуку. З цього ж приводу Директорія видала Універсал, яким проголосила:

«В імені Української Народної Республіки проголошує Директорія всьому українському народові велику подію в історії нашої української землі:

Дня 3 січня 1919 року в місті Станіславі Українська Народна Рада Західно-Української Народної Республіки, як представниця волі всіх українців бундів Австро-Угорщини і як найвищий її законо-

Могила Л. Бачинського у Меморіальному сквері

давчий орган, святочно проголосила з'єднання з Українською Народною Республікою в одну суверенну Українську Народну Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народної Республіки рішила прийняти до відома це з'єднання.

Віднині зливаються в одно віками відділені одна від одної частини України — Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Сповнилися мрії, для яких жили й за які вмирили найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, звільнений могутнім поривом власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної Української держави на добро і щастя українського народу».

Після проголошення Універсалу Директорії Винниченко і Бачинський потисли один одному руки, а Чернігівський архієпископ відслужив молебень. Завершилася урочиста церемонія військовим парадом, у якому брали участь й Українські Січові Стрільці.

Після об'єднання ЗУНР стала називатися Західною областю Української Народної Республіки (ЗОУНР), зберегла свою попередню державну структуру, змінивши тільки в гербі золотого лева на тризуб. Після повернення галицької делегації з Києва в Станіславі відбувся парад військ. Єпископ Г. Хомишин відслужив архієрейську літургію в присутності представників Української Національної Ради, Державного Секретаріату та членів київської делегації.

Ще 4 січня було обрано новий склад Президії Української Національної Ради, до якої ввійшли Є. Петрушевич, Л. Бачинський, О. Попович, С. Вітик, А. Шмигельський, С. Витвицький, О. Устиянович. Було сформовано й новий уряд — Державний Секретаріат, який очолив С. Голубович.

Документ 1

Закон про злуку ЗУНР з УНР в одну Українську Народну Республіку, схвалений найвищим законодавчим органом ЗУНР — Українською Національною Радою

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжество з'єднання з нинішнього дня Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілу, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскорішого проведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 року в Фастові та доручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єднаної Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою.

**Ухвала Української Національної Ради
дня 3 січня 1919 року**

Документ 2

Промова Льва Бачинського під час урочистого проголошення злуки 22 січня 1919 р. на Софійській площі Києва

Світла Директоріє і високий Уряде Української Народної Республіки!

На цій історичній площі столичного міста Києва стоїмо оце ми, законними й вольними голосами нашого народу виб-

рані представники Західної України, а саме: Галичини, Буковини, Закарпатської Русі, та доносимо Вам і заявляємо предлюдно перед усім світом і перед лицем історії, що ми, народ західно-українських земель, будучи одною кров'ю, одним серцем і одною думкою з усім народом Української Народної Республіки, власною нашою волею хочемо і бажаємо об'єднати національну державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, до якої стреміли наші великі гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна злучиться з Великою Україною в одне нероздільне тіло, соборну та незалежну державу.

Запитання: 1. Коли Українська Національна Рада ухвалила закон про злуку ЗУНР з УНР? 2. Прочитайте документ 1 і відповійте на запитання: чому ухвалення Закону про злуку було важливим для державотворчих процесів в Україні? 3. Представники яких західноукраїнських земель увійшли до складу делегації до Києва? 4. Як ви розумієте текст Універсалу Директорії УНР? 5. Прочитайте документ 2 і відповійте на запитання: про що говорилося в промові Л. Бачинського? 6. Як відомі кували в Станіславі злуку ЗУНР з УНР після повернення делегації з Києва?

2. Політичне життя краю. В Станіславі — столиці ЗУНР побував ряд делегацій з Наддніпрянської України, Угорщини, Франції. В кінці березня 1919 р. зі Станіслава до Бухаресту виїхала дипломатична місія, яку очолював С. Вітвицький, для переговорів з керівниками Румунії.

В лютому на крайовій комуністичній конференції було проголошено утворення Комуністичної партії Східної Галичини і обрано ЦК на чолі з К. Савричем (Максимовичем).

У готелі «Австрія» (тепер «Дністер») зупинялися відомі українські діячі — голова Директорії письменник В. Винниченко (20—23.02.1919), перший президент УНР історик, згодом академік М. Грушевський (5—8.04.1919), отаман С. Петлюра (24—28.02.1919), культурно-громадський діяч Є. Чикаленко (30 січня — початок лютого 1919) та багато інших.

Опозиційна до уряду ЗУНР легальна організація «Селянсько-Робітничий Союз» під керівництвом Л. Дем'янука й О. Устияновича провела тут 30—31 березня 1919 року Се-

лянсько-Робітничий з'їзд, який накреслив ряд революційних заходів та запропонував установити тісні зв'язки з урядом радянської України. В березні відбулися і з'їзди радикальної та національно-демократичної партій.

Жваве громадсько-політичне і культурно-освітнє життя краю було перерване зовнішнім чинником. 24 травня 1919 р. у місті відбулося повстання бойовиків польської військової організації. Під натиском переважаючих сил польських військ генерала Галлера уряд ЗОУНР 15 травня 1919 року змушений був залишити Станіслав і разом з УГА відступити за Збруч на Східну Україну. Період українського державотворення став важливою віхою в історії Станіслава.

Запитання: 1. Які делегації та визначні діячі побували в столиці ЗОУНР після проголошення злуки? 2. Яка політична партія була створена в лютому 1919 року? 3. Через які події уряд ЗОУНР був змушений відступити на Східну Україну?

3. Культура. Відомо, що в Станіславі в часи ЗУНР виходило 13 газет і журналів, серед яких були вісники Державних Секретаріатів, «Вісник державних законів і розпорядків ЗУНР», «Воля», «Нове життя», «Пролом», «Станіславівський голос» тощо.

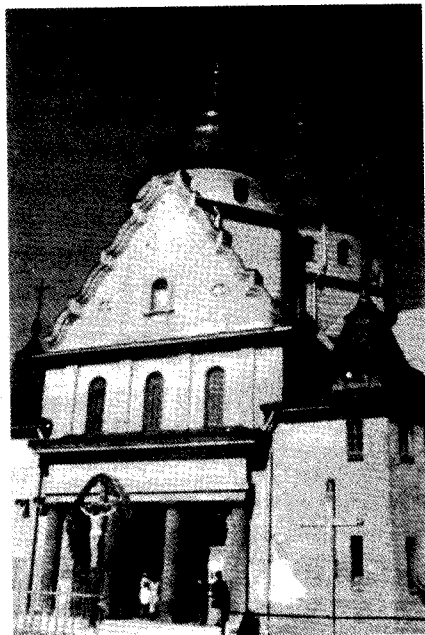
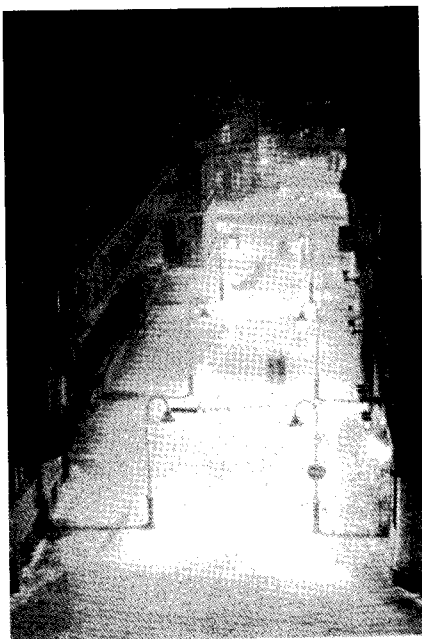
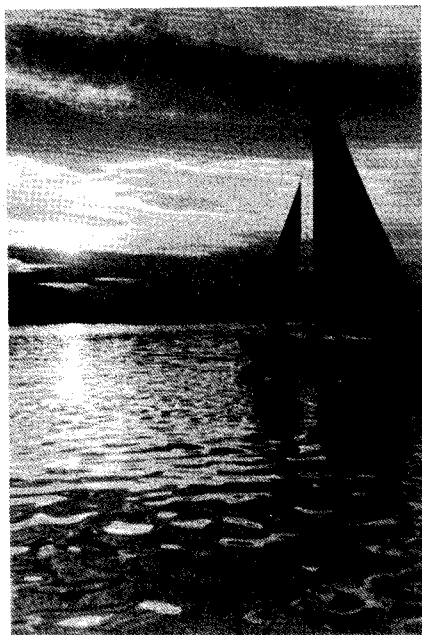
В кінці березня в столиці відбувся з'їзд учителів, на якому ухвалили, що середня школа має бути національною і вільною від впливу держави, церкви та різних політичних партій. Для національних меншин (поляків, німців, євреїв) планувалося відкрити гімназії.

У місті в цей час виступали Українська республіканська капела під керівництвом О. Кошиця, театр Й. Стадника, відбувся концерт оперної співачки Щекун-Коломийченко та бандуриста Ємця.

Культурно-громадське життя столиці зосереджувалося в Народному домі (вул. Чорновола, 22), «Руській бесіді» (вул. Січових стрільців, 24), «Соколі» (вул. Грушевського, 18), «Руській міщанській касі» (вул. Незалежності, 23).

Запитання: 1. Які газети та журнали виходили в столиці ЗУНР? 2. Які зміни в освітній галузі планувалося провести після з'їзду вчителів? 3. Гастролі яких колективів й виконавців відбулися в столиці ЗУНР?

ТЕМА 5. ЗНОВУ В СКЛАДІ ПОЛЬЩІ

*Одна Батьківщина, і двох не буває,
Місця, де родилися, завжди святі.
Хто рідну оселю свою забуває,
Той долі не знайде в житті.*

М. Бажан

§ 23. МІСТО МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Ключові терміни і поняття: колоніальний режим, воєводство, Княгинин, ратуша, міська управа, перепис населення.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому період другого панування Польщі в Станіславі називали «колоніальним режимом»?
2. Якого вигляду набула ратуша після відбудови 1928 р. Чому?
3. Як змінився національний склад населення міста в період з 1921 по 1934 рр.? Чому?

1. Станіслав — центр воєводства. Після завершення недовгої українсько-польської війни в кінці травня 1919 р. у Станіслав увійшли польські війська, які встановили тут колоніальний режим. З цього ж року Галичина стала офіційно називатися Малопольщею.

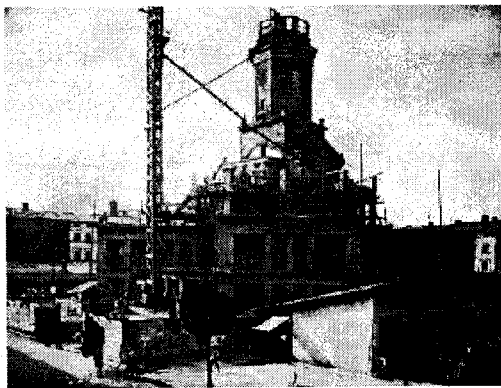
З 1921 року місто стає воєводським* центром. До Станіславського воєводства входило 12 повітів (районів — авт.), у тому числі Жидачівський і Стрийський, які зараз входять до Львівської області. Станіславське воєводське управління, найвищий орган виконавчої влади в краї, розпочало свою діяльність з вересня 1921 р. Завдяки цьому в місті розмістилися численні представники адміністративних органів як воєводського, так і повітового масштабу, адже до складу управління входило 10 відділів: президіальний (загальний), адміністративний, самоуправлінський, бюджетно-господарсь-

кий, релігійних культів, охорони громадського здоров'я, земельний, промисловий, праці та соціальної опіки, а також окружна дирекція громадських робіт.

Запитання: 1. З якого року місто знову потрапило до складу Польщі? 2. Яку назву одержала Галичина в 1919 р., перебуваючи в складі Польщі? 3. З якого часу Станіслав став воєводським центром Польщі? 4. Скільки повітів уходило до складу Станіславського воєводства? 4. Які відділи були у воєводському управлінні?

2. Розбудова міста. Містом, як і раніше, управляв магістрат. У 1925 р. ухвалили рішення про приєднання до міста сіл Княгинина-гірки, Княгинина-колонії та Княгинина-міста, завдяки чому його площа збільшилася вдвічі і становила 2227,5 га. Через це деякі мешканці називали наше місто «Великим Станіславом». При магістраті створили комітет з розбудови міста. Завдяки діяльності цього комітету зовнішній вигляд міста значно покращився і Станіслав знову за цим показником майже не поступався європейським містам. Було розширено тротуари, збудовано водогін, який відповідав сучасним вимогам, поліпшено каналізацію, проведено газоносні труби. Проте далеко не всі мешканці Станіслава могли користуватися цими благами цивілізації: електричне освітлення було лише в 1475-ти будинках, каналізація — у 1300-от, а газопровід було підведено тільки до 225-ти будинків. У місті збудували підприємство для спалювання відходів, розпочали роботи з асфальтування вулиць, збільшили площу парків.

У 1928 році знову довелося взятися за відбудову ратуші, зруйнованої в роки війни. За задумом воєводського управління нова ратуша повинна була символізувати належність Станіслава до Польщі, її історії та культури. Проекту-

Спорудження ратуші у першій половині 30-х років ХХ ст.

вальні роботи, як і саме будівництво, були доручені інженерові Трелі. В 1932 р. будівництво п'ятої від початку існування міста ратуші було завершено — в такому вигляді вона збереглася до сьогодні. Основа ратуші зведена у формі хреста і набула рис польського військового ордену «Віртуті мілітарі». З перетину хреста піднімається вежа, висота якої була 47 м. Під час будівництва використовували найкращі матеріали. Вся споруда була помальована в жовтий колір. На всіх рогах четвертого поверху були встановлені бронзові орли (їх у 1957 р. замінили невиразними архітектурними прикрасами). Нове приміщення ратуші не відповідало управлінським потребам, тому міський магістрат ніколи в ній не розміщувався. В її крилах розмістилися крамниці та дешеві ресторани.

В 20-х роках ХХ ст. у місті збудовано й новий торговий комплекс — велетенський пасаж, який відповідав європейським стандартам того часу. У першій половині 30-х років споруджено дім «Просвіти у Княгинині» (нині народний дім «Княгинин»), а також за проектом архітектора Трелі кінотеатр «Тон» (нині будинок № 3 по вул. Грушевського). А в 1937 р. розпочалося будівництво поштамту, яке мешканці міста зустріли не дуже доброзичливо через те, що тодішній бургомістр З. Стронський занадто дешево передав міністерству пошти та телеграфу частину міського парку «Краттерівка».

Проводилися роботи з озеленення міста: якщо в 1918 р. у місті зелені насадження займали всього 14 га, то вже через 10 років — 22 га. Міський парк ім. Сенкевича (сучасний парк Т. Шевченка) було приведено до належного стану. Розроби-

Кінотеатр «Тон», у радянські часи кінотеатр ім. І. Франка

ли й перспективний план парку на 50 тис. кв. м. Усі сквери, городи чи плантації старанно оброблялися.

У 1934 році магістрат перейменували на міську управу, яка стала найвищим виконавчим органом міської ради. В її віданні перебували управління міським майном, бюджетом, збір податків, будівництво і ремонт споруд, нагляд за благоустроєм міста.

До 1939 року Станіслав почав набирати обрисів динамічного торгово-промислового центру, залишаючись третім за величиною містом Галичини. Житловий фонд налічував 5861 будинок (менше 500 з них були одноповерховими). Практично половина конструкцій була дерев'яна.

Додаток **Про будівництво будинку поштамту** *(з літературних джерел)*

Через «помилку» бургомістра З. Стронського міський бюджет не дорахувався 250 тис. злотих. Причому бургомістр знав, що робив, оскільки він сам добре нагрів руки на цій обладці.

Неприятнь до бургомістра була перенесена і на будинок пошти. Журналісти-дотепники насміхалися з того, що перший поверх будинку не має вікон, і тому порівнювали його з похмурою американською тюрмою «Сінг-Сінг».

Минули роки. Немає в нас бургомістрів... а поштамт — архітектурний зразок конструктивізму, вдало розширений у 1968 році, стоїть і працює. І ніхто не звертає увагу на те, що його перший поверх не має вікон.

За М. Головатим

Запитання: 1. Чому мешканці міста, починаючи з 1925 р., називали його «Великим Станіславом»? 2. Якими були результати діяльності комітету з розбудови міста у 20-х роках ХХ ст.? 3. Прочитайте додаток і відповіжте на запитання: чому станіславам не сподобався новий будинок поштамту? 4. Яку назву отримав орган міського самоуправління у 1934 р.?

3. Населення Станіслава. В 1921 році кількість населення Станіслава становила 53,4 тис. осіб.

Таблиця 3. Національний склад населення Станіслава (осіб)

Рік	Національність					
	українці	поляки	німці	євреї	чехи	інші
1921	8441	21581	1076	20208	11	74
1934	9640	21692	—	27717	—	1205

Перепис населення проводили в 1934 році. Аналіз одержаних даних показав, що в місті проживало 60 256 мешканців. За національним складом населення розподілялося таким чином: 46% — євреї, 36% — поляки, 16% — українці та 2% — представники інших національностей. Разом з приєднаними Княгининами населення міста становило 85 тисяч жителів, із них 20 тис. українців, 25 тис. поляків і 40 тис. євреїв.

За результатами цього перепису в місті було 1067 ремісників, серед них 91 українець, 184 поляки, 783 євреї і 3 німці. Із 14-ти найпоширеніших ремісничих професій найбільше українців було серед масарів (м'ясників) — 40 осіб.

Таблиця 4. Національний склад ремісників Станіслава за переписом 1934 р.

№ з/п	Ремісничі професії	Кількість ремісників за національністю			
		українці	поляки	євреї	всього
1.	Бляхарі	3	5	35	43
2.	Ковалі	7	9	-	16
3.	Слюсарі	3	18	17	39
4.	Годинникарі	-	-	29	29
5.	Столярі	12	16	54	82
6.	Малярі	3	4	22	29
7.	Кравці і кравчині	19	7	191	217
8.	Кушніри	1	1	18	20
9.	Шевці	16	20	76	112
10.	Пекарі	3	-	41	44
11.	Різники	-	-	109	109
12.	М'ясники	40	20	-	60
13.	Перукарі	1	4	76	81
14.	Фотографи	-	3	8	11

Запитання: 1. Як змінилася чисельність населення міста за період з 1921 по 1934 рр.? 2. Як вплинуло приєднання Княгининів на чисельність населення Станіслава? 3. Які особливості національного складу населення були характерними для нашого міста в першій половині 30-х років ХХ ст.? 4. Проаналізуйте таблицю 4 і відповідьте на запитання: представники якої національності переважали в Станіславі серед ремісників?

§ 24. ГОСПОДАРСТВО

Ключові терміни і поняття: промисловість, автомобільний транспорт, торговельний центр, кооперативи, світова економічна криза.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Які шляхи в конкурентній боротьбі із сильним єврейським капіталом обрали українці?
2. Чому в 20—30-х роках ХХ ст. на підприємствах міста використовували працю підлітків?

1. Розвиток міського господарства. За період панування Польщі в 1919—1939 роках помітних зрушень у розвитку промисловості міста не сталося. В Станіславі працювало 19 порівняно крупних підприємств, на яких працювало 950 робітників. Найбільшими промисловими підприємствами залишалися завод з ремонту вагонів і паровозів, газовий завод, рафінація нафти (нафтопереробний завод Габера), ватно-ватинна фабрика Мендельсона, шкіряний завод Марґошеса, спиртовий завод Лібермана, друкарня Хованця. Окрім них, порівняно великими підприємствами були фабрика рільничих машин «Vis» (170 робітників), фабрика ланців і кованих виробів (50 робітників), чотири цегельні (30—40 робітників на кожній), фаянсова фабрика (40 робітників), фабрика механічних ваг та верстатів (25 робітників), механічна фабрика Маєра (25 робітників), ливарня заліза і бронзи Зільбера (20 робітників), ткаляна полотно (25 робітників), друкарня Данькевича (20 робітників). У 1928 році завершено будівництво електростанції потужністю 1728 мВт (нині «Головенерго»).

Значне місце в економіці Станіслава, як і раніше, посідали дрібні напівкустарні підприємства харчової, шкіряної та

інших галузей промисловості: 5 пекарень, 12 млинів, 5 гарбарень (виробництво шкіри — авт.), заклади з виробництва солодкої води, фіакрів, асфальту, свічок, керамічна фабрика. В 1928 р. на всіх цих підприємствах працювало 2600 робітників.

Крім залізничного, почав розвиватися й автомобільний транспорт. У 1931 р. було започатковане епізодичне автобусне сполучення між Станіславом та повітовими містами, а регулярне автобусне сполучення між ними і воєводським центром розпочалося в 1938 році. В нашому місті працювали єдині в східній Малопольщі «курси самоходів», які займалися підготовкою водіїв. Курси розміщувалися в будинку № 11 по вулиці Кілінського (нині Лепкого). За навчання теоретичного і практичного курсу водіння самоходів, як тоді називали автомобілі, майбутні водії повинні були заплатити від 90 до 170-ти злотих. Після іспитів видавалися документи, які давали право керувати автомобілем. У 1939 р. в місті діяло 50 промислових підприємств, було 6,5 тис. працівників.

Додаток

Про зміни в правилах вуличного руху

(з літературних джерел)

Правила вуличного руху в Галичині запровадили з 1906 року. В нашому місті вже тоді були виписані обмеження щодо швидкості руху. Але в 1925 р. магістрат Станіслава вирішив, що машини їздять містом занадто швидко, і обмежив швидкість їзди вулицями Липовою (Шевченка) та Голуховською (Чорновола — авт.) до 6 км на годину. Хто ж дозволяв собі й надалі тут ганяти з шаленою швидкістю, міг обирати: або спорожнити свого гаманця на 500 злотих, або два місяці сидіти під арештом.

Газета «Західний кур'єр», 25—31 жовтня 2001 р.

Запитання: 1. Які найбільші промислові підприємства працювали в Станіславі в 20—30-х роках ХХ ст.? 2. Які зміни відбулися в енергетиці міста? 3. Який вид транспорту почав розвиватися в цей період? 4. Прочитайте додаток і відповідьте на запитання: якими були правила вуличного руху в 20—30-х роках ХХ ст.? Чому? 5. В якому закладі готували водіїв?

2. Торгівля. Завдяки зручному географічному положенню та доброму розвитку транспорту продовжувала розвиватися торгівля. Станіслав залишався найкрупнішим торговельним центром Прикарпаття. У 1932 р. у місті діяло понад 1565 торговельних підприємств, власниками яких були 127 поляків, 55 українців і 1383 євреї.

В Станіславі щороку традиційно відбувалися 4 великі ярмарки (5 лютого, 30 березня, 15 травня, 13 червня) і щочетверга — торги, на які приїздили з товарами тисячі людей. У 1928 році недалеко від Ринкової площі побудовано новий торговий ринок (сучасний парк Воїнів-інтернаціоналістів). З цього часу навколо ратуші ярмарки більше не відбувалися.

Лише в руках євреїв була торгівля кіньми і великою рогатою худобою, зерном і борошном, будівельними матеріалами, одягом і взуттям, хутром і шкірою, залізо-господарськими товарами і ювелірними виробами, посудом, меблями, гасом, галантереєю, спиртом тощо. Конкуруючи із сильним єврейським капіталом, українці міста об'єднувалися в господарські і торговельні кооперативи (філія «Народної торгівлі», «Сільський господар», «Маслосоюз», українська окружна спілка «Кооператив», крайова молочна спілка «Злука», «Основа», «Самопоміч», «Світло», «Народний дім», «Надія»). Крім них, існували й польські та єврейські кооперативи.

Будинок ЕХІМ-банку, збудований на місці будинку готелю Камінського, який завалився через аварійний стан у 90-ті роки ХХ ст.

В готелі Камінського розміщувалися Дім торгівлі, крамниця радіо «Артес», годинникова фірма К. Рігера, Дім машин І. Івлева, в якому можна було купити автомобілі різних зарубіжних фірм.

Запитання: 1. Чому Станіслав продовжував бути найкрупнішим торговельним центром Прикарпаття? 2. Чому ярмарки перестали проводити навколо ратуші? 3. Які українські господарські і торговельні кооперативи існували в нашому місті?

3. Становище робітничого населення міста. Робочий люд міста за часів панування Польщі зазнавав жорстокої експлуатації. Хоча в 1919 р. у Польщі був ухвалений закон про 8-годинний робочий день, підприємці його не дотримувалися. Порушення цього закону з кожним роком усе частішали, особливо на дрібних промислових і ремісничих підприємствах.

Заробітна плата була низькою і не задовольняла мінімальних потреб робітничих сімей. Так, некваліфіковані робітники нафтопереробного заводу Ґабера і цегельні «Патрія» в 1935 році одержували 2 злотих на день, цього ледве вистачало на харчування. На ватно-ватинній фабриці робітники, які цілий день під відкритим небом рвали старе ганчір'я, отримували ще менше — 1 злотий 87 грош. Підприємці широко використовували працю жінок і підлітків, платячи їм удвічі—втричі менше, ніж чоловікам. Навіть інспектор праці Станіславського округу змушений був визнати, що бідняки, не маючи можливості утримувати своїх дітей і посилати їх до школи, влаштовували їх на дрібні підприємства за мізерну платню або тільки за харчі, де діти працювали понад свої сили по 12 годин на добу.

На більшості підприємств міста не дотримувалися санітарно-гігієнічних вимог і техніки безпеки, тому робітники часто хворіли й калічилися.

Десятиріччя польської окупації Галичини співпало з початком світової економічної кризи. В 1931 р. залишилися без роботи 1364 особи, а пік масового безробіття припав на 1933 р., коли було зафіксовано 3100 безробітних у той час, як працювало всього 950 осіб.

Незадовільними були і житлові умови робітників. Польський уряд виділяв мало коштів на житлове будівництво, та й квартири одержували переважно державні чиновники. Міська біднота жила переважно в дерев'яних будинках. Понад чверть жителів тіснилося в однокімнатних квартирах, які одночасно служили і кухнями, ще 40% мали одну кімнату і

кухню. Таким становищем користувалися домовласники, які мали у своїй власності по 3 і більше будинків. За даними 1921 р. у Станіславі було 158 власників, які володіли не менш, як двома будинками. Квартплата за найгірше помешкання становила щонайменше 20 злотих на місяць. Більшість робітників міста не могла користуватися сучасними комунальними послугами, оскільки електричне освітлення було лише в 1475-ти будинках, каналізація — у 1300, газопровід — усього в 225-ти будинках.

Робітники не могли миритися з таким злиденним існуванням і боролися за свої права. Вони неодноразово страйкували протягом 1923 р., 1924 р., 1929 р., 1937 р., трудящі вимагали роботи, підвищення заробітної плати, виступали проти польської окупації.

Запитання: 1. якою була заробітна плата на підприємствах міста? 2. Чому робітники часто хворіли і калічилися на виробництві? 3. Якими були житлові умови робітничих сімей? 4. Як вплинула світова економічна криза 30-х років ХХ ст. на становище робітників Станіслава? 5. Як робітники боролися за свої права?

§ 25. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ

Ключові терміни і поняття: реставрація, Троїцька церква, монастир оо. Василіян, імпреза, плебісцит, учнівська таємна організація.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Яким чином українська громада міста намагалася розвивати власну культуру, незважаючи на утиски з боку польської влади?

2. Чому учні української гімназії створили таємну організацію? Яке значення мало її створення для національного виховання молоді?

1. Духовно-релігійне життя. В 1919—1930 роках оновили вірменський костел. Однак сьогодні він лише деякою мірою нагадує той прекрасний костел, який був збудований до пожежі 1868 року.

Під час реставрації відновили фрески Яна Солецького, а в головному нефі на широких виступах карниза, що підтримуються колонами, було встановлено дванадцять статуй святих, а ще вісім — на двометрових постаментів між колонами центрального вітваря, які виконав згаданий Матвій Полейовський. Особливу цінність мають статуї «Георгій-змієборець», «Архангел Михаїл», «Мойсей», «Благовіщення», «Схимник Онуфрій». Оновлення костелу завершилося влітку 1938 року.

В 1910—1925 роках у районі Княгинина-колонії, який ще відомий місцевим жителям під назвою «Майзлі», спорудили римо-католицький костел св. Йосифа (нині дім молитви християн віри євангельської). 1 жовтня 1935 р. поруч з костелом завершили будівництво української греко-католицької Троїцької церкви. Вона була споруджена у візантійському стилі, а точніше — у формі давньоруської базилики. Поблизу Троїцької церкви в 1935 р. завершено спорудження монастиря оо. Василіян, засновником якого був ігумен Йосиф Лучинський.

Запитання: 1. Як змінився вигляд вірменського костелу після реставраційних робіт? 2. Які нові храми були збудовані в місті в 20—30-х роках ХХ ст.?

2. Культура. В 20—30-х роках ХХ ст. у Станіславі діяло 25 культурно-освітніх («Просвіта», «Рідна школа», «Молода громада», Союз українок, тощо) та спортивних товариств, дві польські й одна українська музичні школи. В 1921 р. зусиллями композитора і музиканта Осипа Залеського була відкрита філія Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка.

В місті розвивалося й театральне мистецтво. Крім польського театру ім. Монюшка, на основі українського народного аматорського театру ім. Тобілевича в 1928 р. створено професійну теат-

Дерев'яна скульптура майстра М. Полейовського з Вірменського собору в Станіславі XVIII ст.

ральну трупу. Першим її директором обрали М. Бенцеля. На урочистому відкритті нового театру 15 вересня 1928 р. виступала всесвітньо відома співачка Соломія Крушельницька. Однією з перших постановок театру була п'єса М. Старицького «Ой не ходи Грицю» за участю відомої артистки Київського театру Г. Борисоглібської. Крім того, в Станіславі діяли дві єврейські аматорські трупи, українське та єврейське театральні товариства.

З успіхом виступали в нашому місті й український львівський театр Й. Стадника та українська капела «Дніпро», в репертуарі якої були народні танці, історичні та народні пісні в аранжуванні відомих композиторів М. Лисенка, Ф. Колеси, О. Кошиця, Д. Котка та інших.

18 березня 1933 р. громадськість міста широко відзначала 60-річчя Богдана Лепкого. Урочистості, під час яких виступали сам ювіляр, співак М. Голинський та інші, відбувалися в залі культурно-спортивного товариства «Сокіл» (нині вул. Грушевського, 18). А в червні 1939 року Союз українок провів академію на честь Лесі Українки. В академії брали участь хор цього товариства й оркестр «Зоря».

У вересні 1933 р. митці Станіслава влаштували першу велику виставку малярства, графіки та пластики, яка була пов'язана з імпрезою «Дні Станіславівської землі». А в грудні цього ж року було створено «Спілку митців і шанувальників мистецтва», яка пропонувала щороку проводити по дві високомистецькі виставки. В програмі імпрез планували проводити також доповіді, наукові лекції та бесіди. Одна з найбільших виставок відбулася в травні 1938 р. У ній брали участь Еміліан Дуброва, Кароль Косак, Владис-

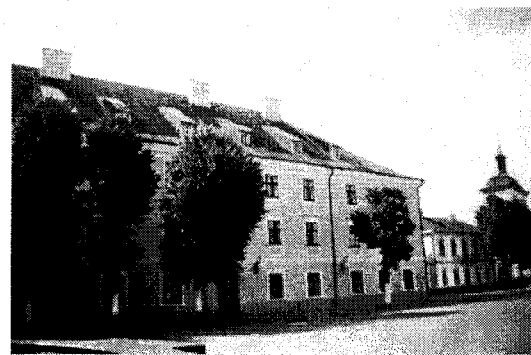
Соломія Крушельницька

лав Лучинський, Геза Розмус, Войцех Пшедвоєвський.

У місті працювали регіональний музей «Покуття», який розпочав свою роботу в 1928 р., бібліотека з фондом 30 000 книжок, кілька приватних бібліотек і читалень, три кінотеатри.

Розвивалася й друкарська справа. Значний внесок у розвиток української культури в цей період зробило видавництво «Бистриця», яке розміщувалося по вул. Липовій, 1 (нині Шевченка, 1). Тут видавали декілька серій книжок: «Дитячі читанки», «Бібліотеку для української молодіж», «Літературну бібліотеку» й інші. Завдяки діяльності цього видавництва на початку 20-х років ХХ ст. вийшли ілюстровані казки, оповідання, «Коротка історія України» Б. Грінченка, «Малий Кобзар» Т. Шевченка, «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Карби» М. Черемшини, «Малолітній. Повість з життя малоземельної шляхти» А. Чайковського, «Учительські гаразди» Д. Макогона (батька відомої письменниці І. Вільде). Видавались також ноти, поштові вітальні картки з кольоровим зображенням творів художника Я. Пстрака, О. Кульчицької тощо. В Станіславі протягом 1930—1935 років підготували й видали тритомну Загальну Українську Енциклопедію. В 1938 р. побачила світ й ілюстрована праця Юзефа Зелінського «Герб міста Станіслава», видана польською мовою.

За роки польської окупації в місті виходило 14 періодичних видань: 6 українських, 6 польських, 1 німецьке, 1 єврейське. Найпопулярнішими були українські газети «Українське життя» (з червня 1931 р.), «Станіславські вісті» (з травня 1937 р.), «Робітник Мендельсона» (з 1934 р.).

Будинок Колегіуму, потім там знаходилась польська гімназія, нині морфологічний корпус медуніверситету

Запитання: 1. Який вищий музичний навчальний заклад було відкрито в Станіславі? 2. Які зміни відбулися в театральному житті міста? 3. Коли в Станіславі відбулася перша велика виставка творів художників? 4. З якою метою митці об'єдналися в спілку? 5. Які українські книжки видавали в нашому місті?

3. Освіта. Польська влада продовжувала проводити політику, спрямовану на окатоличення місцевого населення. З цією метою в 1926—1927 рр. проведено шкільний плебісцит, згідно з яким у місті й повіті з 62-х державних шкіл з українською мовою навчання залишилося всього 10, а решту перевели на польську мову. В Станіславі було 6 державних гімназій, чотири з яких були польськими, одна українська й одна німецька. Крім гімназій, було 18 шкіл та духовна семінарія, працювало також ще декілька приватних шкіл і гімназій. За даними П. Арсенича, в 1925 р. в приватній українській школі було 168 учнів і 9 вчителів. Тут учителем працював Дмитро Макогон.

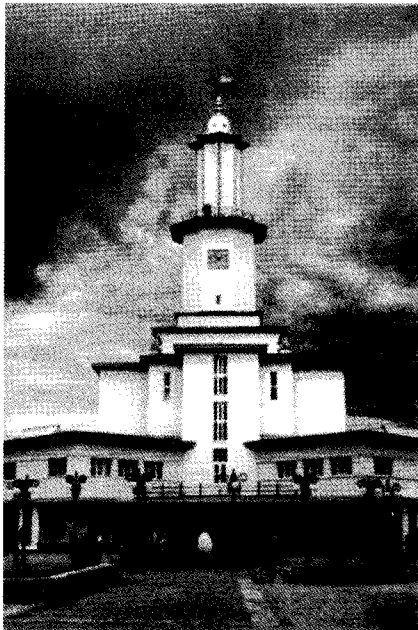
Учні української гімназії, протестуючи проти посилення національного гніту з боку польської влади, створили в 1922—1924 рр. таємну організацію, яка складалася з декількох гуртків по 5—7 членів кожен. Керівники цих гуртків об'єднувалися в окрему керівну команду. На сходинах учасники цієї організації обговорювали актуальні завдання «Просвіти», «Рідної школи», української кооперації, читали доповіді на різноманітні теми: з історії України, про визвольні змагання, культуру. Членами цієї організації були Л. Головацький, Р. Макух (син колишнього державного секретаря ЗУНР), брати Фіголі, Ю. Редько і дівчата, які мали дозвіл на навчання в чоловічій гімназії. Серед них була й Соня Бачинська (донька Л. Бачинського). Багато випускників української гімназії, не бажаючи продовжувати навчання в польських вищих навчальних закладах, вступало до підпільного українського університету, який діяв у Львові.

*Дарія Макогон
Фото 1928 р.*

В Станіславі зусиллями українського просвітницького товариства «Рідна школа» була створена українська жіноча гімназія, яка з 1921 р. розміщувалася при вулиці Липовій, 80 (нині Шевченка). В 1923—1927 рр. у ній навчалася Дарія Макогон, яка під псевдонімом Ірина Вільде пізніше стала відомою письменницею. Цю гімназію закінчила й відома діячка національно-визвольних змагань Оксана Лемех-Луцька.

Запитання: 1. Чому польська влада провела в середині 20-х років ХХ ст. плебісцит в освіті? 2. Як українські гімназисти боролися проти національних утисків з боку влади? 3. Які питання обговорювали на засіданнях гуртків? 4. Чи могли здобути освіту українські дівчата? 5. Які видатні жінки навчалися в українській жіночій гімназії?

ТЕМА 6. СТАНІСЛАВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Тебе карали вороги жорстоко...
Але з ярма, немов весняна віть,
Ти піднялось розковано, високо,
Щоб твердо йти за грань нових століть.*

Ярослав Дорошенко

§ 26. У СКЛАДІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ключові терміни і поняття: Червона армія, націоналізація, розвиток економіки, звірства НКВС, репресії, початок війни

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому мешканці міста, не дивлячись на позитивні зрушення в економіці міста, не сприйняли встановлення радянської влади?
2. Чи всі зміни в галузі освіти, які відбулися в перші роки встановлення радянської влади, були позитивними? Чому?

1. Прихід Червоної армії. Станіслав — центр області.

1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна. Польське командування не змогло дати достойну відсіч німецьким загарбникам, і 17 вересня цього ж року Червона армія СРСР перетнула кордони Польщі. 18 вересня президент міської управи Л. Котлярчик звернувся до мешканців міста з відозвою, в якій закликав їх до спокою та підтримання порядку. Однак окремі акти опору все ж траплялися: при спробі підняти над ратушею червоний прапор були вбиті А. Євчук і Б. Гундерт. Цього ж дня війська Червоної армії зайняли Станіслав. Після поневірянь під гнітом Польщі та Австрії населення міста з надією зустрічало Червону армію.

Для узаконення радянського режиму 22 жовтня було проведено вибори до Народних Зборів, які відбулися у Львові. Депутати до Народних Зборів Західної України В. Столярчук,

Д. Штундер, М. Ридз, вибрані від Станіслава, разом з іншими проголосували за Декларацію про возз'єднання Західної України з Радянською Україною в складі СРСР.

Уже 23 вересня в Станіславі відбулося перше засідання міської управи, на якому були створені виконавчі органи місцевої влади. З жовтня почали діяти тимчасові міське та обласне правління, які в грудні перетворилися на міськвиконком та облвиконком. 14 грудня 1939 року указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено Станіславську область, а наше місто стало її центром.

Початком перебудови економіки міста була націоналізація банків, транспорту, промислових підприємств. За 1939—1940 роки відбулися позитивні зрушення в розвитку економіки Станіслава. Було ліквідовано безробіття, зросло промислове виробництво. Відновив свою діяльність нафтопереробний завод, на базі трьох кустарних виробництв утворився новий вагомеханічний завод (нині ВАТ «Промприлад»), паровозоремонтні майстерні були розширені й реорганізовані в паровозобудівний завод (нині ЛРЗ), замість кондитерської артілі створено кондитерську фабрику, ватно-ватинна фабрика переросла в прядильно-трикотажну. Розпочали роботу нові меблева, швейна та взуттєва фабрики. Здавалося, що станіславчанам не було на що нарікати, проте...

Запитання: 1. Коли війська Червоної армії увійшли до Станіслава? Як їх зустрічали станіславці? 2. Коли Станіслав перетворився на обласний центр? 3. Які зміни в розвитку промисловості міста відбулися в 1939—1940-му роках?

2. Культурне та релігійне життя міста. З приходом радянської влади відбулися значні зміни і в культурно-духовному житті.

Запроваджувалася нова структура освіти: початкова, семирічна, десятирічна, професійна і вища школи, а також вводилися нові навчально-виховні програми, підручники й посібники. В місті було відкрито цілу низку українських шкіл, уперше за парти сіли всі діти робітників. На початок 1940—1941 навчального року в місті працювало вже 28 шкіл. У 1940 р. розпочали свою роботу перший вищий навчальний заклад у Станіславі — учительський інститут (нині Прикарпатський університет) та

музичне училище. Проте національна ідея насильно підмінювалася інтернаціонально-класовою, а культурно-духовна спадщина — марксистсько-ленінською ідеологією, національний зміст навчання й виховання замінювався класово-комуністичним. З цією метою педагогічні кадри в західні області відправляли переважно зі східних областей України.

В Станіславі розпочали свою роботу український музично-драматичний театр ім. І. Франка та обласна філармонія, при якій працювали Гуцульський ансамбль пісні і танцю та симфонічний оркестр.

1 травня 1940 р. у місті відкрито обласний краєзнавчий музей, створений на базі музею Покуття.

Відповідно до закону про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, який діяв у СРСР, були обмежені як права Української Греко-Католицької Церкви, так і зв'язки духівництва УГКЦ з Ватиканом і духівництвом держав Західної Європи й Америки. Було заборонено діяльність релігійно-просвітницьких товариств і об'єднань, таких як: «Українське християнське об'єднання», «Скала», «Марійські Дружини», «Орли-КАУМ» (Католицька асоціація української молоді — авт.), «Обнова» та відмінено уроки релігії в школах. Деяких активних членів і керівників цих товариств заарештовано. Церковні й монастирські землі було націоналізовано, а самі церкви й монастирі обкладено значними податками.

УГКЦ повинна була «об'єднатися» з Російською Православною Церквою (РПЦ), оскільки діяльність двох самостійних церков у атеїстичній державі було недоречним. Але в 1939—1941 рр. цьому об'єднанню перешкодив величезний авторитет і вплив УГКЦ серед українського громадянства краю, тому насильницьке навернення до православної віри могло призвести до масового спротиву населення. Важливу роль у тому, що «возз'єднання» не відбулося, зіграв і авторитет митрополита Андрея Шептицького, який на початку жовтня 1939 року в зверненні «До духовенства» закликав мирян лояльно ставитися до нової влади і не втручатися в політику та світські справи.

Запитання: 1. Які зміни відбулися в розвитку освіти в Станіславі? 2. Які заклади культури працювали в нашому місті? 3. Чому були обмежені права УГКЦ?

3. Звірства НКВС. «Возз'єднання» в єдиній Україні, на жаль, не принесло довгожданої волі, а навпаки — не бачені раніше репресії, примусові депортації, русифікацію, нищення української духовної культури. Всі здобутки радянської влади були затьмарені репресивними діями органів НКВС*. Уже наприкінці жовтня було проведено перші арешти «націоналістів», до яких було віднесено членів українських суспільно-політичних партій і об'єднань (ОУН, «Просвіта», «Сокіл» тощо) та всіх тих, хто закликав будувати власну державу без «допомоги Москви». Багато «старорежимних» учителів, а також національно свідомих студентів і викладачів Станіславського вчительського інституту було заарештовано, а частину з них — замордовано в застінках НКВС.

**Меморіал жертвам
сталінських репресій
у Дем'яновому Лазі**

Не обминули арешти й представників творчої інтелігенції. Зокрема були заарештовані директор Станіславського історико-краєзнавчого музею Купченко та завідувач історичного відділу музею Скаліш, директор українського театру К. Вишневецький, адвокати Кузьмич, Могильницький, Надворський, М. Бих, Ю. Олесницький та інші. Напередодні війни в тюрмі були розстріляні сотні політичних в'язнів, яких до приходу німецько-фашистських загарбників не встигли вивезти до Сибіру. Органи НКВС намагалися сховати сліди своїх злочинів. Навколо міста виникло багато ям, в які були скинуті понівечені люди. Лише в трьох ямах в Дем'яновому Лазі поховані тіла 532-х чоловіків, жінок, дітей. А взагалі напередодні війни в Станіславі каральні органи замучили майже дві з половиною тисячі людей.

Додаток 1 **Про діяльність НКВС у Станіславі** (з літературних джерел)

Як шаліло НКВД (НКВС — авт.) у Станіславі. Хоч уже минули два тижні, як большевицькі опричники в панічному відвороті залишили Станіславів — та пам'ять про їх варварства ще жива...

...Про тисячі, тисячі жертв свідчить колосальна скирта закривавлених сорочок і штанів під стіною подвір'я будинку НКВД. З побіжного обчислення нараховують понад 1500 жертв. Входимо в найбільш улюблену енкаведистами кімнату, в залю тортур. Оцементована з відпливом посередині підлога цілком закривавлена; кров заціпеніла, почорніла; по стінах сліди струмків крові...

У залі безліч різноманітного «приладдя»: щипці, кліщі, молотки, корсети з набитими цвяхами, які вдягали тортурованим на груди, «кафтани безпеки», що не дозволяли арештованому ворухнутися ні в одну сторону, електричне крісло з різними дротами і дротиками, електричні лампи, що поражували очі чи голову, не згадуючи вже про безліч інших штукарських приладів.

...Розторощені прикладами крісів (рушниць — авт.) лиця, виколнені очі, поламані ребра, хребти чи кості, попалені трупи — це лиш маленька частина тих знущань, що їх можна відтворити з облич і тіл невинно замордованих мучеників.

Усі помордовані лежали на долівках уже декілька днів; кати не мали навіть часу їх поховати. Жертви давніших звірств були поскидані в великій ямі на подвір'ї тюрми; у пивницях тюрми відчинено три великі камери, де трупи покатованих зложено під саму стелю. Тіла вже були розложені; лиць уже не можна було пізнати. Сопух, що діставався з келій, не дозволяв робітникам докінчити праці при розпізнаванні трупів. Усі мліли по хвилині роботи. Треба було замурувати всі три пивниці.

Годі тепер сказати точно, скільки наших мучеників загинуло у станіславських тюрмах. Цифра 2500 осіб ледве чи буде близька до правди; вона куди більша.

**Газета «Українські Щоденні Вісті»,
ч. 9., 16 липня 1941 р.**

Додаток 2

Похорон жертв НКВС у Станіславі в липні 1941 р.

(з літературних джерел)

При вулиці Білінського рух. Рух від самого ранку. Збираються люди, щоб розпізнати своїх рідних, знайомих. Збираються, щоб віддати останній поклін героям українського народу.

За трунами — громадянство, сформоване вісімками. Повагою кільканадцятитисячний похід проходить вул. Білінського, Гіллера, Липовою, Собінського, Казимирівського та Сапінжинського (тепер вулиці Сахарова, Гординського, Т. Шевченка, Січових стрільців, Л. Бачинського, Вічовий майдан, Незалежності) — аж на місце супкою. Над спільною могилою майорять жовто-блакитні прапори....

Газета «Українське слово»

Запитання: 1. Чому, на вашу думку, НКВС розпочало репресії проти місцевого населення? 2. Прочитайте додатки 1, 2 і відповідайте на запитання: чи можна виправдати таку жорстоку розправу з людьми?

4. Початок військових дій на території міста. 22 червня 1941 року розпочалася війна між Німеччиною та СРСР. Серед об'єктів Станіслава, що найбільше бомбардували німці вже в перший день війни, були вокзал та летовище (в районі сучасного заводу «Позитрон»), яке відважно захищала 1-ша батарея 227-го окремого зенітного артилерійського дивізіону під командуванням лейтенанта О. Муравйова. Її бійці збили два ворожі літаки «Юнкерс-88» і взяли в полон 5 німецьким пілотів. Протягом наступних семи днів повітряної оборони міста вони підбили ще 5 німецьких літаків. За успішні дії проти гітлерівців О. Муравйов та інші бійці батареї були нагороджені орденами й медалями.

Однак ситуація, що склалася на фронті, змусила радянське командування ухвалити рішення про відхід частин Червоної армії. Покидаючи місто 1—2 липня, військові вночі підірвали всі чотири мости через обидві Бистриці і підпалили склади боеприпасів. Заграва від пожежі було видно на десятки кілометрів.

Запитання: 1. Чому, на вашу думку, німецькі фашисти вже в перші дні війни бомбардували в нашому місті летовище? 2. Хто захищав наше місто від нальотів фашистської авіації? 3. Коли війська Червоної армії покинули наше місто?

§ 27. ПІД ФАШИСТСЬКИМ ЧОБОТОМ

Ключові терміни і поняття: угорські війська, Українська держава, німецька адміністрація, арешти, підпілля.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Як зустріло населення міста звістку про проголошення Української держави? Чому?

2. Чому ОУН розпочала боротьбу з німецькими загарбниками?

1. Відновлення Української держави. Після відступу Червоної армії в Станіславі відбулися збір жителів міста для збереження спокою і порядку та запис добровольців до міліції. Пост керівника українського правління в Станіславі запропонували інженерові-економісту І. Сем'янчукові.

2 липня до міста ввійшли угорські війська, які в часи Другої світової війни воювали на боці німецьких фашистів. Незважаючи на страшні злочини більшовиків, угорців ніхто не зустрічав, їм не довіряли, можливо, навчені важким досвідом, а можливо, зна-

Григорій вибивав підписи
співласом німці?
Як розлетіла Україна
Проти більшовиків!

Що ж то за киданок днів?
Що вчено за дієство?
То жина жоробий Станіс
Та його жидівство!

Листівка, яка розповсюджувалась у Станіславі у перші дні нацистської окупації

ючи про їхні знущання над жителями Закарпатської України в 1938 році.

І раптом надійшла радісна звістка — 30 червня 1941 року у Львові проголошено відновлення Української держави під проводом Організації Українських Націоналістів (ОУН) і С. Бандери.

Треба було бачити, як піднявся народ, на вулицях і майданах замайоріли жовто-блакитні прапори. 12 липня в Станіславі відбулося святкове проголошення відновлення Української держави за участю єпископа Г. Хомишина, голови міського правління І. Сем'янчука та представника ОУН Б. Рибчука. В Станіславі члени ОУН створили місцеву адміністрацію — Український Національний Комітет (УНК). На посаду воєводи Станіславської області був призначений директор Окружного Союзу Кооперативів інженер Ілля Сем'янчук, а посадником міста — професор гімназії Іван Голембйовський. Угорське командування не втручалось, зберігаючи нейтралітет, очікуючи наказу з Берліну. І такий наказ не забарився. Недовго українці раділи власній державі.

Проголошення Української держави й активізацію ОУН німці зустріли як політичну анархію, тому стосунки між українськими націоналістами та фашистами загострилися. Німців уже не влаштовувала досить-таки ліберальна Угорська Королівська військово-адміністративна команда, що керувала в місті та області. Тому владу в краї перебирає німецька адміністрація. 5 серпня 1941 року головне командування Німецької армії передало всім своїм дивізіям наказ арештувати та віддати до рук контррозвідки членів ОУН. 7 серпня на площі ім. Гітлера (нині пл. Визволення) окружний староста німецький капітан Альбрехт приймав владу від угорського коменданта. Цивільну владу з рук угорського фельдмаршала Самбатгелі перебрав д-р Ляш, а військову — генерал граф фон Роткірх. З цього часу Станіславщина в складі Галицького дистрикту ввійшла до Польського генерал-губернаторства Німеччини. Політичну ситуацію в місті відслідковувало гестапо, а громадський порядок підтримувала жандармерія.

14 вересня 1941 року гестапо викликало на конференцію членів Проводу ОУН Василя Бандеру, Ярослава Мики-

тюка та Богдана Рибчука і тут підступно їх арештувало. Наступного дня німці провели в Станіславі арешти інших членів ОУН. Сотні націоналістів опинилися в тюрмах та концтаборах. Багато арештованих у казематах і загинуло. Серед замордованих були й брати Степана Бандери Олекса і Василь.

Таким чином, Українська держава, проіснувавши місяць, була ліквідована. Масові арешти змусили ОУН перейти в підпілля, а примусова ліквідація Української державності стала приводом до боротьби проти Німеччини як нового ворога Української держави.

Запитання: 1. Коли угорські війська ввійшли до Станіслава? 2. Які органи управління були створені в місті в зв'язку з проголошенням Української держави? 3. Чому загострилися стосунки між ОУН та фашистами? 4. Чому німецьке командування не влаштовувало угорська адміністрація в Станіславі? 5. Як розправилися фашисти з активістами ОУН?

2. Нацистські порядки. Населення, яке знову повірило у визволення, відразу розчарувалося у визволителях від московської неволі, які почали утверджувати свою окупаційну владу арештами, вивезенням до тюрем і концтаборів, ловами за примусовими робітниками для Німеччини, розстрілами без суду українських патріотів. За три роки окупації в міських таборах смерті загинуло понад 127 тисяч осіб, в основному мирне населення. Через так звану біржу праці до Німеччини на примусові роботи було вивезено майже 18 тисяч осіб. Усі державні підприємства міста були оголошені німецькою власністю. Більшість навчальних закладів не працювала.

В 1943 році німецький уряд зібрав у Львові нараду з приводу створення Стрілецької дивізії СС «Галичина». Дозвіл на її створення дав Гітлер, а організацію взяв на себе голова Українського Центрального Комітету д-р Володимир Кубійович. До складу дивізії мали входити добровольці — українці у віці 20—25 років, які мали право носити на формі свою крайову відзнаку.

19 квітня був оголошений призов до дивізії СС «Галичина». В нашому місті містився один із збірних пунктів. Групи добровольців по 300—400 чол. у призначений їм день прибували з різних куточків області до Станіслава, звідси по-

Формування дивізії СС «Галичина»
11 липня 1943 року. Сучасний Вічевий майдан

іздом вони відправлялися до місця вишколу. Всього зі Станіславщини до дивізії вступило 3622 добровольці, але частина з них сподівалася, отримавши зброю, втекти до лав УПА. Вже 2 березня 1944 року після одного з боїв у Бродах на цвинтарі Героїв ховали перших загиблих — стрільців Олексу Боб'яка та Романа Андрійчука із Станіслава.

Впродовж жовтня—листопада 1943 року в Станіславі німці провели масові облави. Арештованих під час облав людей, як правило, звинувачували в «сприянні бандитам», «належності до ОУН», а понад 100 українців розстріляли «за сприяння жидам». Для прилюдних розстрілів у Станіславі відбирали з-поміж арештованих 10—50 чоловік, а фізично здорових — відправляли на примусові роботи до Німеччини. Зокрема прилюдні страти в Станіславі відбулися 23 жовтня 1943 року (22 особи), 30 жовтня (13 осіб), 17 листопада (25 осіб страчено біля жидівської синагоги).

Запитання: 1. Чому місцеве населення розчарувалося у визволителях від московської неволі? 2. Як відгукнулося населення міста на звістку про організацію дивізії СС «Галичина»? 3. Якою метою німці проводили в місті масові облави?

3. Боротьба підпілля. Фашистам, незважаючи на те, що застосовувалися всі найжахливіші методи насилля: арешти, розстріли, тортури, — так і не вдалося перетворити місцеве населення на покірних рабів. Ніщо не могло затьмарити прагнення народу до свободи, а поведінка окупантів тільки посилювала його. Протягом усього періоду окупації збройне підпілля активно діяло як у місті, так і на його околицях.

ОУН не була єдиною силою, що в умовах окупації організувала опір фашистам. У 1941 році в обласному центрі діяв підпільний Станіславський обком КП(б)У, який очолював Ю. С. Безкровний. У помешканні Олекси Мартинюка (тепер вул. Привокзальна, 1) обком влаштував явочну квартиру. Але вже в листопаді 1941 року його члени та їхні прихильники (разом близько 30 чоловік) були заарештовані гестапо і страчені вогнем.

В 1942—1943 роках у Станіславі діяла підпільна група, яку очолював М. П. Чередарчук. Значне місце в діяльності її членів займало розповсюдження антифашистської літератури, газет «Боротьба», «Новий дім», «Партизан», листівок з повідомленням радянського Інформбюро. Група мала тісні зв'язки з львівською підпільною організацією «Народна гвардія» імені І. Франка.

ДАВАРСНАТО НКХІНОГО ІНІЦІАТ. 82 3

Додаток

Про діяльність ОУН на теренах Станіславщини

(з літературних джерел)

10 лютого 1940 р. у Кракові було утворено «Революційний провід ОУН», стратегія якого зводилася до боротьби проти всіх, хто проти Української державності. На теренах Станіславщини керував його роботою О. Луцький, до військового штабу ввійшов також Ілля Семенчик — інженер-економіст із Станіслава. Щоб не викликати повстання в глибокому тилу, німці уже у вересні 1941 року спрямували головний удар проти керівників і активних членів місцевих клітин ОУН. У Станіславі були заарештовані керівник Станіславського обласного проводу ОУН Роман Малащук та його члени Василь Бандера, Євген Лозинський, Богдан Рибчук, а також декілька десятків рядових членів.

Жорстокий терор проти місцевого українського населення спонукав до створення регулярних військових формувань в Галичині. Зокрема Станіславський окружний провід очолив досвідчений підпільник Ярослав Мельник (Роберт), член Головного Проводу і Крайовий провідник ОУН Підкарпатського краю від Лемківщини до Черемошу. До нього Станіславський окружний провід очолювали Василь Дейчаківський «Мирон», який загинув 7 квітня 1944 року, та Роман Мокрий

«Байда», який загинув 5 травня 1944 року. «Роберт» загинув 31 жовтня 1946 року в бою з військовим відділом НКВС.

У 1944 році було проведено реорганізацію УПА. Зокрема була створена група УПА-Захід, до якої входило 5 воєнних округ (ВО), в тому числі ВО № 4 «Говерла», яке діяло у Станіславській області (командир — підполковник Іван Бутковський — «Гуцул», начальник штабу — «Колчак»).

Запитання: 1. Чому ОУН вимушена була боротися з фашистами в підпіллі? 2. Прочитайте додаток і відповіжте на запитання: як ОУН організувала боротьбу з окупантами на теренах Станіславської області? 3. Які підпільні організації, крім ОУН, існували в Станіславі в роки війни?

§ 28. ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ СТАНІСЛАВА

Ключові терміни і поняття: кривава «Шаріка», «табір смерті», «Блакитний понеділок», ґето, «Сталаг-371».

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Як німецькі фашисти ставилися до мешканців міста?
2. Чи можна виправдати масове знищення фашистами єврейського населення міста?

1. Кривава «Шаріка» і «табір смерті». Окупанти й не думали міняти свою політику щодо міського населення. Арешти і розстріли тривали, причому ґестапівці часто розстрілювали мешканців міста на прилюдних езекуціях.

14 листопада 1943 року в станіславському театрі (тепер будинок обласної філармонії) йшла прем'єра п'єси Я. Барнича «Шаріка». Під час третьої дії до театру ввірвалися ґестапівці. Того вечора заарештували 140 чоловік. Під час каральної акції в театрі несподівано заgrimіли постріли. Один з глядачів вибіг на сходи, вибив шибку і таким чином, здається, врятувався. Цим глядачем був обласний провідник СБ ОУН «Митор» — Володимир Лівий. У тюрмі людей, захоплених у театрі, нещадно били, вимагаючи зізнання про зв'язки з ОУН. 17 листопада

Пам'ятник страченим

1943 року в драмтеатрі відбувся суд над 35-ма арештованими, 27 з них, у тому числі й одна жінка, були засуджені до смертної кари. Відразу після суду на площі біля театру під стінами синагоги при великому натовпі, зігнаному фашистами, в'язні були розстріляні. Ще 30 осіб відправили на роботу до Німеччини. Народ відразу відгукнувся на цю подію, склавши пісню про подвиг членів ОУН.

На південно-західній околиці Станіслава гітлерівці створили концтабір, що дістав красномовну назву «табір смерті». В ньому щодня гітлерівці знищували по 100—150 чоловік, а в жовтні 1941 року тут було розстріляно 15 000 мирних громадян, серед них багато жінок і дітей.

Додаток

Про розстріл в'язнів 17 листопада 1943 року

(з літературних джерел)

Під час розстрілу в'язні поводитися поважно і гідно. Майже всі молилися, дехто кидав оклик: «Слава Україні», а одна десятка заїнтонувала наш національний гімн і з його звуками загинула. Суд і розстріл закінчилися о 1-й годині 30 хвилин після полудня.

Василь Яшан

Запитання: 1. Які події відбулися в міському театрі 14 листопада 1943 р.? 2. Чому фашисти вимагали від арештованих зізнання в зв'язках з ОУН? 3. Прочитайте додаток і відповіжте на запитання: як зустріли смерть засуджені до смертної кари? 4. Чому концтабір, створений гітлерівцями, одержав назву «табір смерті»?

2. «Блакитний понеділок». Особливо жорстоко поводитися гітлерівці з євреями. За даними єврейської громади Станіслава, кількість єврейського населення області станом на

22 червня 1941 року становила 300 тисяч чоловік. Першу криваву акцію із знищення єврейського населення провели вже 3—9 серпня 1941 року. Вона отримала назву «Блакитний понеділок». Тоді було закатовано 1286 чоловік, серед яких 47 викладачів і вчителів, 217 лікарів, 125 юристів, 68 інженерів, 4 художники та ін.

12 жовтня 1941 р. фашисти наказали євреям зібратися поблизу синагоги (нині вул. Страчених), звідси їх відвезли вантажівками на єврейське кладовище. Тут уже були викопані великі ями завдовжки 60 м, завширшки — 20 м і завглибшки — 5 м. У цей день було знищено 12 000 євреїв. У листопаді 1941 року при вул. Бельведерській гітлерівці створили єврейське ґето. Виходити з нього через так звані шлюзи (пропускні пункти) могли лише ті, хто мав дозвіл працювати на підприємствах міста. На одязі євреїв повинні були носити жовті опаски на раменах з шестикутною зіркою і написом «юде». Ходити їм дозволялося тільки серединою дороги. 31 березня 1942 року ґестапо оточило ґето, захопило 5000 євреїв, яких поїздом відправили на Львівщину, де їх і знищили. З 20 квітня 1942 року євреям було заборонено покидати територію ґето. А 24 липня цього ж року тисячі цих нещасних людей-в'язнів були повішені на стовпах уздовж вулиці Бельведерської. Труп висіли три дні, наводячи жах на мешканців міста. 23 лютого 1943 року ґето було остаточно закрито. За час його існування в ньому замучили майже 30 000 чоловік. Серед них письменники Натан Штокгамер, Сидя Ріхтер, Фридерик Бертш, поет Бер Горовіц, історик Беубен Фан, дитяча поетеса Мінка Зильберман та ін. Загибло в ґето і чимало українців. Так, відомий лікар Воевідка пішов на смерть із своєю дружиною єврейкою.

Такою ж страхітливою була і доля євреїв, яких привезли з Угорщини. Їх поселили в млині. Зараз на цьому місці по вул. Пулюя розташований один з корпусів Національного технічного університету нафти і газу. Частина цих угорських євреїв померла від хвороб, а решту, близько 3000, гітлерівці розстріляли.

В грудні 1942 року німці провели перепис населення міста. За його даними, загальна чисельність населення Станіслава становила 43 288 осіб, у тому числі поляків — 19 707, українців — 16 819, німців — 8 900, фольксдойче* — 1576 осіб, євреїв не зафіксовано.

Додаток

Голокост у Станіславі (з літературних джерел)

По-звірячому ґестапівці мордували рабинів*. Вони заводили їх до клозету, встромляли лицем у вазу і зверху накривали пальтом. Кожна спроба вдихнути повітря жорстоко каралася прикладами ґвинтівок. В результаті цих тортур трьох рабинів замордували в клозеті до смерті. 70-річного рабина Горовиця і такого ж віку педіатра Заславську після тортур роздягли догола і під шумовий оркестр, організований з євреїв-арештантів, змусили танцювати «вальс смерті». Шеф ґестапо розстріляв їх, не виходячи із-за заставленого випивкою і закускою столу.

Цвинтар обнесли колючим дротом, на синагозі та по рогах цвинтаря встановили кулемети. Саме тут і були здійснені масові розстріли євреїв. За свідченням очевидців злочинів, всюди біля «табору смерті» та по всій південно-західній околиці міста було видно калюжі крові, а під час дощу земля була багряною. З настанням сильних морозів перед розстрілами арештантів заставляли роздягатися догола. З метою економії боєприпасів ще живих людей з обмороженими руками й ногами кидали в загальну могилу розстріляних.

Євреїв, які залишилися в місті живими після перших масових розстрілів, переселили в ґето по вул. Бельведерській. П'яні ґестапівці глумилися тут над молодими дівчатами-єврейками, вправлялися в стрільбі по живих «мішенях», кидаючи з другого або третього поверху дітей і на льоту стріляючи в них, одним пострілом вбиваючи матерів та їхніх дітей. ґето, в якому і так лютували страшний голод, хвороби, постійно поповнювалось новими мешканцями, яких звозили з усієї області. Для підвищення темпів масового знищення були створені

«млин смерті», «інфекційний дім» та «дитячий будинок».

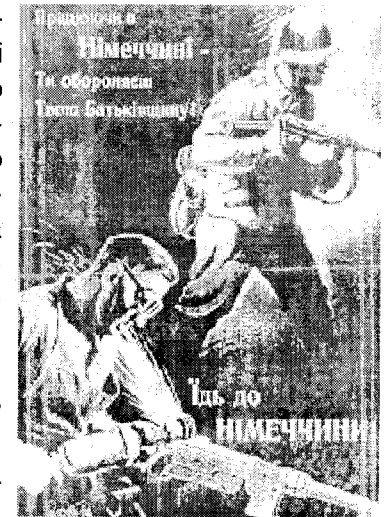
В «млині смерті» жертв доводили до повного знесилення, потім вивозили в «табір смерті» і кидали в ями живими. «Інфекційний дім» був розплідником різноманітних захворювань (сипного та черевного тифу, дизентерії та ін.). Тут розміщували ще здорових людей, свідомо наражаючи їх тим самим на смертельну небезпеку, а після неминучого летального кінця здорових жителів ґето заставляли вивозити трупи. В «дитячий будинок» «турботливо» поселяли вимучених, безпритульних дітей. Кожен 5–7 днів сюди приїжджали вантажівки, дітей кидали в кузови з другого поверху і відвозили в «табір смерті». З травмами від падінь, їх живими кидали в ями.

Останніх мешканців ґето примусили в його центрі підготувати могилу. Біля неї цілодобово проходили масові розстріли. Для освітлення в нічний час могили обливали гасом, спаливали по сусідству будинки разом із зачиненими в них мешканцями. Подальші акції окупанти провели шляхом спалювання жителів у будинках цілими кварталами, починаючи з околиць ґето. Після спалювання кварталів і знищення їхніх мешканців дротяні загородження переносились, і ґето поступово зменшувалося. В лютому 1943 року воно було ліквідовано повністю.

В протоколах допитів свідків є численні факти, які підтверджують дані про те, що в кінці війни німці здійснили заходи для знищення слідів злочинів. Для цього єврейський цвинтар був обнесений триметровим парканом. Трупи розстріляних і замучених викопували з ям, спаливали в спеціально привезених печах, попіл просіювали в пошуках золота, а кістки перемелювали. В акті огляду єврейського цвинтаря від 29.11.1944 р. вказано, що на цвинтарі в процесі огляду було виявлено 458 могил, з них — 32 групові, повністю заповнені трупами і попелом.

Запитання: 1. Яка акція німців одержала назву «Блакитний понеділок»? 2. З якою метою фашисти створили в Станіславі єврейське ґето? 3. Прочитайте додаток і відповідайте на запитання: чому за даними перепису населення міста в грудні 1942 р. євреїв у Станіславі не було виявлено?

3. «Сталаг-371». У період фашистської окупації діяв у Станіславі табір для військовополонених, що отримав назву «Сталаг-371». Донині в одній з військових частин по вул. Чорновола збереглися його бараки. Перша група в'язнів прибула сюди влітку 1941 року. Значну частину в'язнів табору становили голландці, серед яких було 5 генералів, 1880 офіцерів, 150 курсантів морських і сухопутних військ. Цікаво, що групі голландських полонених удалося втекти із «Сталагу». Загін УПА допоміг їм евакуюватися в Будапешт, де вони й зустріли кінець війни.

Агітаційний плакат, який закликав мешканців міста їхати на роботу до нацистської Німеччини

Узагальнюючи весь жах фашистського терору в місті, не можна не відзначити, що за період окупації від рук гітлерівців у Станіславі загинуло 128 272, вивезено з обласного центру на роботу до Німеччини — 17 625 осіб.

Запитання: 1. Який табір для військовополонених діяв у Станіславі в роки війни? 2. Яку роль у долі голландських утікачів з табору зіграли вояки УПА?

4. Повернення радянського війська. З наближенням Червоної армії до кордонів Станіславщини все більшою ставала напруга серед місцевого населення. Безперечно, майже кожен замислювався над тим, що його чекає з поверненням радянської влади. Однак національна свідомість та пережите в 1939—1941 роках брали гору над страхом. Свідченням цього є масові антирадянські віча-мітинги, що хвилию прокотилися містами і селами Галичини в лютому 1944 року. Звичайно, можна говорити, що їх проводили під тиском німців. Однак німцям уже було не до мітингів.

Час визволення наближався. В ніч на 27 липня 1944 р. з'єднання 30-го стрілецького корпусу під командуванням

генерал-майора Г. С. Лазька і гвардійською стрілецького корпусу під командуванням генерал-майора І. М. Афоніна оволоділи Станіславом. У боях за місто загинуло 509 радянських воїнів, серед них Герої Радянського Союзу ст. сержант І. К. Сєриков, ст. лейтенант Д. І. Сірик, капітан Т. О. Симаков.

Запитання: 1. Чому в лютому 1944 р. у Галичині пройшли масові антирадянські мітинги? 2. Коли місто було визволене від німецько-фашистських окупантів? 3. Скільки воїнів загинуло під час визволення міста?

§ 29. ЖИТТЯ МІСТА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Ключові терміни і поняття: німецька власність, приватизація, заклади культури і торгівлі «тільки для німців», розвиток культури.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Як ставилися німецькі окупанти до промислових підприємств міста? Чому?

2. Як українська громада міста оберігала свою національну культуру під час війни?

1. Міське господарство в часи німецько-фашистської окупації. З приходом до міста фашистів усі державні підприємства оголошували німецькою власністю. Приватизації не підлягали промислові підприємства, на яких працювало до 20-ти найманих робітників за умови, що власник міг документально підтвердити те, що дане підприємство чи майстерня належали йому до 1 вересня 1939 року. Виняток становили євреї, для яких повернення власності було «виключене». Примусова колективізація 1939—1941 рр., непосильні поставки зерна державі в цей період зробили свою справу. В місті з весни 1941 року не вистачало хліба. Люди ще з вечора займали чергу під крамницею і часто, простоявши цілу ніч, ні з чим поверталися додому. Тому для розподілу продуктів харчування було запроваджено карткову систему.

Культурні, освітні і лікувальні заклади були перетворені на ко-

ношні та склади, або інші подібні заклади. Так, в учительському інституті була влаштована тюрма гестапо, в 15-й і 19-й школах, інституті вдосконалення вчителів — біржі праці, технікум фізичної культури був перетворений на конюшню. Фашистські офіцери й

У цьому будинку розміщувався магазин «Ганза»

чиновники займали найкращі будинки. Виганяючи з них їхніх власників, вони створювали для себе окремі кінотеатри, кав'ярні, крамниці тощо. Так, на місці сучасного дитячого супермаркету «Антошка» в роки окупації красувалася і приваблювала багатством товарів, не доступних мешканцям міста, крамниця «Ганза» «нур фір Дойче» (тільки для німців). Під час німецької окупації кінотеатр «Тон» перебудували, і він також працював тільки для німців.

За період свого панування фашисти зруйнували майже всі підприємства міста, вивезли устаткування та сировину. Особливо постраждали паровозоремонтний, дрїжджовий, машинобудівний заводи, меблева фабрика. Окупанти вивезли до Німеччини устаткування електростанції, майно і обладнання шкіл, лікарень, бібліотек. Вони зруйнували 2000 житлових будинків, що становило понад чверть міського житлового фонду.

1942—1943 роки характеризуються провалом німецького плану «блискавичної війни» та переходом Червоної армії в контрнаступ. У цей час тиск на населення з боку німецької адміністрації ще більше посилюється.

Не хотілося б, щоб склалося враження, що в період окупації в місті щодня лунали постріли, лилася кров, проводилися облави. Мешканці міста продовжували вирішувати свої буденні, щоденні справи, розвивалися культура, шкільництво, друкувалися книжки, виходила преса.

Запитання: 1. Чому в місті було введено карткову систему розподілу продовольства? 2. Хто мав право приватизувати промислові підприємства? 3. Чому

фашисти створювали для себе окремі заклади культури, кав'ярні, крамниці?
4. Яких збитків зазнало міське господарство в часи окупації?

2. Культура. Під жорсткий контроль німецької адміністрації потрапило і культурне життя станіславчан. Були заборонені українські громадські організації і часописи, виразники «самостійницького духу». Зокрема «Просвіта» змушена була змінити назву на «Українське Освітнє Товариство», газета «Самостійна Україна» на «Українське слово», була заборонена діяльність відновленої ОУН «Січі», а також «Пласту» й «Сокола».

І все ж, незважаючи на деякі переслідування «самостійницького духу», культурне життя в місті розвивалося завдяки діяльності культурно-освітнього відділу Окружної структури Українського Національного Комітету.

Не стояла осторонь усіх процесів і Українська Греко-Католицька Церква. Помітний вплив на свідомість українського громадянства міста мали два Пастирські листи митрополита Андрея Шептицького, в яких піднімалося питання примирення і об'єднання всіх Церков в Україні.

Значну увагу вихованню і фізичному загартуванню української молоді приділяв міський відділ молоді Українського Окружного Комітету (УОК). При ньому діяли такі секції, як «Опіки над молоддю», «Студентська секція», «Секція підготовки тіловиховників» та інші. Культурно-освітній відділ Станіславського Українського Окружного Комітету очолював проф. Антон Княжинський. Його стараннями з 7 по 29 березня 1943 року в області широко відзначали «Шевченківські дні». В Станіславі урочисті збори відбулися 7 березня, в яких узяли участь голова УОК М. Лепкий, єпископ-помічник Іван Лятошевський та інші. До програми свята входили: урочисті збори, концерти, театральні вистави, літературні вечори, виставки. Слід зазначити, що українська громадськість міста не мала можливості широко відзначити 80-річчя від дня смерті Т. Шевченка, оскільки радянська влада боялася «самостійницького духу».

З ініціативи відділу культурно-освітньої праці УОК у серпні 1942 року відбулися крайовий конкурс хорових колективів, «Свято української пісні» й інші культурно-мистецькі конкурси.

По Адольф Гітлер Штрассе (тепер вул. Незалежності) працювала книгарня М. Самоверського (тепер книгарні «Ольвія» та «Букініст»). Вона стала справжнім культурним центром нашого міста в роки війни. В крамниці можна було не тільки придбати книжки, але й передплатити газети й журнали. Тут же була і бібліотека.

Не припиняв своєї діяльності і драматичний театр імені І. Франка в Станіславі (головний режисер Божедан, директор Хичій). Новий театральний сезон 1942 року він розпочав прем'єрою п'єси Б. Грінченка «Степовий гість».

А 9 березня 1942 р. у залі «Сокола» відбувся великий концерт за участю відомих львівських співаків О. Лозицької (сопрано), Д. Йохи (баритон) і В. Тисяка (тенор).

23 травня 1943 року на зібрані громадські кошти встановили пам'ятник на могилі композитора Дениса Січинського (скульптор Михайло Зорій).

Запитання: 1. Чому німці заборонили діяльність українських громадських організацій? 2. Завдяки діяльності якої організації українській громаді міста вдалося зберігати свою культуру? 3. Які культурно-мистецькі заклади працювали в місті під час німецької окупації?

3. Освіта. Постійна потреба в кваліфікованій робочій силі для роботи в Німеччині спричинила розвиток в області фахового шкільництва. Базовою освітою для одно- і дворічних фахових шкіл була початкова школа (6 класів). У них, крім того, обов'язково вивчали і німецьку мову. У фахових школах учні три дні проходили теоретичний курс, а подальші три дні — практичні заняття у майстернях. У 1941—1942 навчальному році в Станіславі було 8 таких шкіл. У них навчалася молодь від 14-ти до 18-ти років. Крім цих закладів освіти, працювали також 1 гімназія та 8 народних шкіл. Але в останніх можна було здобути освіту тільки на рівні 5-ти класів, а географію та історію у народних школах не вивчали зовсім.

Однак вищих українських навчальних закладів у Галичині в період окупації не відкривали. Тому вищу освіту окремі українці здобували у вищих школах Берліну, де в червні 1942 р. з 3464 студентів 319 були українцями.

Запитання: 1. Чому німці відкрили в Станіславі фахові школи? 2. Яку освіту можна було здобути в гімназії та народних школах у роки німецької окупації?

4. Музеї. Під час відступу з міста більшовики мали намір вивезти весь музей, але не встигли і вивезли лише цінну колекцію старих монет, старовинні ікони й окремі речі побуту: ліжники, килими, вишивки, взірці одягу, посуду тощо. З 5 жовтня 1941 року відновив свою роботу обласний історико-краєзнавчий музей, який містився в одноповерховому будинку по теперішній вул. Чорновола. Експозиція складалася із 16-ти розділів і була представлена експонатами, взятими із фондів Покутського музею, музею «Рідної Школи», Гуцульського музею з Жаб'юго (нині Верховина — авт.), фондів Духовної семінарії та приватної колекції братів Гільовських з Яремчого. Музей мав три відділи: природничий, етнографічний та історичний.

З 15 по 29 березня 1943 року в приміщенні історико-краєзнавчого музею була розгорнута виставка «Шевченко і про Шевченка».

Запитання: 1. Чому більшовики при відступі з міста мали намір вивезти весь історико-краєзнавчий музей? 2. На базі яких музеїв створили експозиції музею?

ТЕМА 7. РОЗВИТОК МІСТА В СКЛАДІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

...це два сусідні міста, просторово дуже близькі, власне кажучи, перше перебуває всередині другого, місто в місті ...Станіславів був і залишається в межах історичного центру... Івано-Франківськ натомість — це вся пізніша навколишня забудова, всі ці так звані мікрорайони, промислові території, панельні джунглі... Так, насправді це два міста — внутрішнє і зовнішнє, таємне і явне, буденне й магічне.

Юрій Андрухович

§ 30. НАШЕ МІСТО У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944—1991 рр.)

Ключові терміни і поняття: боротьба з радянською владою, відбудова господарства, газифікація, «станіславське море», Івано-Франківськ, новий центр.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому ОУН—УПА продовжували боротьбу з радянською владою після визволення від німецько-фашистських окупантів?

2. Чому наше місто перейменували на Івано-Франківськ?

1. Боротьба триває. Добре пам'ятаючи репресії радянської влади проти мешканців міста, які відбувалися в 1939—1941 роках, воїни ОУН—УПА продовжували боротьбу за незалежність України до середини 50-х років ХХ ст. Тільки тепер це була боротьба з радянською владою на Прикарпатті. Цьому сприяло й те, що арешти й репресії тривали й далі.

31 жовтня 1945 року відтинок УПА «Чорний ліс» під командою Василя Андрусяка (псевда — «Грегіт», «Різун») здійсни-

ли «наскок» на Станіслав. Повстанці захопили крамниці «Облспоживспілки», медичні склади, а також узяли в полон найбільш зненавиджених енкаведистів і комуністів. Захоплені трофеї їм удалося вивезти до Чорного лісу.

З метою недопущення у майбутньому подібних нападів на місто більшовики в 1946 р. почали палити ліси під Станіславом, попередньо проводячи в них облави на українських патріотів. У лютому цього року загинув «Грегіт» («Різун»).

25 лютого його тіло привезли до Станіслава і протягом чотирьох днів оглядали більшовицькі чиновники різних рангів.

6 квітня 1949 року від рук енкаведистів у Княгинині загинули члени відділу пропаганди надрайонного проводу ОУН Василь Гроссберг, Ганна Соколовська і Ганна Сміжак.

Запитання: 1. З якою метою вояки ОУН—УПА здійснили наскок на Станіслав у кінці жовтня 1945 р.? 2. Чому більшовики палили ліси під Станіславом?

Василь Андрусяк

2. Від Станіслава до Івано-Франківська. Після звільнення від фашистсько-німецьких загарбників і відновлення діяльності місцевих органів влади станіславці з ентузіазмом узялися за відбудову міста. Спочатку найбільшу увагу приділили відновленню транспорту. Вже 19 серпня 1944 р. залізнична станція прийняла перший поїзд з вантажами для фронту, а незабаром розпочав роботу і паровозоремонтний завод. У серпні 1945 р. у газеті «Прикарпатська правда» було надруковане повідомлення про початок підготовчих робіт з реконструкції Станіслава, розрахованих на 20 років. На реконструкцію міста уряд України планував витратити 100 тис. карбованців (у цінах того часу — авт.). Основні напрямки цієї реконструкції передбачали в першу чергу «покращення побутових умов населення, зовнішнього вигляду міста, виділення промислової зони».

В перші місяці після визволення в Станіславі відновили свою роботу підприємства деревообробної, легкої, харчо-

вої промисловості, виробництво будівельних матеріалів, запрацювали швейна, ватно-ватинна фабрики, шкіряний завод. У 1950 р. було капітально відремонтовано близько 30 тис. кв. м житла та бруківку в центральній частині міста. В цьому ж році Станіславська міська рада депутатів трудящих нібито «на численні прохання трудових колективів» звернулася до вищих органів з проханням змінити назву Станіслава на Сталінськ-Прикарпатський. На щастя, рішення щодо цього перейменування міста так і не було ухвалене.

Якщо раніше для освітлення вулиць та опалення використовували скраплений газ, який штучно одержували на газовому заводі, то з 1954 року в місті розпочалися роботи з газифікації квартир природним газом завдяки прокладанню до Станіслава центрального газопроводу. Вони в часі співпали з прокладанням нового, потужнішого водопроводу і каналізації, оскільки старі вже не забезпечували потреб міста, що зростало. Незважаючи на дощ і хуртовину, риття канав і прокладання труб не припиняли. На цілі кілометри розтяглися будівельні ділянки на вулицях міста.

В червні 1955 р. урочисто відкрили «станіславське море» — міське озеро. На розчищенні місця для нього з ентузіазмом працювали молоді робітники, студенти, старшокласники. За парком спорудили стадіон.

Починаючи з 1957 р. жителі міста могли користуватися новим видом зв'язку — в найлюдніших місцях Станіслава встановили сім перших телефонів-автоматів, і їхня кількість постійно зростала.

Влада намагалася якнайшвидше впорядкувати місто, тому в серпні обласна газета «Прикарпатська правда» оголосила конкурс «Люби своє місто». Трудящі і домогосподарки, впорядковуючи свої вулиці, будинки та подвір'я, змагалися за звання «найкращий будинок, подвір'я, вулиця, балкон, дитячий будинок». На об'єктах, відзначених у ході конкурсу, встановлювали таблички «зразковий будинок», «зразкове подвір'я» тощо. Такі таблички де-не-де збереглися до середини 80-х років минулого століття.

У кінці 50-х років ХХ ст. почалася забудова нових мікрорайонів міста. Особливо активно проводилося житлове будівництво по вулиці Московській (нині — Бельведерська), де зводили так звані «Станіславські Черьомушки*». Тут уперше в Станіславі застосували комплексний підхід до забудови. В новому мікрорайоні одночасно споруджували 11 будинків, дев'ять з яких були житловими. По завершенні будівництва вони мали становити єдиний архітектурний ансамбль.

9 листопада 1962 року вийшов указ Президії Верховної Ради УРСР, за яким «Беручи до уваги побажання трудових колективів міста та області, Президія ВР УРСР постановила: перейменувати м. Станіслав на Івано-Франківськ, а Станіславську область на Івано-Франківську». Так завершилася історія Станіслава, і розпочалася історія Івано-Франківська.

Додаток

Іван Франко і наше місто (з літературних джерел)

У червні 1880 року зі старого вокзалу по вулиці Сапєжинській у супроводі жандарма йшов «цюпасом» — по «етапу» І. Франко, щоб переночувати в одній з камер арешту по теперішній Галицькій вулиці, 7, а наступного дня цією ж вулицею знову попрямувати на вокзал і поїздом повернутися в рідні Нагуєвичі. Це сталося після несподіваного та необґрунтованого арешту письменника в Яблунові та Коломиї.

Через чотири роки більш приємні події знову привели Івана Франка на вулицю Сапєжинську. В 1884 р. він приїжджав у наше місто, щоб у будинку Б. Дескура брати участь у диспутах молоді, «що шукали нових доріг для суспільно корисної праці». Тут молодий письменник познайомився з народною вчителькою Йосипою Дзвонковською, яку щиро, глибоко та із взаємністю покохав і яка ввійшла у його життя і творчість. Франко часто заходив до дівчини і навіть 16 червня цього року просив українську поетесу Уляну Кравченко писати йому на адресу Й. Дзвонковської, яка проживає на Сапєжинській вулиці за Тисменицькою рампою (товарною платформою — авт.). Свої щирі почуття до Йосипи поет висловив у ліричних

віршах «Не схийляй своє личко прекрасне», «Гей рибачко чорноока», «Апострофа» (до Й. Д.), «Перспектива», «Рік минув, як ми пізнались». На жаль, хвора на сухоти Йосипа Дзвонковська померла у 30 років і була похована на міському кладовищі (нині Меморіальний сквер — авт.). Її могила лежала приблизно на 50 м ліворуч від пам'ятника Д. Січинському і, на жаль, не збереглася.

У 1884 р. українська письменниця і громадська діячка демократичного напрямку заснувала у Станіславі «Товариство руських жінок». Каменяр виступив з промовою на перших зборах товариства, а докладний звіт з першого в Галичині жіночого форуму опублікував під назвою «Перші загальні збори руського жіночого товариства в Станіславі».

У 1889 р. письменник читав свої твори у залі по вул. Галицькій, 7, у цьому ж році він виступив перед громадськістю міста з нагоди річниці Т. Г. Шевченка. У своєму виступі він високо оцінив творчість видатного поета. У 1890 р. за спогадами колишнього учня Станіславської гімназії письменника Михайла Яцкова Франко виступив з блискучою промовою про поему «Тополя». «Він сидів зі своєю дружиною, — згадував М. Яцків, — був у темно-синьому костюмі і вишиваній сорочці з синьою стрічкою... Франко зробив доповідь про «Тополю» Шевченка. Пам'ятаю його ядерний голос і ясний виклад».

У 1892 р. І. Франко разом з М. Павликом провели у Станіславі збори радикальної партії, які мали відбутися у залі Седельмаєра при теперішній вулиці Новгородській, проте міська влада в останню хвилину визнала цю залу небезпечною для перебування в ній великої кількості людей. Тому збори відбулися у міській лазні при вулиці Низовій, 5.

У 1911 р. І. Франко читав свою поему «Мойсей» у залі будинку «Руської бесіди» по вул. Собеського, 24 (нині Січових стрільців — авт.). Станіславці могли бачити і чути Івана Франка і в 1914 р.

За В. Грабовецьким і В. Полеком

Запитання: 1. Які промислові об'єкти відбудовували ще у воєнний період? Чому? 2. Які зміни відбулися в благоустрої міста в 50-ті роки ХХ ст.? 3. Коли і чому ухвалили рішення про перейменування нашого міста на Івано-Франківськ?

§ 31. РОЗВИТОК ГОСПОДАРСТВА МІСТА

Ключові терміни і поняття: «демографічна революція», машинобудування, «закрите» місто, транспорт, нові мікрорайони, формування нового центру.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Чому змінився національний склад населення міста?
2. Чому в другій половині ХХ ст. у місті створювали підприємства трудомістких галузей промисловості?
3. Що викликало спорудження житлових будинків у нових мікрорайонах міста?

1. Населення. Населення міста швидко зростало, тим самим прискорилися урбаністичні процеси.

Таблиця 5. Динаміка чисельності населення міста в другій половині ХХ ст. (тисяч осіб)

1944 р.	1951 р.	1968 р.	1989 р.	1991 р.
34,8	60	96	213,9	225,8

Таке різке збільшення чисельності населення пояснюється швидким розвитком промисловості. Для роботи на підприємствах потрібна була велика кількість робітників, ряди яких поповнювалися в основному жителями навколишніх сіл та сусідніх районів області. Крім того, до Івано-Франківська направляли спеціалістів і військовиків зі східних областей та республік колишнього СРСР, переважно з Росії. Таким чином, у СРСР відбувалася «демографічна революція» — планомірна загальносоюзна політика міграцій.

Змінився й національний склад населення міста. Хоча переважальною за чисельністю національністю були українці, в Івано-Франківську жили росіяни, євреї, поляки і представники інших національностей.

Запитання: 1. Завдяки яким верствам населення збільшувалася чисельність населення міста? 2. Які зміни відбулися в національному складі населення міста?

2. Розвиток господарства. Машинобудівні та ремонтні підприємства міста почали відновлювати ще у військовий час. До початку 50-х років робота промисловості міста була практично повністю відновлена. Стали до ладу машинобудівний і паровозоремонтний заводи, шкіряно-взуттєвий комбінат, трикотажна та меблева фабрики. За 1945—1950 роки валова продукція підприємств міста зросла в 9 разів. На той час у місті налічувалося 43 промислових підприємств. З 1955 р. запрацював завод залізобетонних виробів.

У 60—70-х роках ХХ ст. в Івано-Франківську через надлишок трудових ресурсів швидкими темпами розвивається машинобудівна промисловість. Тільки за 1963 р. у місті побудовано понад 60 нових промислових об'єктів, у тому числі 18 цехів для нових підприємств. У 1964 р. стає до ладу фурнітурний завод, у 1965 р. розпочинає роботу цементно-шиферний. З 1967 р. розпочинається будівництво заводу «Позитрон», майже одночасно з ним зводять цехи арматурного і заводу «Автоливш». В 1978 р. першу продукцію випустив «Карпатпресмаш», у 1979 р. завершено будівництво радіозаводу. У цей же період розширено і переобладнано приладобудівний завод. З'явилося в місті й нове підприємство хімічної промисловості — завод тонкого органічного синтезу (нині ВАТ «Барва»). На жаль, машинобудівні підприємства міста входили до складу військово-промислового комплексу СРСР і виготовляли в основному продукцію на замовлення військових. Через це Івано-Франківськ був оголошений «закритим» містом, тому розвиток туризму, особливо іноземного, був обмежений.

Запитання: 1. Які промислові підприємства розпочали свою роботу в 60-х, у 70-х роках? 2. Які галузі промисловості одержали першочерговий розвиток у нашому місті? 3. Чому наше місто було «закритим»?

3. Розвиток транспорту. Івано-Франківськ у другій половині ХХ ст. продовжував бути важливим транспортним центром Прикарпаття. В нашому місті сходяться залізничні маршрути шести напрямків.

У післявоєнні роки, крім залізничного, в місті починає розвиватися й автомобільний транспорт. Першим возив паса-

жирів автобус з дерев'яним кузовом, зроблений на базі «полторки» «АМО-Ф-15». Він їздив за маршрутом від пошти по вул. Радянській і, не доїжджаючи до мосту через річку, повертав у вуличку, з якої потім виїжджав заднім ходом. Кому належав цей автобус, невідомо. Із створенням у місті автопарку першим відкрили рух автобусів за маршрутом «стадіон — вул. Калініна» (район Княгинина-Гірки). Поступово кількість міських маршрутів зростала. Автобусне сполучення з'єднало обласний центр з усіма районами, сусідніми областями, Києвом та Молдовою.

З кінця 50-х років у місті було побудовано аеропорт із злітно-посадковою смугою з твердим покриттям. У травні 1959 року екіпаж літака ІЛ-12 здійснив перший пасажирський політ за маршрутом Станіслав—Москва. Після реконструкції аеровокзалу, яка завершилася в грудні 1985 р., він був визнаний як один з найкращих в Україні. Аеровокзал приваблює оригінальністю фасаду, черепичним дахом у гуцульському стилі, вдалим інтер'єрами, а також найсучаснішою інформаційною апаратурою.

Найновіший вид міського транспорту в Івано-Франківську — тролейбусний. Першу тролейбусну лінію протяжністю 10,5 км увели в дію в 1983 році.

Запитання: 1. Чому Івано-Франківськ вважався значним транспортним центром Прикарпаття? 2. Які нові види транспорту з'явилися в нашому місті? 3. Чому тролейбусний вид міського транспорту вважається наймолодшим?

4. Розбудова Івано-Франківська.

Завдяки промислому розвитку міста та збільшенню чисельності населення міста в другій половині ХХ ст. Івано-Франківськ активно розбудовується.

В 60-х роках з'явилися нові вулиці в районі залізничної станції. На місці пустирів по вул. Московській (тепер Бельведерська), по вул. Куйбишева (тепер

Панорама нових мікрорайонів міста

С. Бандери), по вул. Набережній та в інших районах споруджено багатоповерхові будинки, на мапі міста з'явилися Північний (тепер Пушкіна) і Південний бульвари тощо. Будували житлові споруди й у районі трикотажної фабрики, по вул. Чкалова (тепер Сорохтея).

Згідно з генеральним планом у 70—80-ті роки ХХ ст. у нашому місті розбудовують нові мікрорайони — Позитрон, Пасічна, вулиці Будівельників, Братів Майданських (тепер вул. Хоткевича), у 80—90-ті роки починають забудовувати мікрорайон Каскад.

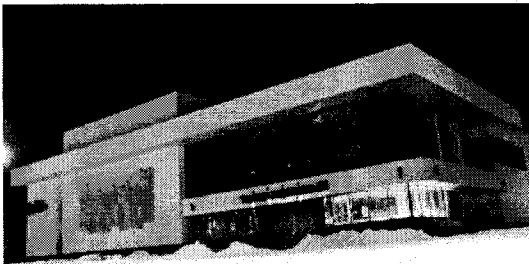
У 1962 році на південній околиці міста споруджено нове приміщення аеропорту, що привело до розширення меж міста й остаточного приєднання до нього села Опришівців. У 1982 році ухвалили рішення про приєднання до міста навколишніх сіл Вовчинця, Угорників і Микитинців. Так сформувалася сучасна територія міста.

Поступово формувався і новий центр Івано-Франківська (старий — площа Ринок). На вул. Радянській (тепер Незалежності), починаючи від перехрестя сучасних вулиць Січових стрільців та Незалежності, на місці одноповерхових будинків з'явилися багатоповерхові споруди житлового та громадсько-культурного призначення: Будинок художника, широкоформатний кінотеатр «Космос», восьмиповерховий готель (тепер готель «Надія»), нове приміщення обласного театру, Центр технічної інформації тощо. Типовий за зовнішнім виглядом театр ім. І. Франка — незвичайний за своїм художнім оформленням. Архітекторами Д. Сосновому, художниками В. Вільщуківі та В. Шевченку, столярові-червонодеревнику Д. Овчарові, різьбярєві В. Лукашу й авторів проекту театру Л. Сандлеру в 1982 р. присудили Державну премію УРСР ім. Шевченка.

В 70-х роках ХХ ст. зводять нові мости через обидві Бистриці та новий шляхопровід над залізничними коліями в кінці вул. Радянської (Незалежності).

В 1980 р. було перекрито частину вул. Радянської (Незалежності) і перетворено її на пішохідну зону. Старовинні бу-

динки відреставровано, оздоблено мармуром і деревом, тут з'явилися ліхтарі у стилі «ретро», фонтани і зручні лавки. За комплексну реконструкцію частини вул. Радянської архітекторам В. Мартинюку, Л. Попиченкові, В. Альоценку в 1988 р. присудили Державну премію УРСР.

Музично-драматичний театр
ім. Івана Франка

Додаток

Про будівництво кінотеатру «Космос» (з літературних джерел)

...Широкоформатний кінотеатр «Космос» споруджено на місці єврейського кладовища, яке було варварськи знищено, за проектом архітектора М. Вендзиловича й урочисто відкрито у 1963 р. Щоправда, після урочистого відкриття завалилася частина стелі, що мешканці міста сприйняли як покарання за осквернення пам'яті померлих євреїв.

За В. Полеком

Запитання: 1. Які мікрорайони з'явилися в нашому місті? 2. За створення яких об'єктів архітектори та робітники стали лавреатами Державної премії України? 3. Як формувався новий центр міста? 4. Прочитайте додаток і відповіжте на запитання: чому мешканці міста сприйняли обвал частини стелі в кінотеатрі «Космос» як покарання?

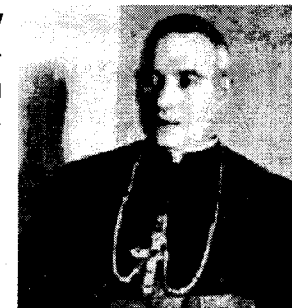
§ 32. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ

Ключові терміни і поняття: Московській патріархат, театр, ансамбль, літературне об'єднання, відділення Спілки художників, інститути, школи.

Знайдіть відповіді на запитання:

Які зміни відбулися в розвитку культури в нашому місті? Чи завжди вони були позитивними?

1. Зміни в релігійно-духовному житті міста. В перші роки після закінчення війни більшовики закрили більшість церков та всі монастирі в Станіславі. А ті храми, які залишилися діючими, були передані до складу православної церкви Московського патріархату. У вірменському костелі згодом розпочав роботу музей атеїзму, а решту закритих храмів було перетворено на склади. Арешти і репресії поширилися й на священників УГКЦ. Так, у квітні було заарештовано Станіславського єпископа Григорія Хомишина та єпископа-помічника І. Лятишевського.

Іван Лятишевський

Запитання: Чому, на вашу думку, за часів радянської влади була заборонена діяльність УГКЦ?

2. Розвиток культури. Відразу після закінчення військових дій на території України в місті відновили свою роботу бібліотеки, театр ім. Івана Франка, обласна філармонія, кінотеатри, клуби, різноманітні гуртки, історико-краєзнавчий музей. У 1945 р. кінотеатр «Тон» перейменували на кінотеатр ім. І. Франка, а в будинку «Сокола» розмістилася обласна бібліотека для дітей. Налагоджувати роботу театру допомагали артисти Золочівського пересувного театру з Харківської області. В роки радянської влади в репертуарі театру було широко представлено українську, російську та західноєвропейську класичну драматургію. Багато цікавих образів створили на сцені театру заслужені артисти УРСР І. Базилевич, О. Бобров, О. Затварська, В. Мельник, Ю. Шиманський, Народна артистка України Х. Фіцалович та інші.

Великою популярністю користувався Гуцульський ансамбль пісні і танцю. Ансамбль неодноразово гастролював у Києві, Москві, Ленінграді й інших містах СРСР, де знайомив глядачів з самобутнім гуцульським мистецтвом. Діти із задоволенням відвідували спектаклі лялькового театру ім. Павлика Морозова (тепер ім. Марійки Підгірянки).

В 1956 р. реконструювали кінотеатр ім. Шевченка, в якому розширили фойє, збудували естраду, стіни глядацького залу оббили матерією, розширили екран. Тут щонеділі і щосуботи давали концерти. В 1963 р. запрацював широкоформатний кінотеатр «Космос».

У 1948 р. у краєзнавчому музеї відкрилася виставка «Історія м. Станіслава». Серед її експонатів були макет м. Станіслава кінця XVII ст., старовинні плани міста, міські герб, ключі та різноманітна старовинна зброя. За післявоєнний період фонди музею поповнилися багатьма новими експонатами, які розповідали про природу, історію та культуру Прикарпаття.

У місті виходили обласні газети «Прикарпатська правда» та «Комсомольський прапор», з 1954 по 1957 рр. вийшли в світ три випуски альманаху «Радянське Прикарпаття».

В місті діяло обласне літературне об'єднання. Його діяльність пов'язана з іменами С. Пушика, Т. Мельничука, З. Турелик, П. Добрянського, В. Шмигленка та інших. Успішно працювали й художники. Твори М. Кіщука, І. Лободи, М. Фіголя, М. Варенні, А. Лендела можна було зустріти в багатьох музеях СРСР. При обласному відділенні Спілки художників України було створено майстерні художнього фонду України.

Проте інтелігенцію міста, яка боролася за збереження самобутності українського народу, й у ці роки радянська влада піддавала репресіям. У 1965 р. органи КДБ арештували за так звану антирадянську діяльність правозахисника і дисидента Валентина Мороза, який працював викладачем Івано-Франківського педінституту, та художника Опанаса Заливаху. 22 грудня 1982 р. провели черговий обшук в історика і краєзнавця П. Арсенича, якого протягом 1965—1986 рр. переслідували за націоналізм. Під час обшуку в нього конфіскували понад 30 книжок, серед яких були твори В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, П. Куліша, Б. Лепкого тощо.

На жаль, міським краєзнавцям у 80-ті роки ХХ ст. не вдалося переконати представників влади в необхідності збереження одного з найстаріших кладовищ України, перші по-

ховання на території якого відносилися до 1809 року. Тут були могили січових стільців та багатьох визначних діячів освіти і науки. Рішення про його перетворення на сквер чиновники ухвалили після відкриття нового приміщення театру. Під час перетворення кладовища на Театральний (тепер Меморіальний) сквер залишили тільки декілька пам'ятників.

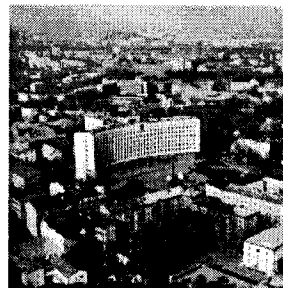
Запитання: 1. Які заклади культури були в місті в другій половині ХХ ст.? 2. Чому радянська влада боролася з національно свідомими людьми? 3. Які пам'ятки старовини були зруйновані в нашому місті? Чи було їхнє знищення доцільним?

3. Освіта. Відразу після закінчення військових дій відновив свою роботу Станіславський учительський інститут, який у 1950 р. було реорганізовано в педагогічний. Новий вищий навчальний заклад готував учителів за спеціальностями українська та російська мова і література, історія, математика і фізика. З 1945 р. розпочалася історія розвитку медичного інституту, який швидко перетворився на провідний медичний навчальний заклад України. В 1959 р. започатковано діяльність ще одного вищого навчального закладу міста, створеного на базі Львівського політехнічного інституту, — інституту нафти і газу. Радянська влада, проводячи цілеспрямований курс русифікації місцевого населення, перевела навчання у вишах міста на російську мову, хоча в «закритому» для іноземців місті потреби в цьому не було.

З метою підготовки кваліфікованих кадрів для міста і області в Івано-Франківську був відкритий і ряд технікумів, училищ і навчальних закладів профтехосвіти.

Перший навчальний рік у школах після визволення міста від німецько-фашистських загарбників розпочався вже 1 вересня 1944 року. В 1970 р. в Івано-Франківську працювало 23 загальноосвітні школи. Через активну забудову нових мікрорайонів міста виникла потреба й у нових школах, тому у 80-х роках ХХ ст. в обласному центрі практично щороку завершували будівництво нової школи. В цей же період усі діти дошкільного віку могли на бажання батьків відвідувати дитячі садочки.

Запитання: 1. Які вищі навчальні заклади розпочали свою діяльність у післявоєнні часи? 2. Чи доцільно було переводити виші на російську мову навчання в нашому місті? 3. Які зміни в місті відбулися в розвитку середньої та дошкільної освіти?

ТЕМА 8. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК У СКЛАДІ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

*І чи згадають нас майбутні покоління,
Чи розгадають замисли споруд, будов?
Ми ж бо будуєм нове місто й Україну,
Допоки в жилах ще вирує кров!*

Орест Івасик

§ 33. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

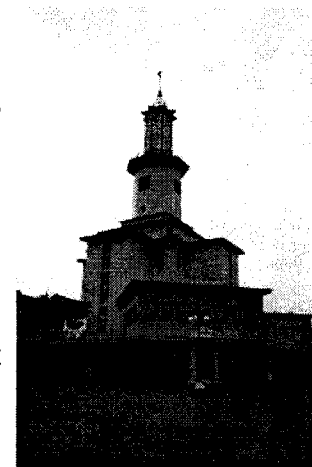
Ключові терміни і поняття: Народний Рух, демонтаж радянської символіки, реконструкція, промисловість, транспорт, інвестиції.

Знайдіть відповіді на запитання:

1. Які громадські організації активно боролися за відродження української державності?
2. Чи потрібно було витратити такі значні кошти на реконструкцію центральної частини міста?

1. Початок державотворчих процесів. Ще тривалий час після здобуття Україною незалежності життя держави ускладнювалося проросійською орієнтацією та низьким рівнем національної свідомості в окремих регіонах. Цього не скажеш про Івано-Франківськ. Ще з 1989 року на майданах і вулицях міста розгорнув свою динамічну діяльність Народний Рух за перебудову, або просто Рух. А на вільних виборах до міської ради 1990 року комуністична партія потерпіла поразку.

Згодом організують у місті Товариство української мови імені Т. Шев-

Міська ратуша наших днів

ченка, яке проводить мітинги, закликаючи народ до зміни політичної влади в країні.

А невдовзі розпочато демонтаж радянської символіки. Червоні прапори над містом було змінено на жовто-блакитні. 7 травня 2000 року, в День міста, жителі Івано-Франківська прийшли на оновлену площу Ринок. О 12-й годині почули бій курантів на ратуші, які багато років були безмовними, запрацював новий годинник з електронним механізмом, замаяворів синьо-жовтий прапор над позолоченим куполом ратуші. Підняв його на самій ратуші видатний історик і краєзнавець міста Петро Арсенич.

Дуже швидко в місті з'являється значна кількість нових часописів, які висвітлюють події того часу вже без прорадянського спрямування: "Новий час", "Західний кур'єр", "За незалежність", "Рідна земля", "Нова зоря" та "Тижневик Галичини". А 1 липня 1991 року на теренах області розпочав свою діяльність "Канал-402". Зараз в Івано-Франківську діють три студії телебачення, обласне радіомовлення і кілька приватних радіостудій. Цікавими є також газети "Галичина", "Прикарпатська правда", "Євроцентр", "Світ молоді", "Вперед", а також літературно-художній часопис "Перевал" та наукові видання, "Обрії", "Вісник".

Важливою політичною подією став візит до Івано-Франківська 6 січня 1993 року першого Президента незалежної України Леоніда Кравчука.

У цілому на початок 2003 року в місті легалізовано 712 об'єднань громадян, 131 політичну партію та 181 громадську організацію.

Запитання: 1. Чому на виборах народ висловив недовіру комуністичній партії? 2. Хто підняв синьо-жовтий прапор на оновленій ратуші? 3. Які засоби масової інформації висвітлювали процеси становлення Української держави?

2. Реконструкція і відбудова міста. Ми вже називали імена, які золотими буквами вписані в історію нашого Івано-Франківська, такі як старости міста Краттер та Мільбахер. Це люди, завдяки яким мандрівники захоплювалися містом, а жителі гордилися ним, своєю маленькою батьківщиною. В

сучасну історію назавжди вписане ім'я голови міста Зіновія Шкутяка. Саме під його керівництвом та завдяки сприянню обласної держадміністрації Івано-Франківськ перетворився на "маленький Париж". Оновлення міста почалося із реконструкції

*Роботи з реконструкції
центральної частини міста*

історико-архітектурної заповідної частини, яка охопила вокзал з прилеглою площею, площу Ринок, майдан Шептицького, Вічовий майдан та пішохідну частину вулиці Незалежності. Тут поміняли систему каналізації, водопроводу, систему дренажу будинку Ратуші, вимостили плиткою пішохідні території, реконструювали зовнішнє освітлення, встановили нові ковані лавки тощо. На площі Ринок та на Вічовому майдані ввели в експлуатацію фонтани, на майдані спорудили стаціонарну сцену. На майдані Шептицького відкрили гранітну ротонду із скульптурою Божої Матері та відбудували зруйновану в радянські часи дзвіницю колегіати, зберігши при цьому її давні форми.

Відремонтовано також фасади будинків із збереженням особливостей архітектурних форм та відновленням втрачених елементів декору. Реконструйовані території прикрашено квітниками, облицьованими пісковиками й гранітом.

Подальшим етапом удосконалення привабливості міста стало впорядкування зелених зон — скверів на валах, площі Міцкевича та Меморіального скверу. В Меморіальному сквері — колись найстарішому міському кладо-

Ротонда

вищі, зруйнованому в радянські часи, в 2002 році збудовано каплицю, в якій встановлені меморіальні плити з прізвищами загиблих вояків УПА, поновлено символічні могили січових стрільців, встановлено пам'ятний знак воїнам УПА та пам'ятний хрест жертвам сталінських репресій.

На валах до 2000-річчя Різдва Христового встановлено пам'ятний знак.

Починаючи з 2002 року проводять також програми "Околиця" та "Дахи", які передбачають ремонт, впорядкування і приведення до належного стану мікрорайонів міста:

ремонт, заміну комунікацій, підвальних розведень, встановлення приладів обліку, ремонт під'їздів, вхідних дверей, благоустрій прилеглих територій, дитячих майданчиків, насадження дерев та кущів.

Систематично ведуть капітальні і поточні ремонти доріг. У 2003 році введено в експлуатацію нову вулицю Мельника з тролейбусною лінією.

У 2003 році проведено ремонтні роботи в сучасному кіноконцертному залі "Космос", Центральній дитячій бібліотеці, у Центрі мистецтва, НД "Княгинин", Дитячій хореографічній школі, Дитячій музичній школі № 1. У 2005 році завершено будівництво нового приміщення лялькового театру ім. Марійки Підгірянки.

Мер та його команда роблять усе можливе для того, щоб наше рідне місто було ошатним і привабливим, а жити в ньому було зручно і приємно.

Запитання: 1. Які зміни відбулися в зовнішньому вигляді міста після реконструкції центральної частини? 2. Які заходи проводить мерія міста з метою забезпечення нормальних умов життя населення міста?

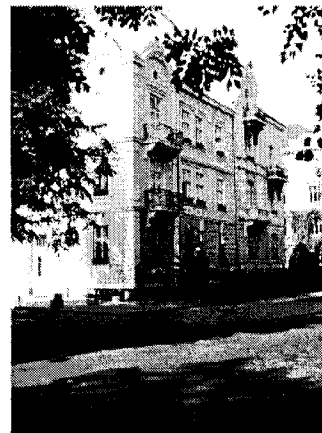
*Пам'ятний знак,
встановлений
до 2000-річчя Різдва
Христового*

3. Економічне життя. В місті за часів незалежності розпочато приватизацію підприємств та закладів торгівлі і обслуговування, запроваджено малий бізнес.

На даний час Івано-Франківськ є центром машинобудівної, деревообробної, хімічної, легкої промисловості та промисловості будівельних матеріалів.

Потенціал міста визначається перш за все роботою провідних машинобудівних підприємств: ВАТ "Івано-Франківський арматурний завод", ВАТ "Промприлад", ВАТ "Пресмаш", ВАТ "Родон", ВАТ "Автоливш" тощо. Зростання обсягів виробництва в хімічній промисловості забезпечує ВАТ "Полімер", у деревообробній — лісопромислова корпорація "Галичина-ліс", ВАТ "Івано-Франківська меблева фабрика", ВАТ "Івано-Франківський лісокомбінат" і ТзОВ "Прикарпатський меблевий комбінат", а в будівельній до передових належать ВАТ "Будівельні матеріали", ВАТ "Залізобетон", ТОВ "Гаразд Україна", ВАТ "Житлобуд" та ТОВ "Екстім".

Великими потенційними можливостями виробництва верхнього й легкого одягу та верхнього трикотажу володіють ВАТ "Івано-Франківське виробничо-торговельне швейне підприємство "Галичина", ВАТ "Колорит" і ВАТ "Івано-Франківське шкіряне підприємство "Плай". Розвиваються і підприємства з переробки сільськогосподарської продукції: ВАТ "Івано-Франківська харчосмакова фабрика", ВАТ "Івано-Франківський хлібокомбінат", ВАТ "Виробничо-торгова кондитерська фірма "Ласощі", ВАТ "Полонина", ВАТ "Івано-Франківський птахокомбінат", ДП "Івано-Франківський комбінат хлібопродуктів", ВАТ "Івано-Франківський м'ясокомбінат", ВАТ "Івано-Франківський міський молокозавод", а також Івано-Франківське

Готель "Аускопрут"

Підприємства нашого міста

обласне державне об'єднання спиртової та лікєро-горілчаної промисловості "Княгинин".

Усього в Івано-Франківську налічується понад 60 великих промислових підприємств різних форм власності, близько 6000 малих підприємств та понад 7000 підприємців, що здійснюють діяльність без створення юридичної особи, а також 300 філій суб'єктів підприємницької діяльності.

За 2002 рік 39 299 тис. грн. витрачено на здійснення будівельних і монтажних робіт по місту, 17 149 тис. грн. інвестовано у житлове будівництво. Значно зріс і обсяг експорту-імпорту послуг. Експортовано на початок 2003 року послуг на 14 216,2 тис. \$ США, що становить у відсотках до 2001 року 189,2%, імпортовано відповідно на 77,7% більше.

До послуг туристів 5 готелів, турбаза "Прикарпаття", бюро з туризму та екскурсій, численні кав'ярні та ресторани (всього налічується 267 підприємств ресторанного господарства). У 1993 році було відкрито перший готель міжнародного класу "Роксоляна" (тепер "Аускопрут").

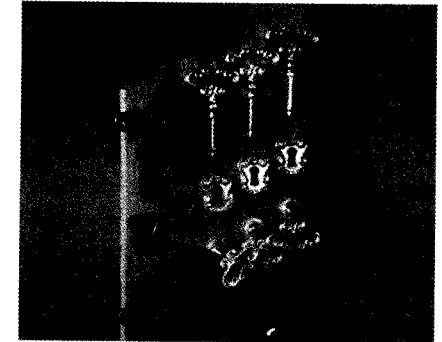
Зріс і обсяг іноземних інвестицій у розвиток економіки міста. В 1995 році ця сума становила 8557 тис. \$, а в 2002 — 14 909,4 тис. \$.

В місті діє розвинена транспортна система, що дає можливість дістатися повітряним, залізничним та автомобільним транспортом у різні кінці світу. Курсують міжнародні потяги Чернівці — Перемишль, Чернівці — Москва і Чернівці — Брест, а також автобуси до Кишинєва, Бельців (Молдова), Сучави (Румунія), Варшави (Польща). 22 травня 1993 року в нашому місті вперше приземлився "Боїнг 737", і з того часу ми маємо можливість скористатися послугами аеропорту м. Івано-Франківська, який отримав статус міжнародного. З нього виконують міжнародні авіарейси до Росії, США та чартерні рейси в усі країни світу.

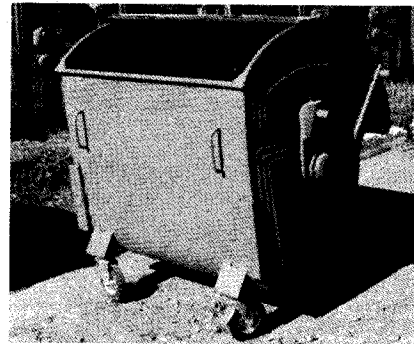
Місто стає відкритим для іноземців. Протягом останніх років Івано-Франківськ відвідали численні делегації представників урядових та громадських організацій з країн Західної Європи й Америки. Українці з діаспори можуть вільно відвідувати своє місто і своїх рідних.

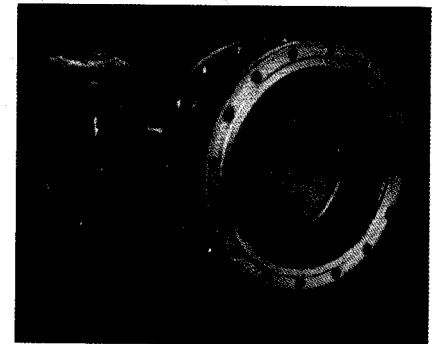
**Трактор «Прикарпатець»
ВАТ «Агромаш»**

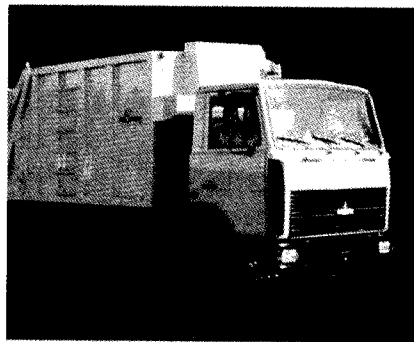
Продукція ВАТ «ІФ Металопласт»

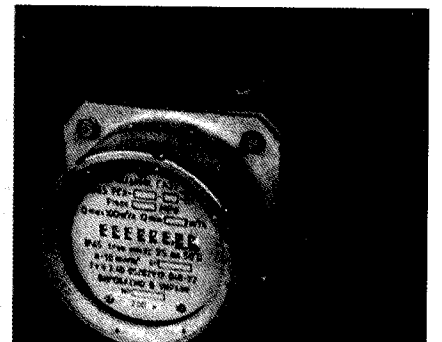
**Контейнери для збору сміття
ВАТ «Автоливмаш»**

**Затвори ВАТ «Івано-Франківський
арматурний завод»**

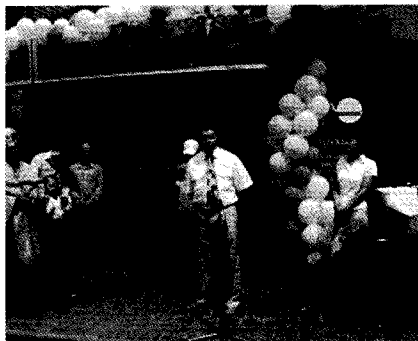

**Смітєвоз ТзОВ «Спільне
українсько-білоруське
підприємство УкрБіл-авто»**

**Газовий лічильник ВАТ
«Промприлад»**

Підприємства нашого міста

ТОВ «Екстім»

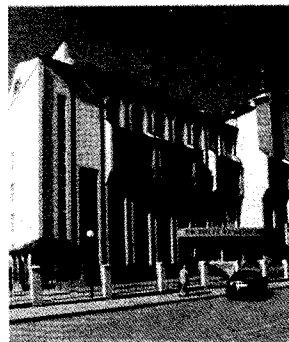
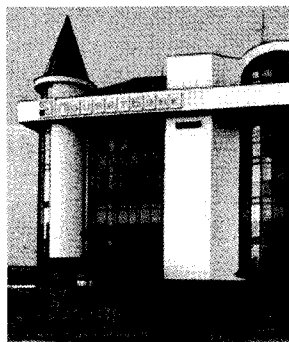
Продукція ВАТ «Залізобетон»

Пам'ятники, фонтани, колони, каміни приватного виробничого підприємства «Лабрадорит»

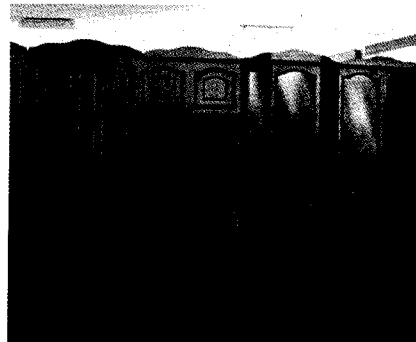

ТОВ «Гаразд Україна»

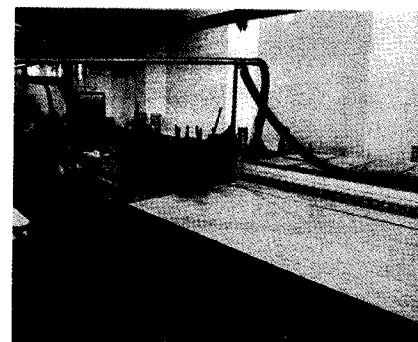

ВАТ «Житлобуд»

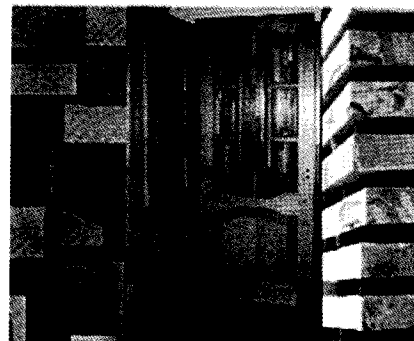
Підприємства нашого міста

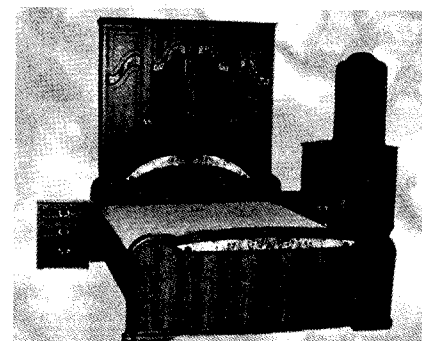
Набір «Карпати» ВАТ «Івано-Франківська меблева фабрика»

Лісопромислова корпорація «Галичина-ліс»

ТзОВ «Фішер-Сервіс»

Набір меблів для спальні «Роксолана» ТзОВ «Прикарпатський меблевий комбінат»

Ялинкові прикраси ВАТ «Полімер»

Скатерті, набори серветок ПП «Тимошук»

Підприємства нашого міста

Продукція ВАТ «Івано-Франківське виробничо-торговельне швейне підприємство «Галичина»

Продукція ВАТ «Стиль ВД»

«Карпатський чай» продовольчої компанії «Екопродукт»

Продукція ВАТ «Колорит»

Продукція ВАТ «Виробничо-торгова кондитерська фірма «Ласощі»

Продукція Івано-Франківська харчосмакова фабрика

Запитання: 1. Які галузі промисловості розвиваються у нашому місті? 2. Чи повністю використовуються туристичні ресурси Івано-Франківська? Розробіть проєкт розвитку туризму в місті. 3. Чи задовольняє транспортна система потреби міста?

§ 34. НАСЕЛЕННЯ ТА СФЕРА ПОСЛУГ

Ключові терміни і поняття: населення, рівень безробіття, культура, освіта, медицина, духовне життя.

Знайдіть відповіді на запитання:

Чи задовольняє потреби населення міста розвиток соціальної інфраструктури?

1. Населення. Івано-Франківськ — місто молоде: за демографічними даними, майже 40% населення — люди віком до 25-ти років. Кількість пенсіонерів на початок 2002 року становила 46 033 особи. За останні роки чисельність жителів та їх статеве співвідношення змінювалися таким чином:

Таблиця 6. Чисельність населення міста та його розподіл за статтю (у тис. осіб)

Роки	Всього	Чоловіки	Жінки
1989	229,3	111,7	117,5
2001	233,4	111,0	122,4
2003	233,7	110,9	122,8

У 2003 році українці становили серед усіх жителів міста 92,25%, 6,02% — росіяни, 0,28 — поляки, 0,27% — білоруси, 0,11% — євреї, серед інших національностей є молдавані, німці, вірмени, татари, чехи.

Кількість народжених на початок 2003 року порівняно з 2000 роком збільшилася від 1808 до 1942. Щодо природного приросту (різниці між кількістю народжених та кількістю померлих на 1000 осіб), то він у 2000 році становив — 1, а в 2002 році — +7,4 на 1000 осіб.

На жаль, ми маємо невтішну ситуацію із виїздом івано-франківців за межі міста і області. У 2002 році виїхало 1965 жителів, прибуло — 1663.

Процес безробіття, характерний для нашого міста, як і для України в цілому, має тенденцію до скорочення. Наприклад, у 2002 році в Івано-Франківську налічувалося 9068 безробітних, а рівень безробіття становив 5,54%. Станом на 1 січня 2003 року ці цифри скорочуються відповідно до 4359 та 2,66%. На одне вільне робоче місце у 2000 році припадає 46 безробітних осіб, а 2002 року — вже 25.

Прикарпатський національний університет

Медичний університет

2. Культура та вища освіта.

Івано-Франківськ — центр освіти, науки і культури. Нині тут діють 7 вищих шкіл IV рівня акредитації: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Медичний університет, Національний технічний університет нафти і газу, теологічний духовний інститут, духовна семінарія УАПЦ, а також філії міжнародного інституту менеджменту й економіко-правничого інституту, 3 музичні школи, музичне училище ім. Д. Січинського, 25 професійно-технічних

училищ і коледжів, 17 бібліотек, Центр естетичного виховання молоді, 7 клубних установ, музично-драматичний театр ім. І. Я. Франка, філармонія, театр ляльок ім. Марійки Підгірянки, 4 кінотеатри, ряд стадіонів та спортивних комплексів.

Для поліпшення обслуговування і максимального задоволення запитів читачів створено банк бібліотечних даних, куди входить мережа бібліотек міста, де є всі дані про їхню діяльність, впроваджуються нові форми і методи бібліотечної роботи: виставка однієї книги, бліц-турнір, брейн-ринг, прес-огляд. Підтримують видання книг місцевих авторів, бібліотеки поповнюються книгами, виданими на кошти міськвиконкому.

Неможливо уявити собі вищих шкіл без таких учених, як І. А. Климишин, В. І. Кононенко, Д. М. Фреїк, В. В. Грещук, М. І. Голянич, В. В. Грабовецький та С. Пушик, Є. М. Нейко, І. В. Мазепа, Н. М. Середюк, Л. В. Глушко, І. Г. Купновицька, Р. П. Волосянко, Я. С. Гудиволк, Є. І. Крижанівський, Р. М. Кіндрат, М. Д. Середюк, О. М. Адаменко і М. О. Данилюк.

Музично-драматичний театр пишається своїми зірками: Сергієм Романюком, Оксаною Іваницькою, Жанною Готв'янською, Олександром Шиманським, Людмилою Григорською. Відомі пісні Богдана Шиптура, Богдана Юркова, Зої Слободян часто виконують Михайло Сливоцький, Володимир Пірус, Богдан Сташків, Михайло Кривень, Ольга Велка. В місті діють оркестр народних інструментів, камерний та духовий оркестри, ансамблі, капели, квартети і дуети, є чимало рок- і техногруп.

Плідно працює відділення Національної Спілки письменників України, створене в дні святкування 100-річного ювілею Василя Стефаника. Воно і об'єднує такі славні імена, як Галина Турелик, Степан Процюк, Ольга Слоньовська, Пав-

Пам'ятник Іванові Франку

Музей Олексія Довбуша та історії міста Івано-Франківська.

ло Добрянський та інші.

Сотні талановитих народних художників, майстрів народно-декоративного мистецтва гуртуються навколо Національної Співки народних майстрів і художників. Сьогодні роботи івано-фран-

ківських художників і майстрів відомі по всьому світу. Особливо помітні Володимир Чернявський, Микола Варення, Володимир Гуменний. В Івано-Франківську проходять виставки робіт художників з усієї України та зарубіжжя.

Крім того, в місті функціонують 4 державні та багато громадських музеїв: краєзнавчий, літературний, сакрального мистецтва, визвольних змагань, Олексія Довбуша тощо.

Важливими подіями стали проведення 16 червня 1993 року Першого Конгресу гуцулів, на який з'їхалися гуцули з усього світу, а також міжнародного фестивалю "Родослав", який уже став традиційним для нашого міста. Серед культурно-мистецьких заходів слід також відзначити фестини хорової музики "Від Різдва до Великодня", Регіональний конкурс дитячої творчості "Барви Карпат", V фестиваль молодіжної музики "Едельвейс", Всеукраїнський конкурс хорової музики ім. Д. Січинського.

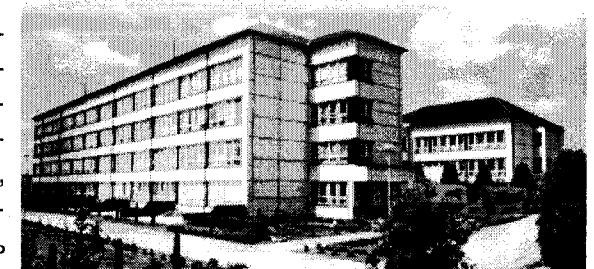
У 1995 році в Івано-Франківську встановлено нарешті пам'ятник Іванові Яковичу Франку, який розмістився поблизу драмтеатру, названого його іменем.

Запитання: 1. Чому Івано-Франківськ став важливим центром науки і культури України? 2. Проаналізуйте репертуар музично-драматичного театру. На яких виставах ви побували? Які враження у вас залишилися після відвідин театру? 3. Твори яких івано-франківських письменників ви знаєте? 4. З експозиціями яких музеїв міста ви знайомі? 5. Які культурно-мистецькі заходи проводять у нашому місті?

3. Розвиток середньої загальної освіти. Розвиткові системи середньої загальної освіти, підвищенню її якості в місті приділяють особливу увагу. Ухвалена рішенням сесії міської ради програма "Освіта міста Івано-Франківська" враховує весь комплекс регіональних соціально-економічних демографічних умов; розглядає систему освіти як довгостроковий інвестиційний проект, визначає основні напрямки розвитку культурно-освітнього простору міста.

Кожен сьомий житель міста — учень або вихованець дитячого садка. В 45-ти середніх загальноосвітніх закладах навчається 26,5 тис. учнів, яких навчають і виховують 2300 педагогів, серед них 266 учителів-методистів та 433 старших учителі. Розвинути свої природні здібності, реалізувати бажання одержати глибокі знання учні мають можливість у 3-х гімназіях, природничо-математичному ліцеї, 3-х спеціалізованих школах з поглибленим вивченням іноземних мов. На базі 3-х дитячо-юнацьких спортивних шкіл займаються 2000 школярів. Активно впроваджується профільність навчання у старшій школі. Вже зараз 3525 школярів навчається за програмами фізико-математичного, природничо-математичного, суспільно-гуманітарного, економічного, юридичного, філологічного, технологічного та художньо-естетичного профілів, опановує 12 спеціальностей у навчально-виробничому комбінаті. 3943 учні вивчають предмети поглиблено. Управління освіти і науки міської ради, добре розуміючи, що сьогоднішні школярі житимуть у суспільстві, в якому панують процеси глобалізації, інформатизації та комп'ютеризації, реалізує програму комп'ютеризації шкіл.

Педагогічні колективи впевнено крокують шляхом утвердження в школах української культури, гуманістичних цінностей, впроваджують інноваційні педа-

Українська гімназія №1

гогічні технології. Про роботу наставників свідчать успіхи учнів у Всеукраїнських предметних олімпіадах, конкурсах, змаганнях. З 22-х призових місць, які завоювали школярі області на завершальному IV етапі Всеукраїнських предметних олімпіад, 10 вибороли учні шкіл Івано-Франківська, 5 призових місць посіли юні науковці Малої академії наук, 2 учні стали переможцями Міжнародного конкурсу з української мови ім. Петра Яцика. Значних успіхів досягають і вихованці спортивних шкіл. Серед них є чемпіони Європи й України зі спортивної гімнастики, плавання, шахів тощо. Понад 7,5 тис. школярів щороку бере участь у дитячо-юнацькому фестивалі «Таланти землі Галицької», 6 зразкових танцювальних колективів відомі не тільки за межами міста, а й держави.

Для задоволення потреб населення, розв'язання проблем раннього розвитку дітей у місті збережена мережа дошкільних закладів. У 22-х садках виховують 4500 дітей. Програма «Дошкільна освіта міста на період 2003-2015 років», ухвалена сесією міської ради, спрямована на подальше вдосконалення системи дошкільної освіти.

Запитання: 1. Чому таку велику увагу в нашому місті приділяють розвитку середньої загальної освіти? 2. Які середні загальноосвітні заклади нового типу є в обласному центрі? 3. Чи можуть учні шкіл міста задовольнити свої бажання у поглибленому вивченні улюблених предметів?

4. Медицина. В Івано-Франківську розташований провідний заклад охорони здоров'я — обласна клінічна лікарня на 915 ліжок. У ній впроваджені сучасні методи діагностики й лікування. Спеціалісти використовують сучасну медичну апаратуру: комп'ютерний томограф, серіограф, денситометр, апаратуру для ультразвукової діагностики та різнопрофільну ендоскопічну апаратуру з відео-системами, комп'ютерний електроенцефалограф. Працюють у місті обласна дитяча, три міські й інфекційна лікарні, протитуберкульозний і обласний онкологічний диспансери тощо.

Створено також заклад нового типу — обласний клінічний перинатальний центр для надання висококваліфікованої допомоги новонародженим та жінкам з ускладненим перебігом вагіт-

ності. В його складі організовано центр планування сім'ї, де обстежують вагітних, надають дошлюбну консультативну допомогу молодим парам. З метою поліпшення надання медичної допомоги невиліковним хворим у місті діє лікарня "Хоспіс" на 30 ліжок. Відкрито ряд приватних лічниць і стоматологічних кабінетів.

Запитання: 1. Які заклади охорони здоров'я працюють у нашому місті? 2. Чому в Івано-Франківську ухвалили рішення створити перинатальний центр? 3. Як ви вважаєте, чи повністю медичні заклади забезпечують потреби міського населення?

5. Релігія. Демократичні процеси, що відбувалися в Україні, сприяли відродженню релігійного життя. В Івано-Франківську швидко підвищується роль церкви у формуванні духовності.

У цей час активізується бажання мати незалежну від Москви Українську Православну Церкву Київського патріархату. В місті 1990 року приміщення вірменського костелу передали Російській Православній Церкві. Через деякий час настоятель Андрій (Степан Абрамчук) вийшов з-під юрисдикції Московської патріархії, визнавши Українську Православну Церкву Київського патріархату.

Та особливо розширюється вплив Української Греко-Католицької Церкви. В 1987—1988 роках до святкування 1000-ліття хрещення Київської Русі катедральний собор реставрували, а 28 січня 1990 року рішенням облвиконкому передали Українській Греко-Католицькій Церкві в особі його єпископа П. Василика. Церкві повернули й інші споруди церков і монастирів. Відновила свою роботу греко-католицька духовна семінарія. Згодом розпочав свою діяльність костьол Римо-Католицької Церкви. Загалом в останні десятиріччя відкрито понад десять храмів і монастирів.

Поряд з християнською релігією в місті сповідують іудаїзм, тому тут діє синагога.

На початку 90-х років завдяки свободі віросповідання в Івано-Франківську з'явилися Доми молитви євангелістів, християн-баптистів, свідків Єгови, адвентистів сьомого дня тощо.

Запитання: 1. Чому в останні роки підвищилася роль церкви у формуванні духовної культури населення? 2. Які гілки християнства представлені в релігійному житті міста? 3. Вплив якої церкви найпотужніший у нашому місті? Чому? 4. Люди яких віросповідань, крім християн, живуть у місті?

СЛОВНИК

Авіньйон — місто у Франції.

Арсенал — спеціально збудоване приміщення, в якому в мирний час зберігалися зброя та боєприпаси, які використовувалися під час оборони фортеці.

Бастіон — старовинне фортечне або польове військове укріплення п'ятикутної форми.

Беллона — давньоримська богиня війни, дружина (за іншим варіантом сестра) Марса. На краю Марсового поля на її честь був споруджений храм, у якому приймали звитяжних полководців, іноземних послів, відбувалися церемонії оголошення війни. Поблизу храму стояла колона, з якої жрець-феціал кидав списа на умовно ворожу землю. Беллону зображали жінкою, озброєною списом, мечем і смолоскипом.

Бельведерська вулиця — назва вулиці походить від італійського слова «бельведере» — краєвид. На околиці Станиславова стояв позаміський палац Потоцьких, який за традицією XVIII ст. називали «Бельведером». Пам'ять про станиславівський Бельведер була в народі настільки тривалою, що закарбувалася в назві вулиці, яка вела до цього палацу.

Брестська (Берестейська унія) — у 1596 р. у Бресті представники православ'я та католицизму в Речі Посполитій уклали союз (унію). З цього часу почалося запровадження греко-католицької віри на українських землях, які перебували в складі Речі Посполитої.

Броварня — пивоварний завод.

Воєводство — адміністративна одиниця в Польщі (в нас — область).

Волощина — Молдова.

Гаківниця — довга і важка рушниця з гаком на прикладі.

Гміна — адміністративна одиниця в Польщі тих часів (у нас район).

Директорія — тут уряд Української Народної Республіки.

Дідичий ґрунт — батьківські землі.

Збіжжя — зерно.

Зосина Воля — за переказами Вікторія Потоцька (жінка Йосифа Потоцького) володіла всіма найкращими рисами давніх польок. Відзначалася вона великою і щирою побожністю, була готова на всякі пожертвування. Не раз бачили її в товаристві доньки Софії (Зосі) під час відвідин убогих і хворих, що жили в кількох дерев'яних будинках при вулиці Каліцькій. Вона надавала їм матеріальну і лікарську допомогу. Тому вул. Каліцьку називали ще й «Зосина Воля».

Кам'яна доба (вік) — найтриваліший період у розвитку людського суспільства, коли основним заняттям людей було збиральництво, а знаряддя праці виготовляли з річкового каменю або з кремнію.

Контингент — тут податок.

Конфігурація (лат.) — вигляд, обрис; форма чого-небудь.

Крам — товар.

Магдебурзьке право (від назви німецького міста Магдебурґу, де було вперше запроваджено в XIII ст.) — право на самоврядування, коли мешканці обирали магістрат (міську раду), який і управляв життям у місті, при цьому більшу частину податків залишали в міській скарбниці й використовували на потреби міста.

Маґнат — нащадок давніх князівських родин, родовий князь.

Марс — давньоримський бог війни.

Миля — міра довжини, неоднакова в різних країнах.

Мідно-кам'яна доба (вік) — перехідний етап від кам'яної доби до залізного віку (5—2 тис. до н. е.). Оскільки мідь є м'яким металом, то знаряддя праці, зроблені з цього металу, не знайшли широкого застосування, поряд з ними люди широко використовували знаряддя з каменю, кістки та рогу тварин.

Міщани, містяни — мешканці міста.

НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ у Радянському Союзі.

Осьмачка — тут 1/8 частина врожаю.

Панщина — кількість днів на рік, які селяни повинні були відробити на пана, виконуючи обов'язкові роботи (оранка,

сівба, жнива, ремонт мостів, доріг і господарських будівель у фільварку тощо).

Патриції — аристократи (шляхтичі, заможні купці і ремісники, лихварі, власники ремісничих майстерень, цехові майстри).

Прерогатива — тут особливе право.

Привілей — документ, що в Середньовіччі затверджував особливі права, переваги, надані кому-небудь або групі людей.

Рабин — єврейський священнослужитель.

Рурмайстер — назва походить від польського слова «рура», тобто труба. Рурмайстри — майстри, які обслуговували водогін.

«Руська» церква — українська церква. В Польщі українців називали «русинами» через те, що так у давнину називали жителів Київської Русі. В писемних творах і документах часто вживали такі назви як «Русь», «Земля Руська», «Галицька Русь», «Червена Русь», під якими розуміли як територію всієї Київської Русі, так і окремих її частин.

Сап'ян (від перського «сахтіян») — тонка і м'яка шкіра різних кольорів, яку виготовляли з козячих, рідше з овечих, телячих чи кінських шкір. Сап'ян використовували для виробництва взуття та галантерейних виробів.

Сейм — тут офіційний державний орган Польщі в Середньовіччі.

Середмістя — частина середньовічного міста, обмежена фортечними мурами.

Солодовня — майстерня з виготовлення солоду, який є незамінною частиною при виробництві пива.

Стельмахівське знаряддя — сокира, молоток та інші інструменти, необхідні майстрові (стельмахові) для виготовлення або ремонту возів.

Технологічний процес — послідовність виготовлення виробу.

Унасліджене — успадковане.

Універсал — тут звернення декларативно-програмного характеру, опубліковані Українською Центральною Радою в 1917—1918 рр.

Фільварок — феодальне помістя у Польщі.

Фольксдойче — українці німецького походження у роки Другої світової війни.

Фортифікувати — збудувати.

Черьомушки — назва походить від назви підмосковного села Черьомушки, яке на той час приєднали до Москви і активно забудовували висотними будинками.

Шляхтичі — польські дворяни.

Штиль — безвітряна погода.

Янчарка — вид старовинної вогнепальної зброї.

Ятки — накрите торговельне місце на ринку або ярмарку.

Література

1. Адаменко О. Екоаудит Івано-Франківська. // Галичина. — 2002. — 20 червня, 18 липня, 20 серпня.
2. Андрухів І., Дерев'яно С. Історія України та рідного краю (від найдавніших часів до першої половини 16 ст.). Посібник для 7 кл. — Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2002, — 258 с.
3. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: 20 буремних літ (1939—1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз.
4. Арсенич П. Станіславів — столиця ЗУНР. — Івано-Франківськ, 1993.
5. Арсенич П. Шлях крізь ХХ ст.: місто під польським орлом (1919 — 1939) // Комсомольський прапор. — 1987. — 29 серпня, 17 вересня.
6. Бабій В. Мій маленький Париж — мій Івано-Франківськ. — Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2003. — 44 с.
7. Балабушевич Т. Аграрна історія Галичини другої половини ХVІІІ с. — 1993. — 139 с.
8. Василенко Б. Питання про стародавнє населення на території історичного Івано-Франківська. Тези обласної науково-практичної конференції, присвячені 325-річчю заснування міста Івано-Франківська. — 1987 р.
9. Васюта І. Івано-Франківськ. Історія міст і сіл УРСР, Івано-Франківська область. — К., 1972. — с. 53—80.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
11. Вуяно М., Томенчук Б. Археологія середньовічного Івано-Франківська (Станіславова) Матеріали охоронних археологічних досліджень 1998—2001 рр. Наукове видання. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. — 160 с.
12. Гаврилів Б., Борчук С. Пам'ятники та визначні місця Івано-Франківська. — 2-ге видання, доповнене — Івано-Франківськ: Тіповіт, 2002. — 56 с.
13. Гаврилів Б. та інші. Літопис Івано-Франківська (Станіслава): Історична хроніка міста з 1662 р. Івано-Франківськ: Нова зоря, 1998.
14. Гайдукевич М. Заповідні дерева вулиць Івано-Франківська. Вісник Прикарпатського університету. Серія Біологія. Випуск ІІІ.
15. Gajkowski Stanislaw. Stanislawow i jego pamiatki z dawnych czasov. — Stanislawow, 1922.
16. Головатий М. Будували повітову Раду, закладали парк, сперечалися про трамвай: [Івано-Франківськ 100 років тому] // Західний кур'єр. — 1996. — 5 січня.
17. Головатий М. Нас мало, але ми у вишиванках: господарка Станіславова 1902 р. // Західний кур'єр. — 2002. — 4 січня.
18. Головатий М. Станіславів не лишався на узбіччі технічного прогресу ХІХ ст.: Залізниця. Телефон. Автомобілі // Галичина. — 1997. — 27 вересня.
19. Головатий М. Серйозне, ймовірне, неймовірне і курйозне [з історії Івано-Франківська] // Комсомольський прапор. — 1987. — 7, 16, 24 липня, 1, 11, 18 серпня.
20. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславова). Частина І — Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. — 303 с.
21. Грабовецький В. Нариси історії Івано-Франківська. З найдавніших часів до початку ХХ століття. — Івано-Франківськ, 1989.
22. Грабовецький В. Традиції міського водогону [з історії Івано-Франківського водогону] // Нова влада. — 2001. — 28 червня.
23. Грабовецький та інші. Івано-Франківськ в пам'ятниках історії та культури. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. — 130 с.
24. Дендрологічний парк «Дружба» імені Зіновія Павлика: Довідник-путівник. — Івано-Франківськ: Плай; Снятин: Фірма «Прут Принт», 1998. — 96 с.
25. Дем'янів О. Станіслав, червень 1941 року // Західний кур'єр. — 1994. — 21 травня.

26. Західна Україна під большевиками (IX.1939—VI.1941): зб. — Нью-Йорк, 1958. — С. 486—487.
27. Івано-Франківщина в цифрах (1985—1995). Статистичний збірник Івано-Франківського обласного управління статистики. — Івано-Франківськ, 1996 — 276 с.
28. Ісаїв П. Історія міста Станиславова. Альманах Станиславівської землі. — Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен, 1975. — С. 32—102.
29. Копчак І. Динаміка чисельності та економічна структура населення Івано-Франківська (1857—1986 рр.). Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснування міста Івано-Франківська. — С. 71—73.
30. Короткий тлумачний словник української мови (за ред. Гринчишина Д. Г.). — 2-е видання, доповнене і перероблене. — К.: Радянська школа, 1988. — 320 с.
31. Кочкін І. Найдавніші пам'ятки Івано-Франківська та його околиць // Комсомольський прапор. — 1982. — 23 січня.
32. Креховецька І. Він заснував монастир на Майзлях. // Нова зоря. — 1997. — 10 грудня.
33. Мисюга Б. Мистецтво Станіслава 30—40 років ХХ ст. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. — Івано-Франківськ, 1997.
34. Мірчук С. Краса вимагає жертв: // Західний кур'єр. — 2004. — 29 квітня.
35. Нестерович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920—1945. Альманах Станиславівської землі. — Торонто—Чикаго, 1977 (Станиславів). — С. 99—102.
36. Нестерович В. Текстильна промисловість у Станиславові. Склад національного купецтва. Альманах Станиславівської землі. — Торонто—Чикаго, 1977. — С. 253—254.
37. Паньків М. Ратуша: Історичний нарис. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999.
38. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник. — Львів, 1994.
39. Попович Л. Станиславів і його населення в 1732—1970 рр. Альманах Станиславівської землі. — Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен, 1975. — С. 194—196.
40. Регей М. До Львова підємо чи поїємо залізницею (з історії ЛРЗ) // Крок. — 1997. — 22 серпня.
41. Редько Ю. Студентське підпілля//Літопис Червоної калини. — 1992. — № 6—7.
42. Роспопа Я., Засідко В. Розвиток шкільної освіти міста Івано-Франківська: хронологія подій (довоєнний і повоєнний час) // Освітнє слово. — 2003. — 13 листопада.
43. Синишин Ю. Купецтво і промисел у Станиславові. Альманах Станиславівської землі. — Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен, 1975. — С. 498—506.
44. Словник античної міфології за редакцією Білецького А. О. — К.: Наукова думка, 1985. — 235 с.
45. Соловка Л. Холокост на Станіславщині. Хронологія злочину за документами державного архіву Івано-Франківської області // Світ молоді. — 2001. — 22 червня.
46. Студентське підпілля // Літопис Червоної калини. — 1992. — № 6—7. — С. 25—26.
47. Сучасний тлумачний словник української мови (укл.: Олексієнко Л. П., Шумейко О. Л.) — К.: Кобза, 2004. — 544 с.
48. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. — К.: «Довіра», 2002. — 445 с.
49. Суш П. Згадаємо всіх поіменно // Західний кур'єр. — 1994 р. — 7 травня.
50. У місто в'їхали автомобілі // Західний кур'єр. — 2001. — 25—31 жовтня.
51. Шарловський А. Станиславів і повіт Станиславівський. Місто Станиславів (переклад з польської Т. Буженко) // Наукові записки краєзнавчого музею, випуск 5—6. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 204—222.
52. Szarlowski Aloize. Stanislawow I powiat Stanislawowski pod wzgledem historycznym i geograficzno-statystycznym. — Stanislawow, 1887.
53. Шеремет О. В Галичину в думках він линув [П. Орлик і Станіславів] // Перевал. — 1999. — № 4. — С. 134—135.

54. Шпарик Ю., Сірко М. Зміна зонального температурного режиму території під впливом міської забудови Івано-Франківська. Вісник Прикарпатського університету. Серія Біологія. Випуск III.
55. Шпарик Ю. Зелені легені Івано-Франківська. // Західний кур'єр. — 1995. — 7 грудня.
56. Шпарик Ю. Вершило М. Міський парк: від історії до сучасності. // Західний кур'єр. — 2000. — 14 квітня.
57. Щепанський Я. Економічний розвиток м. Станіславова у II половині XIX на початку XX ст. // Вісник Прикарпатського університету: Історія. Вип. 4—5. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 13—20.
58. Янкович М. Край належить тим, кому належить його земля (про минуле за статистичними даними 1935 р. // Прикарпатська правда. — 1999. — 20 лютого.

МІЙ ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

Авторський колектив: Бершадська Т. В. — учитель географії СЗШ № 22 м. Івано-Франківська, учитель-методист, лауреат обласної педагогічної премії ім. Стельмаховича 2003 р., Атаманюк Я. Д. — старший викладач кафедри туризму Інституту менеджменту та економіки «Галицька академія», Чехольська С. І. — директор ІМЦ управління освіти і науки Івано-Франківського міськвиконкому.

За редакцією Береговського З. Л., начальника управління освіти і науки Івано-Франківського міськвиконкому, кандидата педагогічних наук.

Редагування Ярослава Довгана
Дизайн та верстка Тетяни Маренкової
Коректура Алли Журави, Лідії Левицької

Підписано до друку 04.11.05. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Pragmatica». Умовн. друк. арк. 12,32.

Мій Івано-Франківськ. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005.

ISBN 966-668-088-02

ББК К 26.89 (4 Укр—4 ІВА) Я 72
Б 52